

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
МАКСИМ ІГОРОВИЧ КРАВЦОВ

Допускається до захисту:

завідувач кафедри політології

та державного управління

д. політ. н., професор

Чальцева О.М.

«___» _____ 2025 р.

**ВПЛИВ МЕНТАЛЬНИХ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИХ
ОСОБЛИВОСТЕЙ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА ФОРМУВАННЯ
ВИЩИХ ЛАНОК ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

Спеціальність Публічне управління та адміністрування

Кваліфікаційна робота (магістерська)

Науковий керівник:

Польовий М. А., професор кафедри
політології та державного управління,

д. політ. н., професор

Оцінка: ____ / ____ / ____

(бали/за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____

підпис

Вінниця 2025

АНОТАЦІЯ

М. І. Кравцов. Вплив ментальних та соціокультурних особливостей громадян України на формування вищих ланок державного управління – кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття наукового ступеня «Магістр» за спеціальністю Публічне управління та адміністрування. Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2025.

У магістерській роботі здійснено комплексний аналіз впливу ментальних, соціокультурних та історичних особливостей українського суспільства на процеси формування та функціонування вищих ланок державного управління. Досліджено, як регіональні відмінності у політичній культурі та ціннісних орієнтаціях громадян трансформуються у політичні переваги, визначаючи кадровий склад, стратегічний курс та ефективність центральних органів влади.

Проаналізовано різні історичні детермінанти, які формували дуалізм політичної свідомості українців. Визначено роль «ментальних кордонів» та «ментальних особливостей» як неформальних інститутів, що впливають на легітимність державних рішень та електоральну поведінку.

Відповідно до аналізів соціально-політичних флуктуацій було обґрунтовано, що ігнорування ментальних чинників у державній кадровій політиці призводить до інституційної нестабільності. Запропоновано стратегічні напрями вдосконалення механізмів формування вищих органів влади. Розроблено рекомендації щодо врахування регіональної специфіки для забезпечення стійкості системи публічного адміністрування та запобігання політичним маніпуляціям на ґрунті ментальних розбіжностей.

Ключові слова: ментальні особливості, соціокультурні чинники, вищі органи влади, формування еліти, політична культура, державне управління, національна ідентичність, електоральна поведінка.

Бібліографія: 206 найменувань.

ABSTRACT

Maxim Kravtsov. The influence of mental and socio-cultural characteristics of Ukrainian citizens on the formation of higher levels of public administration.

Qualification work for the degree of master's degree in specialty Management and administration. Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2025.

The master's thesis provides a comprehensive analysis of the influence of mental, socio-cultural and historical features of Ukrainian society on the processes of formation and functioning of the highest levels of public administration. It examines how regional differences in political culture and value orientations of citizens are transformed into political advantages, determining the personnel composition, strategic course and efficiency of central government bodies.

Various historical determinants that formed the dualism of the political consciousness of Ukrainians are analyzed. The role of «mental borders» and «mental features» as informal institutions that influence the legitimacy of state decisions and electoral behavior is determined.

According to the analysis of socio-political fluctuations, it was substantiated that ignoring mental factors in state personnel policy leads to institutional instability. Strategic directions for improving the mechanisms for forming higher authorities are proposed. Recommendations are developed for taking into account regional specifics to ensure the stability of the public administration system and prevent political manipulations based on mental differences.

Keywords: mental characteristics, socio-cultural factors, higher authorities, elite formation, political culture, public administration, national identity, electoral behavior.

Bibliography: 206 items.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕНТАЛЬНИХ ЧИННИКІВ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ.....	10
1.1. Кордони та їх типи в контексті феномену ментальних та соціокультурних флуктуацій в публічному адмініструванні.....	11
1.2. Екзистенційне визначення та сутність ментальних розмежувань: вплив на політичну культуру та державні інститути.....	20
1.3. Історичні детермінанти формування західної та східної типів політичної ментальності в Україні.....	29
РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ РОЗБІЖНОСТЕЙ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ.....	38
2.1. Зарубіжні моделі публічного адміністрування в умовах ментальних розколів: порівняльний аналіз та уроки для України.....	38
2.2. Електоральна поведінка як чинник формування політичного курсу та кадрового складу вищих органів влади до 2014 року.....	43
2.3. Трансформація державної політики після 2014 року та консолідація інститутів влади в умовах війни з Росією.....	51
2.4. Стратегічні напрями вдосконалення державної політики національної єдності та подолання ментальних бар'єрів.....	59
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	69
ДОДАТКИ.....	86

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄС – Європейський Союз

КДБ – Комітет державної безпеки (був у СРСР)

НАТО – Організація Північно-Атлантичного договору

ОУН – Організація українських націоналістів

ПЦУ – Православна церква України

СБУ – Служба безпеки України

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік (Радянський Союз)

США – Сполучені Штати Америки

РПЦ – Російська православна церква

РФ – Російська Федерація

УГКЦ – Українська греко-католицька церква

УПА – Українська повстанська армія

УПЦ МП – Українська православна церква Московського патріархату

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах повномасштабної війни Росії проти України питання впливу ментальних та соціокультурних флуктуацій на систему державного управління набуває стратегічного значення. Війна РФ спрямована не лише на захоплення територій, а й на руйнування української державності через експлуатацію внутрішніх розбіжностей. У цьому контексті таке значення, як «ментальні кордони» (мовні, історичні, регіональні) перестає бути предметом лише гуманітарних дискусій і перетворюється на фактор національної безпеки, що безпосередньо впливає на стабільність вищих ешелонів влади.

Актуальність теми зумовлена необхідністю переосмислення принципів формування правлячої еліти. Довгий час регіональні ментальні відмінності слугували підґрунтям для створення кланово-олігархічних груп, які змагалися за контроль над центральними органами влади. Така модель формування державного апарату призводила до інституційної слабкості України, корупції та «маятникового» зовнішньополітичного курсу.

Війна стала каталізатором трансформації суспільної свідомості, змінивши електоральний ландшафт та структуру суспільного запиту до влади. Однак старі ментальні розбіжності не зникли безслідно, а трансформувалися, створюючи нові виклики для кадрової політики та прийняття стратегічних рішень.

Здатність системи державного управління враховувати ці особливості є критичною для виживання держави. Без розуміння того, як ментальні установки громадян впливають на їхній політичний вибір та довіру до інституцій, неможливо сформувати компетентну, патріотичну та легітимну владу, здатну ефективно управляти країною в умовах війни та повоєнної відбудови. Тому дослідження механізмів впливу соціокультурних чинників на формування вищих ланок державного управління є не лише науково значущим, а й практично необхідним для зміцнення інституційної спроможності України.

Стан наукової розробленості теми. Такі чинники досліджували Д. Купрієнко, Ю. Дем'янюк, О. Діденко [32, 116], серед закордонних дослідників – О. Дінер і Дж. Хаген [173], С. Бодрі, Г. Ібата, М. Манолеску [172]. І. Чепегін [47]

вивчав проблему м'яких і жорстких політичних кордонів в історичному і філософському контекстах. Г. Зіммель [197] дискутував над питанням «соціології простору». Питання фронтиру (умовної границі) досліджувалось Ф. Тернером [140], який і ввів в наукову площину цей термін. Р. Браун і О. Кініц [193] проводили аналіз політик прикордонних регіонів. У монографії С. Коч [60] досліджувався фронтір (транскордоння) в контексті простору соціального порядку і політичної дії. Я. Калакура, Л. Алексієвець та М. Юрій [61, 153-155] аналізували менталітет як такий, його різновиди, визначали архайзацію українського суспільства як ментальне явище, а також вивчали «малоросійство» як деструктивний фактор української ідентичності. У роботі О. Дикан [34] розрізнялись лінгвістичні аспекти ментальності, а у роботі О. Пасечник [79] розрізнялись поняття «ментальність» та «менталітет». У роботі О. Гордійчук [80] визначалась генеза української політичної ментальності, а у Т. Андрійчук [115] – ментальний імператив України. З. Бойко [23] виділяла менталітет як образно-художнє відображення дійсності, а В. Кобко-Одарій [71] – розрізняла регіональні особливості правового менталітету України. Й. Яньчак [182] досліджував невидимі границі в контексті виборчої поведінки у Польщі, у А. Крук [7], досліджувався сепаратизм у Бельгії, а у В. Савченко [22] робота була присвячена етнонаціональним проблемам в державах ЄС.

Однак, попри наявність значного теоретичного підґрунтя, *питання цілісного аналізу таких особливостей в контексті державного управління в Україні залишаються недостатньо розробленими*. Існує дефіцит практично орієнтованих досліджень, які б поєднували аналіз просторових уявлень населення з розробкою інструментів публічної політики. Особливо актуальними є дослідження, які враховують трансформації у зв'язку з війною, внутрішнім переміщенням населення, інформаційним впливом, регіональними конфліктами та спробами інституційної реінтеграції.

Мета дослідження: визначення першопричин формування ментальних і соціокультурних особливостей українського народу на Заході та Сході України та їхній вплив на процеси державного управління.

Завдання дослідження обумовлені його змістом:

- визначити, що таке кордони, в особливості, ментальні в контексті феномену ментальних та соціокультурних флуктуацій в публічному адмініструванні,
- визначити історичні детермінанти формування західної та східної типів політичної ментальності в Україні,
- порівняти схожі розбіжності в ментальності з іншими державами та провести кореляцію між ними,
- проаналізувати, як ментальність вплинула і продовжує впливати на електоральну поведінку населення різних регіонів України,
- визначити, які напрями вдосконалення державної політики будуть сприяти національній єдності та подоланню ментальних бар'єрів між регіонами.

Об'єктом дослідження виступає процес державного управління в Україні.

Предметом дослідження є механізми й прояви ментальних і соціокультурних особливостей та їхній вплив на державне управління.

Гіпотеза дослідження. Чим вищою є інтенсивність поширення та сприйняття деструктивних наративів серед українського народу, що експлуатують історичні та соціокультурні розбіжності між регіонами України, тим нижчими є показники довіри до центральних органів державної влади у цих регіонах, що відповідно знижує загальну ефективність державного управління у забезпеченні національної єдності та територіальної цілісності.

Методологічна основа дослідження. У роботі має місце управлінський підхід – аналіз ефективності управлінських рішень та кадрової політики центральної влади в умовах регіональної різноманітності, інституційний підхід – розгляд ментальних та соціокультурних флуктуацій як неформальних інститутів, що впливають на офіційні правила гри в державі, в особливості, теорія нового інституціоналізму (зокрема, історична та соціологічна теорії) дає підстави для розгляду ментальних та соціокультурних особливостей як неформальні інститути (норми, традиції), що сформувалися історично і визначають «правила гри» для офіційних органів влади. Системний підхід (по Д. Істону та Г. Алмонду) допомагає аналізувати систему державного управління як цілісний організм, що

реагує на «вхідні» сигнали (різні запити Заходу і Сходу) та намагається зберегти стабільність в умовах війни. Теорія структурного функціоналізму буде використовуватись для оцінки того, наскільки ефективно державні структури виконують функцію інтеграції суспільства в умовах культурної роздробленості. Теорія прийняття політичних рішень (біхевіоралістська модель) дозволить дослідити психологічні мотиви та ментальні установки лідерів (президентів, еліт) при формуванні державного курсу. Картографічний та геоінформаційний підхід надає можливість розглянути видимі та невидимі кордони як першопричину виникнення ментальних розбіжностей у суспільстві, а також візуалізація електоральних, мовних та релігійних розмежувань для пояснення впливу того чи іншого явища на державне управління України.

Серед методів використовується історична ретроспектива – виявлення витоків формування біполярності у менталітеті українського суспільства, соціологічний аналіз – інтерпретація даних щодо рівня довіри громадян до владних інституцій та їхніх ціннісних орієнтацій, порівняльний аналіз – кореляція українського досвіду з кейс-стаді у інших державах, а також контент-аналіз – дослідження політичних наративів та інформаційних кампаній, що впливають на формування суспільної думки.

Наукова новизна одержаних результатів. Уперше обґрунтовано концепцію «ментальних кордонів» як неформальних інститутів у системі публічного адміністрування, що визначають архітектуру влади, кадрову політику та стратегічне цілепокладання держави. Удосконалено типологізацію регіональних політичних культур в Україні, довівши, що їх дуалізм (спадщина імперських адміністративних традицій) є ключовим фактором інституційної нестабільності вищих органів влади. Дістало подальшого розвитку розуміння механізмів трансформації національної ідентичності в умовах війни, що змінило структуру суспільного запиту до влади та делегітимізувало проросійські політичні сили. Запропоновано стратегічні напрями гармонізації державного управління, які, на відміну від існуючих підходів, базуються на конвертації

ментального різноманіття в ресурс національної стійкості через інклюзивну кадрову політику та стратегічні комунікації.

Практичне значення отриманих результатів. Ця робота буде мати значення для науковців, політологів та інших дослідників, які займаються ментальними проблемами в різних державах світу в контексті державного управління.

Апробація результатів роботи. Основні висновки дослідження були апробовані в наступних публікаціях:

М. Кравцов, М. Польовий. Вплив політичної ментальності українців східних та західних областей на вибір влади та його наслідки в контексті публічної політики. Вісник СНТ ДонНУ імені Василя Стуса [68].

М. Кравцов, Н. Буга, М. Дубель. Цифровізація адміністративних послуг в Україні під час воєнного стану. Національні інтереси України, розділ «Публічне управління та адміністрування». №4 (9), 2025. С. 801-812 [69].

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами: Робота виконана в рамках плану НДР ДонНУ імені Василя Стуса – ініціативного фундаментального дослідження кафедри політології та державного управління: «Публічна політика і державне управління в умовах війни та повоєнного відновлення України» (реєстраційний номер 0123U101423).

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи обумовлені метою, завданнями і предметом дослідження та складається зі вступу, 2 розділів, 7 підрозділів, висновків (та 9 додатків). Загальний обсяг магістерської роботи становить 93 сторінки, із них 18 сторінок – список використаних джерел (206 найменувань), а також 8 сторінок додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕНТАЛЬНИХ ЧИННИКІВ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

1.1 Кордони та їх типи як передумова феномену ментальних та соціокультурних флуктуацій в публічному адмініструванні

Поняття кордонів в цілому дуже багатогранне та неоднозначне. У теорії та практиці публічного адміністрування поняття кордону виходить далеко за межі суто географічного визначення ліній розмежування. Кордони слід розглядати як інституційні межі юрисдикції, в рамках яких реалізується державний суверенітет та діють правові режими. Вони не статичні, а динамічні інструменти державної політики. Саме кордони структурують систему управління, визначають межі відповідальності органів влади та формують умови для соціально-економічного розвитку, а потім, відповідно, і ментальності. Вони безпосередньо впливають на адміністрування громадянства, регулювання міграційних потоків, доступ до публічних послуг та рівень соціального захисту населення [174].

Варто зазначити, що популярні в 1980-х роках управлінські теорії про настання ери «світу без кордонів» не знайшли підтвердження на практиці. Сучасні дослідження у сфері **глобального врядування** демонструють зворотну тенденцію. Глобалізація не лише не ліквідувала кордони, а й змусила держави посилити **адміністративний контроль** задля національної безпеки, визначивши кожен аспект громадського життя, починаючи від біометричних даних і закінчуючи повітряним простором.

Саме розуміння кордонів є парадоксальним та специфічним, оскільки воно втілює як обмеження, так і прогрес. Хоча кордони, згідно думок дослідників, мають нести безпеку та стабільність, створюючи структуровані та формалізовані рамки для відносин, вони також можуть нести розбрат, хаос та конфлікти, як в прислів'ї «розділяй та володарюй». З філософської точки зору, кордони є логічними соціальними явищами, що містять суперечність між безперервністю та дискретністю: вони існують для позначення та структурування простору,

відокремлюючи різні явища, проте їхнє існування передбачає проникну, динамічну природу [173, 174, 194].

У сучасній науці **державного управління** кордон інтерпретується не просто як фізична межа, а як складний **інституційний механізм**. Це соціально-конструйована лінія, що визначає межі **державного суверенітету** та структурує взаємодію між різними політичними спільнотами. З точки зору **адміністративної функціональності**, кордон виконує подвійну роль: обмежувальну (територіальне розділення, встановлення юрисдикції, безпека) та зв'язуючу (місце перетину, обмін між «своїми» та «чужими»).

Для розуміння природи **адміністративно-територіального устрою** ключове значення має теорія Г. Зіммеля. Його теза про те, що «кордон – це не факт простору з соціологічними наслідками, а соціологічний факт, який формує себе просторово» [197, с. 142], є ваговою для **публічного адміністрування**. Припускаючи, що фізичні кордони, які співтовариства встановлюють самі для себе, є продуктом існуючих соціальних поділів, Зіммель підкреслив тісну кореляцію географічних та символічних поділів, які з самого початку були важливим базисом в розвитку області прикордонних досліджень [172, с. 5].

У теорії **публічного адміністрування** кордони розглядаються не лише як фізичні бар'єри, а як інституційні лінії, що розмежовують **адміністративні юрисдикції**. Вони можуть бути природними або штучними, але їхня головна управлінська функція полягає у визначенні територіальних меж, в рамках яких органи влади реалізують свої повноваження. Без чітко демаркованих кордонів неможлива реалізація **державного суверенітету**, оскільки саме вони окреслюють простір для застосування законів та регуляторних актів [32, с. 51, 116, с. 83]. Кордони – це лінії, які розділяють різні адміністративні зони, як-то країни, штати, провінції, повіти, міста і селища тощо. Ефективність **публічного управління** напряду залежить від чіткості цих меж, оскільки владні рішення та нормативні акти є легітимними виключно в межах відповідної юрисдикції [188].

Особливе значення в системі управління має державний кордон. Це не просто лінія розмежування, а складна **просторова конструкція**, що включає

сухопутну, водну поверхню, а також надра і повітряний простір (вертикальна площина). Саме цей простір є матеріальною основою життєдіяльності держави та об'єктом **суверенного управління**.

Фундаментальними принципами сучасної **державної політики** у цій сфері є непорушність та недоторканність кордонів. Міжнародно-правове оформлення та визнання кордонів є необхідною умовою для легітимації **державної влади** на конкретній території та забезпечення її територіальної цілісності. [116, с. 83].

В кінці XIX ст. відомий британський політик і дипломат лорд Дж. Керзон (який згодом проведе лінію східного кордону Польщі), розглядаючи сутність кордонів, поділяв їх на астрономічні (проведені по паралелях і меридіанах), математичні (як приклад – по радіусу кола з центром у певному місці) та референтні (проведені на визначеній відстані від будь-якого географічного об'єкта). Він також виділяв роздільні та контактні границі. Пізніше були допрацьовані більш детальні класифікації кордонів за багатьма ознаками, а саме: за морфологією (геометричні, астрономічні, звивисті, прямолінійні тощо); природними особливостями (оро- та гідрографічні тощо); генетичними ознаками; за характером земної поверхні, по якій проходить лінія кордону; походженням, історією та тривалістю існування; історичними особливостями та послідовністю виникнення; динамікою або тривалістю існування (перманентні чи змінні); функціями (бар'єрна, фільтруюча, контактна функції, а також регулювання, відокремлення та співставлення) [116, с. 84].

Враховуючи вищезазначену викладену інформацію, кордони в першу чергу можуть бути класифіковані як:

- природні (фізичні),
- політичні (штучні, державні),
- етнічні,
- релігійні,
- мовні,
- кліматичні і т.д.

Природні кордони діляться по таким типам:

- гірські,
- рівнинні,
- річкові,
- озерні,
- морські,

- спеціальні зони (в Арктиці чи Антарктиці).

Політичні кордони по своєму виду діляться на сухопутні, водні та повітряні, які ще можуть в свою чергу ділитися на:

- геометричні,
- орографічні,
- астрономічні,
- звивисті,
- прямолінійні.

По принципу їх створення та існування вони діляться також на (рис. 1) [117, 206]:

- антецедентні (попередньо визначені),
- нав'язані (накладені),
- геометричні (з розчерку пера).
- реліктові (стародавні, занедбані),
- субсеквентні (логічні),
- консеквентні (наслідкові, спадкові).

Антецедентні (попередньо визначені) кордони – це ті кордони, які були нанесені на карту до того, як там заселились люди. Таким прикладом слугують кордони Сполучених Штатів Америки з Канадою і частково з Мексикою, а також частково в деяких країнах Африки (переважно в пустельних регіонах, де фактично ніхто не проживав) [116, с. 86, 117, 166, 169, 206]. У вітчизняних

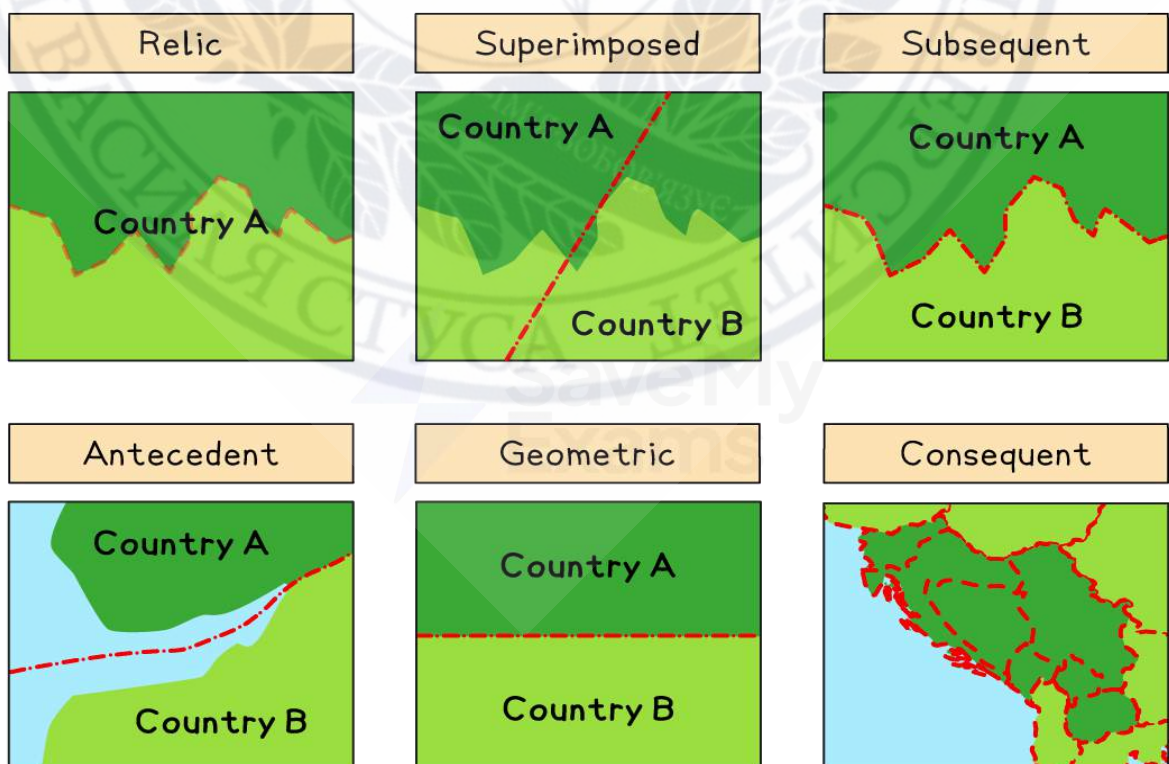


Рисунок 1. Типи політичних кордонів. Джерело [206].

джерелах деякі науковці також називають такі кордони «піонерними», якщо такий кордон проходив спочатку по ненаселеній людьми території [32, с. 69].

Геометричні – це кордони «з розчерку пера», тобто намальовані прямими лініями іноді без урахування навіть природніх, фізичних особливостей територій, а про народні чи культурні кордони навіть і мови не йдеться, що потім може спричиняти величезні конфлікти та війни. Такі кордони є майже повсюди, особливо в Африці, а в США багато штатів і округів взагалі можуть виглядати як прямокутники. Кордон США та Канади проходить по 49 паралелі, східний кордон Індонезії з Папуа-Новою Гвінеєю фактично є абсолютно прямою лінією вздовж 141-го меридіана [166, 206]. Одним з таких прикладів є Йорданія: фактично весь її кордон являє собою суцільні прямі лінії (рис. 2) [173, с. 190].

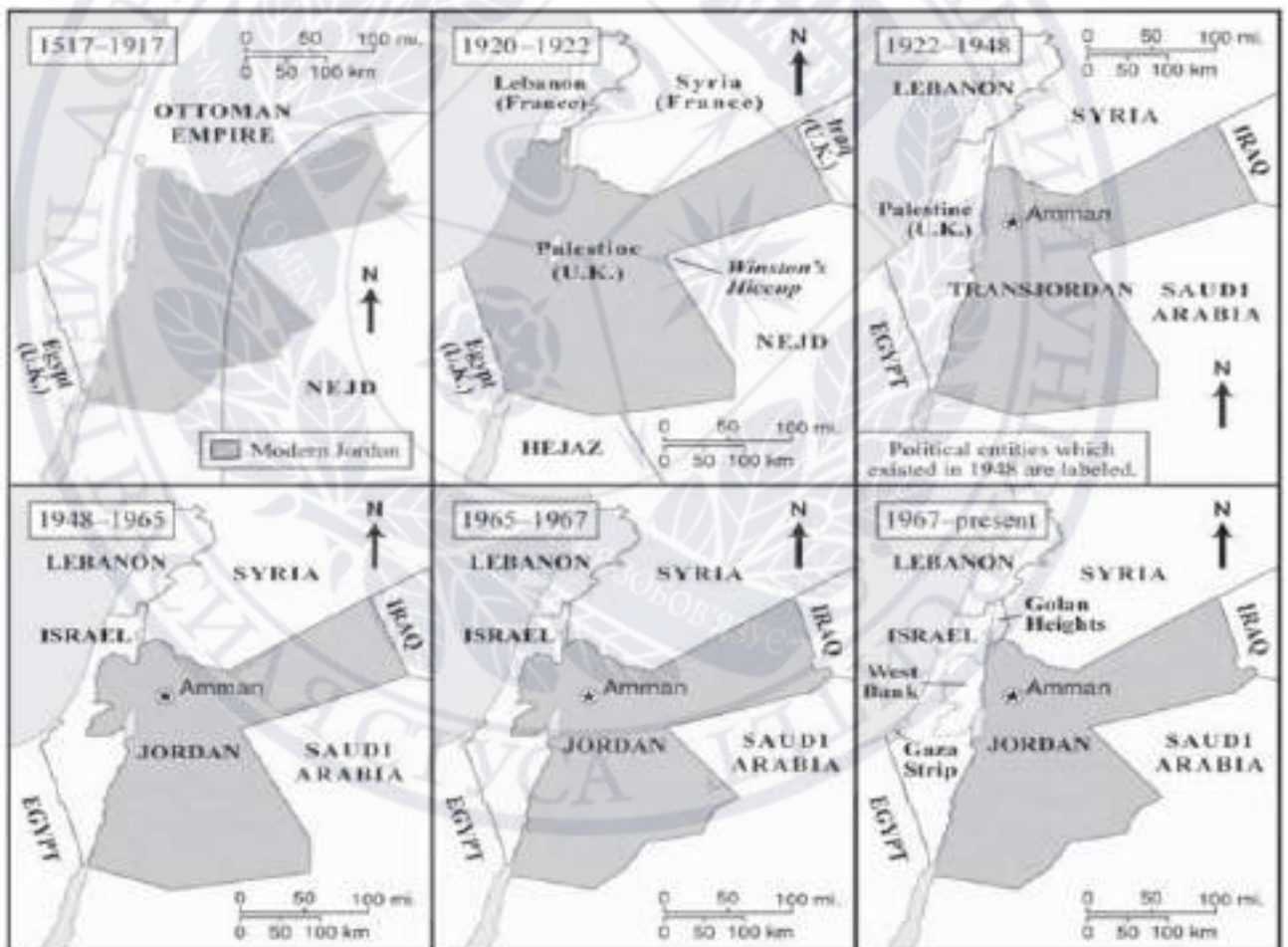


Рисунок 2. Незважаючи на час, геометрія кордонів Йорданії майже незмінна. [173, с. 190].

Субсеквентні – логічні кордони, які були нанесені на землю без розривання етнічних, культурних, мовних зв'язків тощо, тобто, їх враховували і таким чином створювались кордони без порушення особливостей регіону [32, с. 70, 116, с. 87,

206]. Це найбільш адекватний та логічний поділ територій, позаяк цим способом можна в майбутньому уникнути конфліктів, війн тощо. Прикладом таких кордонів може слугувати демаркаційна лінія ООН в Кіпрі, кордон між Ізраїлем та арабськими країнами, США та Мексики, Пакистану та Індії, Іспанії та Португалії, країнами Середньої Азії тощо [173, с. 41, 166, 199].

У теорії **державного управління** нав'язані кордони розглядаються як приклад неефективного **територіального планування**, що ігнорує соціокультурний ландшафт, через що можуть траплятись постійні прикордонні суперечки та навіть війни. Найбільш показовим є досвід Африки, де колоніальні адміністрації проводили кордони довільно, керуючись метрополійними інтересами, а не потребами **місцевого самоврядування**. Це призвело до створення держав з низькою інституційною спроможністю та постійними міжетнічними конфліктами [32, с. 69–70, 116, с. 87]. Надзвичайно кричущим в історії прикладом нав'язаного кордону є той, який розділяє курдське населення між Туреччиною, Сирією, Іраком та Іраном, таким чином створивши зону нестабільності, що вимагає від урядів цих країн надмірних ресурсів для утримання контролю та **забезпечення державної безпеки** [166, 200, 206].

Консеквентні (залишкові, наслідкові) кордони утворюються внаслідок успадкування адміністративних кордонів колишньої держави, імперії, конфедерації тощо. До прикладу так сталося з кордоном Ірландії при виході її зі складу Сполученого Королівства [166, 175, 206], а також кожною країною колишньої Югославії та Радянського Союзу, кордон України з Молдовою, Білоруссю та Росією є по суті консеквентний. Але деякі вітчизняні науковці не виокремлюють такі кордони, в таких випадках вони вважають такі кордони «новими», або «пострадянськими» [32, с. 71].

Особливу увагу варто звернути на так звані «демаркаційні лінії», які самі по собі кордонами можуть не являтись. Вони можуть бути кордоном де-факто, але не завжди де-юре. Станом на сьогодні класичними являються лінія між обома Кореями (Північна та Південна), Буферна зона ООН в Кіпрі та Індійська стіна, яка розділяє сфери впливу Пакистану та Індії у спірному штаті Джамму і Кашмір.

Також демаркаційною лінією можна вважати будь-яку лінію зіткнення військ на момент закінчення війни, але у випадку, якщо такий кордон не був демілітаризований чи демаркований тощо.

У сфері **публічного адміністрування** та політичної географії особливе місце посідають «реліктові кордони». Це адміністративно-територіальні межі, які де-юре припинили своє існування і зникли з політичних карт, але де-факто продовжують впливати на **соціально-політичні процеси** через історичну пам'ять та інституційну інерцію. Класичними прикладами є колишній кордон між НДР та ФРН, який досі простежується в електоральних вподобаннях німців, або адміністративні межі колоніальних провінцій у Латинській Америці [32, с. 71, 116, с. 87]. Іноді ці кордони мають матеріальне втілення у вигляді історичної інфраструктури **державного контролю** (як-то Велика Китайська стіна), що впливає на сучасну просторову організацію територій [165, 166, 206]. Для **державного управління** в Україні цей феномен є критично важливим. Оскільки українські землі перебували у складі різних імперій, реліктові кордони сформували стійкі регіональні відмінності у **політичній культурі**. Вони діють як «фантомні кордони», що чітко проявляються на електоральних картах під час виборів, розмежовуючи різні типи ментальності та ставлення до **державної влади** [32, с. 71]. Небезпека для **політичної стабільності** полягає в їх інструменталізації. Політичні сили часто використовують їх як ресурс для мобілізації електорату, штучно «підігриваючи» ментальні розбіжності задля отримання влади [116, с. 87]. Тоді реліктові кордони стають не просто історичним спадком, а активним чинником політичної боротьби, що вимагає від **держави** виваженої політики інтеграції для підтримки рівноваги.

У **публічному адмініструванні** кордони класифікуються також за функціонуванням, що відображає пріоритети **державної політики**. Виділяють два основні режими. Перший – це закриті, або бар'єрні, або ж жорсткі кордони: Цей тип характерний для «закритих» кордонів, де пріоритетом **державного управління** є національна безпека та захист суверенітету. Адміністративний апарат зосереджується на обмеженні або повній забороні транскордонних

потоків (міграційних, товарних, інформаційних). Інфраструктурно це виражається у створенні фортифікаційних споруд та систем суворого контролю. Такі заходи зазвичай є відповіддю держави на зовнішні загрози (військові конфлікти, тероризм, нелегальна міграція). Класичними прикладами є демілітаризована зона на Корейському півострові або посилений контроль на кордоні США та Мексики [47, 117, 166, 188].

Другий тип – м'який, або відкритий. Він набуває поширення в умовах глобалізації та інтеграційних процесів. Кордони там мінімізуються або скасовуються [47, 117, 166, 188, 194], а прикордонний контроль стає символічним або вибірковим – тут **публічна політика** спрямована на лібералізацію перетину кордонів для стимулювання економічного розвитку та **транскордонного співробітництва**. Найвищим ступенем такої інтеграції є створення наднаціональних об'єднань, як-от Шенгенська зона, де відбувається гармонізація **адміністративно-правових норм** країн-учасниць. Також нашими дослідниками вирізняється гібридний критерій – коли одночасно в кордонах є як закриті функції, так і відкриті [32, с.72-74]. Крім того, ці ж дослідники вирізняють характер їх взаємодії: екстенсивний (глухий кордон) та інтенсивний (відкритий).

У державному управлінні підходи до охорони кордонів варіюються залежно від безпекових викликів. Там, де контрабанда та нелегальна міграція становлять загрозу національній безпеці, держава застосовує **режим посиленого адміністративного контролю**. Це передбачає не лише розбудову фізичної інфраструктури (бар'єрів), а й розширення **юрисдикції правоохоронних органів**. Показовим прикладом є **адміністративна практика США**, де повноваження прикордонної служби законодавчо поширені на 100-мильну зону вглиб країни, що фактично створює специфічний правовий режим на значній частині території держави [203]. На противагу цьому, в межах інтеграційних об'єднань (Шенгенська зона) реалізується політика лібералізації перетину кордонів, де адміністративний нагляд зведений до мінімуму. Проте існування фізично немаркованих («пористих») кордонів у віддалених районах створює виклики для державного моніторингу. Історичний досвід африканських країн

демонструє конфлікт між державним регулюванням та традиційними соціальними практиками. Міграція там історично була усталеною моделлю економічної поведінки, що ігнорувала формальні межі. Встановлення колоніальних кордонів стало актом інституційного втручання, коли західні адміністрації намагалися монополізувати ринок праці та ввести жорстке регулювання. Це змінило інституційний контекст, однак «пористість» кордонів дозволила населенню зберегти транснаціональні соціальні зв'язки в обхід державних адміністративних бар'єрів [188].

Сьогодні кордон визначається не як статичний об'єкт, а як безперервний **адміністративний процес**. Це продукт цілеспрямованої **державної діяльності**, що розрізняють юрисдикції, економічні зони та соціокультурні простори. Такий підхід підкреслює, що управління кордонами ситуативне та змінюється залежно від політичного контексту та історичного моменту. В умовах глобалізації **інструменти державного контролю** на кордонах зазнають змін: і матеріальних, і символічних. Важливо наголосити, що еволюція кордонів не є лінійною і не веде до їх зникнення. Навпаки, **державна політика** у цій сфері стає більш складною та диференційованою. Існує висока ймовірність, що в майбутньому кордони стануть більш мінливими та гібридними. Для **нацбезпеки** це створює подвійний виклик: з одного боку, невизначеність меж може перетворити світ на поле бою, а з іншого – вимагає від **держапарату** вдосконалення інструментів для розуміння та управління цими новими, нечіткими зонами юрисдикції [174].

Варто засвідчити, що аналіз феномену кордонів у контексті **публічного адміністрування** підтверджує їхню дуалістичну природу. З одного боку, вони виступають як чіткі межі, що формалізують державний суверенітет, визначають юрисдикцію органів влади та забезпечують інституційний порядок. З іншого боку, кордони є соціально-конструйованими лініями, які не лише розмежовують території, а й формують ментальні та соціокультурні простори.

Для **системи держуправління** критично важливим є розуміння того, що кордон – це насамперед соціологічний факт, який згодом набуває просторового виразу. Це означає, що ефективність **державної політики** залежить від здатності

влади враховувати не лише фізичні бар'єри, а й символічні розмежування, що існують у свідомості громадян. Різноманітність їх режимів (бар'єрні, контактні, гібридні) відображає гнучкість сучасних **управлінських стратегій**. В умовах глобалізації та соціокультурних флуктуацій кордони перестають бути статичними лініями оборони і трансформуються в динамічні зони взаємодії.

Відповідно, кордон як інструмент **публічної влади** виконує фундаментальну роль: він не лише встановлює межі **адміністративного контролю** та регулює мобільність, а й виступає ключовим фактором у конструюванні колективної ідентичності. Розуміння цієї багатошаровості є необхідною передумовою для розробки ефективних механізмів **державного будівництва** в умовах ментальної неоднорідності суспільства.

1.2. Екзистенційне визначення та сутність ментальних розмежувань: вплив на політичну культуру та державні інститути

Дане дослідження фокусується на *реліктових кордонах* – формально неіснуючих, але фактично діючих розмежуваннях, які провокують напругу та конфлікти в системі державного управління. Ці кордони є проявом **стійких ментальних та соціокультурних відмінностей** (у вподобаннях, мотивах, стилі життя), що напряду впливають на функціонування публічних інституцій. Для ґрунтовного аналізу цих явищ у площині публічного адміністрування необхідно спершу визначити ключове поняття «**менталітет**».

Менталітет, у визначенні професора Я. Каракури, визначається як «інтегральна характеристика соціальної єдності; сформована система духовного життя і світосприймання, яка зумовлює відповідні стереотипи поведінки, діяльності, способи життя різноманітних соціальних груп і індивідів; включає сукупність ціннісних, символічних, свідомих чи підсвідомих відчуттів, уявлень, настроїв, поглядів, світобачення. До нього належать звички, прагнення, символіка, традиції, інтуїтивне несвідоме, що існують на рівні несвідомих психічних процесів» [153]. Таким чином, менталітет виступає не просто як культурний атрибут, архетип, а як вагомий фактор, що формує ставлення

громадян до державних інституцій, їхні очікування від публічної влади та моделі їхньої поведінки у відповідь на управлінські рішення.

В визначенні Українського психологічного хабу, менталітет – це сукупність культурних, історичних та соціальних особливостей, що характеризують певну спільноту. Це система переконань, цінностей і традицій, яка формує світосприйняття та поведінку. Для публічного адміністрування це поняття є критично важливим, оскільки менталітет визначає рівень довіри до державних інституцій, очікування від публічних послуг та готовність дотримуватися законів. Наприклад, у культурах з індивідуалістичним менталітетом (прозахідним) вищим є запит на незалежність та особисті досягнення, що вимагає від адміністрації сервіс-орієнтованого підходу. У колективістських культурах (просхідних) пріоритетом є спільність та кооперація, що може впливати на моделі місцевого самоврядування та соціальної політики [64, 90].

Дослідники також виокремлюють владні, історичні та часові архетипи [98]. Особливу увагу в контексті сучасної України привертає явище архаїзації – для молодшої держави, яка здобула незалежність у 1991 р., цей процес є неоднозначним. Як зазначають Я. Каракура та М. Юрій, у регіонах зі «східним» менталітетом актуалізація «архаїки» (зокрема, радянської) обернулася катастрофою та деградацією, однак створило ментальне підґрунтя для несприйняття українських державних інституцій та сприяло окупації Криму та Донбасу [154]. Цей феномен демонструє, як релігійні, етнічні та історичні типи менталітету [61, 81] можуть ставати прямими загрозами для територіальної цілісності та процесу державного будівництва.

Ключовим для даного дослідження є поняття «національного менталітету». Енциклопедія сучасної України визначає його як глибинні психологічні структури, що історично вкорінюються у колективній свідомості та поведінці поколінь. Вони базуються на поглядах, ідеалах, традиціях, соціальних установках та нормах, які проявляються у типових стереотипах сприйняття та поведінки [76]. У площині публічної політики, саме ці «глибинні структури» та «соціальні установки» формують суспільний запит до вищих ланок влади,

визначаючи очікувані моделі поведінки від керівників, а також стереотипи поведінки самих держслужбовців та еліт, які є носіями цього менталітету.

Поняття «ментальність», як і «менталітет», в цілому походять від одного і того ж кореня – французького слова *mentalité*, латинського *mens* та англійського *mentality*. В цій ж Енциклопедії ментальність трактується як «сприйняття і тлумачення світу в системі духовного життя народу, нації, соціальних суб'єктів» [64]. В Філософському енциклопедичному словнику вбачається, що ментальністю сприймається та тлумачиться світ в системі духовного життя того чи іншого народу, нації, соціальних суб'єктів, що уособлюються певними соціокультурними феноменами, а зміст такої ментальності задається історичними напрацюваннями, формами і способами виразу інтелектуальних та емоційних реакцій стереотипами поведінки, архетипами культури та відповідною налаштованістю соціальних суб'єктів [141, с. 369-370]. Зміст ментальності задається історичним досвідом, стереотипами поведінки, архетипами культури та емоційними реакціями. Для державного управління це важливо, оскільки ментальність є фундаментом, на якому будується панівна політична та адміністративна культура. Вона створює ті неформальні «правила гри» та суспільні очікування, які виявляються сильнішими за формальне законодавство і визначають реальні практики функціонування держапарату.

В академічних колах відсутній консенсус щодо тотожності понять «менталітет» та «ментальність», що ускладнює їх застосування у дослідженнях держуправління. Різні науковці пропонують власні трактування, які, однак, є корисними для аналізу публічної адміністрації: О. В. Дикан розглядає їх як дві сторони одного феномену: «менталітет» сталий, соціально закорінілий рівень мислення (традиційна **бюрократична культура**, патерналістські очікування від держави), тоді як «ментальність» є динамічним, рухливий шар, що змінюється в конкретних історичних умовах (поточний рівень довіри до **уряду** чи реакція на реформу). Для **публічного адміністрування** це розрізнення є ключовим, оскільки реформи часто провалюються, коли намагаються змінити «ментальність» (поточні настрої), не враховуючи глибокий «менталітет» (сталі

практики) [34], А. Рубан вважає «ментальність» частковим проявом «менталітету» у конкретній діяльності, де «менталітет» нації формує неформальні інститути, де оперує державний апарат, тоді як «ментальність» проявляється у конкретних практиках (наприклад, корупційній поведінці, правовому нігілізмі або, навпаки, високій громадянській свідомості) [79, 153].

Логічним продовженням цих понять є «ментальні кордони». Хоча прямих досліджень цього феномену в **публічному управлінні** бракує, його прояви чітко видно в аналізі електоральної поведінки чи регіональних **політичних культур**. У контексті **державного управління**, «ментальні кордони» можна визначити як **колективні неформальні межі**, що визначають прийнятність чи неприйнятність **державних політик** та дій **публічної влади** для певної соціальної групи. Це «невидимі лінії», які розділяють: «своє» та «чуже» («своя» регіональна еліта проти «їхніх» київських призначень), а також «дозволене» та «заборонене» (наприклад, прийняття корупції на низовому рівні, але осуд на вищому). Ці кордони, хоч і не закріплені в законах, впливають на **формування вищих ланок влади** та здатність **держави** вводити єдину політику на всій території [201].

Виходячи з вищезазначеного, «ментальні кордони» на колективному рівні можна визначити як невидимі межі, що розмежовують ментальність нації, виділяючи притаманні їй норми та цінності. У площині **публічного адміністрування** ці кордони визначають, які дії **влади** певна суспільна група вважає «своїми» та легітимними, а які – «чужими» та неправильними.

Для розуміння витоків цих розбіжностей в Україні корисною є «**теорія фронтиру**» (прикордоння). Цей термін трактується як «периферійні зони, що є одночасно політичними бар'єрами і місцями для транскордонних контактів», або як зона транзиту, своєрідного симбіозу між різними суспільствами». Також зазначається, що така межа як емпіричний об'єкт переплетена з довгими і часто жорстокими історіями колоніалізму, імперіалізму і опору [179]. В вітчизняних джерелах цей термін описується як зона транзиту, контактів, місцевого обміну між народами, розділ між населеною і ненаселеною територіями, себто простір, місце своєрідного симбіозу між різними або подібними суспільствами [32, с. 79].

В українській та світовій науковій площині такі дослідження існують. Історія дослідження прикордоння починається з кінця XIX-го століття, коли американський вчений Ф.Д. Тернер визначив це поняття як окрему царину науки, назвавши це «точкою зустрічі варварства та цивілізації» [31, с. 79, 50, с. 50, 140, с. 13]. Хоча це визначення сьогодні вважається застарілим, його евристична цінність залишається. Щодо прикордоння чимало було написано в контексті військових дій і прикордонних конфліктів, проте його ігнорували як поле для серйозних економічних й історичних досліджень. Ю. Кисла вважає, що в сенсі прикладної науки «тезис щодо фронтирів» є важливим прикладом доволі продуктивного історичного та географічного підходу, евристична цінність якої стимулювала дослідження фронтиру та прикордонних територій багатьох епох і регіонів [140, с. 46]. Для державного управління це означає, що вищі ланки влади в Україні змушені оперувати в умовах глибокої ментальної неоднорідності, яка є прямим наслідком цього «фронтирного» минулого. Сучасні державні інституції намагаються функціонувати в суспільстві, де паралельно існують різні, часто суперечливі політичні та адміністративні культури. Це «прикордонне» коріння ментальності можна вважати одним з ключових викликів для формування єдиної еліти та реалізації державної публічної політики.

Аналогічно до американського «Дикого Заходу» [140, с. 13–16, 50, с. 50], українським фронтиром було Дике Поле – історико-географічна зона, яка займала переважно південно-східну частину сучасної України [32, с. 156, 158, 198]. Цей історичний простір мав вирішальний вплив на формування адміністративних традицій та суспільних норм, часто за межами або в опозиції до централізованих імперських бюрократій. Саме «фронтирна» історія значною мірою пояснює глибокі регіональні відмінності у ставленні до центральної влади, приватної власності та верховенства права, що є постійним викликом для публічного адміністрування. Але сам термін «Україна» є об'єктом геополітичних маніпуляцій, концептуально уже значиться як «фронтир», «окраїна» [50, с. 36–37], особливо це поширено в російських націоналістичних, фашистських та нацистських колах. Ці наративи, що заперечують історичну суб'єктність

української державності для виправдання агресивної політики та заперечення суверенітету України, історично безпідставні [136], а заява кремлівського диктатора Путіна в тому, що «українці та росіяни – один народ» і що «вся Україна – наша» [92, 196] просто сюрреалістична та абсурдна.

В академічних колах триває дискусія, чи зникає фронтір після повного заселення та встановлення адміністративного контролю. Однак, навіть якщо фронтір зникає географічно [32, с. 79], його ментальна спадщина продовжує впливати на політичну культуру (той же Тернер порівнював незаселений західний фронтір США (тоді ще вільна незаселена земля) і фронтір Європи (укріплені заселені лінії)) [140, с. 13]. У сучасній європейській практиці врядування, старі «фронтири» еволюціонували, ставши «транскордонними територіями», а згодом – у «єврорегіони», які перетворюють колишні бар'єри на зони економічної та соціальної співпраці через цільову публічну політику. Це демонструє перехід від «фронтиру» як проблеми до «прикордоння» як адміністративного ресурсу [31, с. 91].

Однак, навіть при такому науковому спорі, вважається, що фронтири все одно можуть існувати – навіть якщо землі колонізовані та демарковані між державами, наприклад Е. Балібар визначав кордон як фронтір [60, с. 12], щоправда, деякі можуть називати їх по іншому – лімітрофи. Лімітрофи – це своєрідний образ фронтирів з етнічно змішаним населенням, має складну політичну і культурну ментальність та знаходиться в зонах колишнього імперського впливу тощо [32, с. 153]. Україна є яскравим прикладом такого лімітрофу. Її адміністративна історія є надзвичайно складною, оскільки на її територіях панували численні держави (Річ Посполита, Османська, Російська, Австро-Угорська імперії, СРСР та ін.), також були власні автохтонні держави. Кожна з цих систем залишила глибокий слід, сформувавши відмінні правові традиції, бюрократичні культури та моделі взаємин між владою та суспільством. Ця історична фрагментація породила різні «образи» держави (європейська, євразійська, країна-міст), закріпивши за Україною роль цивілізаційного **фронтиру** між Заходом та Сходом [32, с. 152-153]. Таким чином, Україна – це

лімітроф Великого кордону, як величезний фронтір між двома цивілізаціями людства: Західними та Східними. Україна – це утворення на межі Європи та Азії, а його елементи – це як межа зі степом як Диким Полем (фронтір), так і з ісламським та євразійським світом (лімітроф) [32, с. 156].

Для публічного адміністрування це має прямі наслідки. Як зазначає А. Каппелер, утворюються «ментальні кордони», які існують «в головах» і часто не збігаються з реальними межами, але мають величезну символічну вагу. Саме ці ментальні кордони, як спадщина старих імперій, стають ключовим інструментом у політичній боротьбі для «політичної легітимації». Вони апелюють до уявлень про історичні чи цивілізаційні поділи. Як підкреслює Каппелер, навіть після падіння фізичних бар'єрів (як «залізна завіса»), ці кордони «можуть довго існувати в головах людей» [85, с. 53]. Це є першочерговим викликом для державного управління, перешкоджаючи формуванню єдиної управлінської еліти та реалізації загальнодержавної публічної політики.

Ідентичність, ментальність та культура є соціальними конструктами, що формуються через цінності, норми та символи. Для публічного адміністрування це означає, що державна політика (в освіті, культурі, інформаційній сфері) є одним із ключових інструментів впливу на ці процеси. Різні покоління, сформовані різними політичними системами, мають відмінну колективну ментальність (наприклад, вплив нацистської ідеології в тодішній Німеччині) [187], що створює прямі виклики для сучасного державного управління в Україні. Яскравим прикладом є небажання частини населення східних регіонів, що виросло в СРСР, евакуюватися, попри військові загрози. Їхня недовіра до українських державних інституцій посилюється, на думку експертів, провалами в публічній політиці держави щодо переселенців: коли біженці не отримують належної допомоги від держави, логічним є те, що вони відчують себе обманутими. Це не лише знижує легітимність публічної влади, але й робить їх вразливими до імперських наративів Росії, такі люди стають податливими [11].

Культурна ідентичність істотно впливає на те, як люди сприймають себе і свою роль у суспільстві. Наприклад, люди з сильним почуттям культурної

ідентичності, будуть мати позитивну самооцінку і відчувати себе більш впевнено у взаємодії з іншими, але якщо **державна політика** буде сприйматись як дискримінаційна, сегрегаційна, апартеїдна, це призведе до зниження почуття власної значущості [177], а то і взагалі, **відчуження від держави** або активного опору її **інституціям**. Р. Браун та О. Кініц, говорячи про культурні кордони, вважають, що люди, які проживають поблизу кордону, піддаються впливу не тільки в своїй власній державі, але й сусідньої держави, і таким чином може виникати три варіанти: політика відгородження від сусідів (контрабанда, тероризм тощо), політика поліпшення відносин (як-то в ЄС) або ж створення власної гібридної ментально-етнічної політики щодо границь [193].

Збереження в суспільній ментальності реліктових імперських доктрин може призводити до розвитку іредентистських тенденцій. Для системи державного управління це становить пряму загрозу, оскільки ставить під сумнів



Рисунок 3. Російський іредентизм простягається аж до Америки. Джерело [196].

легітимність існуючих кордонів та відповідний світовий порядок. Таке є як в Росії (рис. 3) [196], так і в Україні (рис. 4) [16], а також багатьох інших країнах світу, наприклад в Румунії [60, с. 119]. В Україні чи Румунії він може виникати на етнічній основі, апелюючи до територій, де історично проживали представники титульної нації (Додаток А) [134]. Але у випадку Росії етнічний фактор є другорядним, наприклад, в Фінляндії, Ірані, Монголії, Китаї, Кореї та багатьох

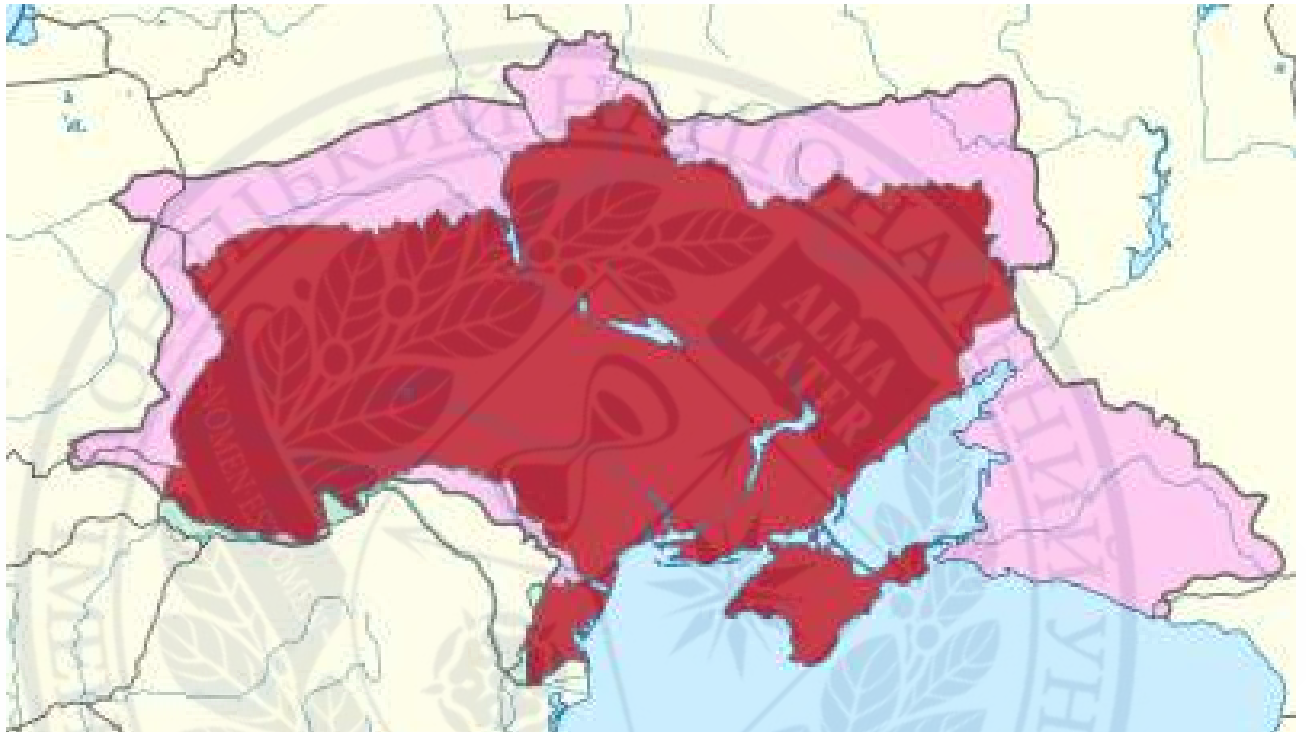


Рисунок 4. Український іредентизм. Джерело [16].

інших державах росіян або немає взагалі, або ж їхня частка мізерна, і тому іредентистські претензії поширюються на колишні «сфери впливу» Російської імперії та СРСР, незалежно від поточного етнічного складу населення. Цей підхід оформлений в державну доктрину «*русского мира*», яка є не стільки культурною, скільки геополітичною та управлінською моделлю, як би сюрреалістично вона не виглядала. Вона розглядає будь-які території колишнього впливу як об'єкт для державного втручання та відновлення контролю. Заяви диктатора Путіна про те, що «де ступала нога російського солдата, то наша земля» [92, 196], засвідчує те, як ця ментальна установка трансформується в агресивну зовнішню політику та загрозу для національної безпеки сусідніх держав.

Можна підсумувати, що аналіз ключових понять «менталітет», «ментальність» та «ментальні кордони» демонструє їхній тісний взаємозв'язок та

значення для публічного адміністрування. Менталітет виступає як стабільна система культурно-історичних установок та архетипів. У площині державного управління це є глибинною адміністративною культурою суспільства (наприклад, патерналізм, правовий нігілізм, ставлення до корупції), що формує неформальні інститути. Ментальність є більш динамічним проявом цих структур. Це актуальна суспільна реакція та поведінкові моделі у відповідь на конкретні управлінські рішення та історичні умови. Для публічної адміністрації розрізнення між сталим «менталітетом» і мінливою «ментальністю» є критично важливим. Воно пояснює, чому державні реформи часто блокуються глибокими стереотипами, навіть якщо мають поточну суспільну підтримку.

Ментальні кордони є прямим наслідком цих процесів. Це – невидимі, символічні межі, що розділяють суспільство на групи з різним сприйняттям державної влади. Саме ці кордони стають джерелом адміністративної напруги, підривають легітимність публічної політики та ускладнюють формування єдиної національної управлінської еліти. Таким чином, для цілей даного дослідження ментальні кордони визначаються як *«соціально-просторова та символічна межа, встановлена інституційно або сконструйована суспільно-культурними процесами, що одночасно формує юрисдикцію, організовує суспільне життя й підтримує колективну ідентичність через розмежування «внутрішнього» і «зовнішнього»»*. Можна засвідчити, що саме «менталітет» (сталі моделі) та «ментальність» (їх актуалізація) створюють ці кордони, які є ключовим викликом для публічного адміністрування в Україні, оскільки вони напряду впливають на здатність держави забезпечувати єдність та ефективність управління.

1.3. Історичні детермінанти формування західної та східної типів політичної ментальності в Україні

Українські землі тривалий час були об'єктом управління з боку різних імперій, серед яких Російська та Польська мали найбільший вплив. Перехід українських земель під адміністративний контроль Корони Польської після Люблінської унії 1569 р. [62] призвів до полонізації: польська публічна політика була спрямована на асиміляцію через насадження адміністративно-правових

норм Речі Посполитої та соціально-економічне закріпачення селянства, сегрегації православних, заборони української мови та культури. Шляхта була змушена перейти в католицизм, селянство було закріпачене [114]. У релігійній сфері державне втручання проявилось в Берестейській унії 1596 р.: створивши греко-католицьку церкву, яка стала інструментом посилення контролю та спричинила глибокий суспільний опір [15]. Ця модель імперського адміністрування виявилася неефективною та провокувала постійні повстання, апогеєм яких стала Визвольна війна 1648 р. Спроби компромісів, як-от Гадяцька угода, провалилися. Ідея «Великого князівства Руського» як автономної управлінської одиниці була знівельована [4, 15, 28, 62, 101, 114]. Постійний тиск на православ'я спричинив нові повстання, що стало однією з причин ліквідації Речі Посполитої. Лише тоді стали впроваджувати реформи, але запізно [100].

Важливо, що **адміністративний і культурний вплив** Речі Посполитої був просторово обмежений переважно Правобережжям України (додаток Б) [101]. «Дике Поле» на південному сході залишалось фронтиром – територією поза межами стабільного **державного контролю та адміністрування**. Саме тут сформувався інший тип ментальності, не інтегрований у західну **адміністративну модель**, де поляки не змогли поширити свою владу. Після поділів Речі Посполитої частина українських земель опинилася під **австро-угорським управлінням**. Проте і тут відновлення польського домінування в **місцевій адміністрації** та подальші **імперські репресії** проти українців лише поглибили історичний конфлікт [88, с. 173-175], по розмаху подібним до сегрегації українців в Річі Посполитій, а потім до поляків додалась імперська влада, яка в кінці XIX ст. репресувала українців, вбачаючи в них колабораціоністів [6, с. 213-244]. Це заклало основи ментального поділу, який базувався на різному досвіді взаємодії з **імперськими державними апаратами**.

На українських територіях, підконтрольних Російській імперії, відбувся докорінний злам **системи управління**. Після військово-політичного виступу Івана Мазепи на бік Швеції [4] імперський центр перейшов до стратегії повної ліквідації автономних **адміністративно-політичних утворень**. Кульмінацією

цього процесу стала ліквідація Запорозької Січі у 1775 р. Катериною II, що означало знищення унікальної військово-демократичної моделі самоврядування та заміну її жорсткою імперською вертикаллю. На заміну козацькій адміністрації прийшла **державна політика колонізації** «Дикого Поля». Створення «Новоросії» [1, 142] супроводжувалося розподілом земель між лояльними елітами (фаворитами) та системним заселенням територій. Це стало ключовим моментом формування регіональної ментальності Півдня та Сходу: впровадження російської **культури** та русифікація [33], відбувалися тут не через трансформацію існуючих інститутів (як у Річі Посполитій), а через створення нових імперських структур на «чистому аркуші» фронтиру.

Імперська **публічна політика** була спрямована на повну уніфікацію правового та духовного простору: ще 1685 р. Київська митрополія стала керуватись з Москви, ставши ще одним інструментом для імперського контролю Росії. У 1734 р. імператриця Анна Іванівна видала указ «Про шлюби малоросів» [33], ставши прикладом державної політики асиміляції, спрямованої на розмивання еліти нації через заохочення шлюбів з представниками метрополії. Згорталиась польські і західні норми права, закони: було скасовано магдебурзьке право, судочинство, самоврядування, що означало демонтаж європейської правової традиції та її заміну на російську бюрократичну систему, таким чином загальмувавши розвиток громадянського суспільства та навичок самоорганізації.

У другій половині XIX ст. Російська імперія посилила **централізацію державного управління** через Валуєвський циркуляр 1863 р. [73], Емський указ 1876 р. [14]; вводились суворі адміністративні та цензорські заходи, ліквідовувалась діяльність громад. Відбувалась асиміляція культурної та політичної еліти, централізація, уніфікація адміністрації й економіки. Російська мова і православ'я ставали домінантними, література й освіта все більше контролювались, незважаючи на повстання [14]. Українським торговцям заважали; економічні інтереси обслуговували росіян. Росіяни намагались асимілювати українців, втиснути в ментальність російську культуру, звичаї і традиції [33]. Росіяни називали нас «малоросами», однак, в принципі, така назва

і досі вживається ними [155]. Рух народовців також вбачають небезпечним і їх репресують. Проте ефективність цих заходів була обмеженою. Масовий опір населення, зокрема селянський рух «Київська козаччина» 1855 р., засвідчив збереження історичної пам'яті та багатовекторну неспроможність влади повністю підкорити суспільство в плані ментальності [148].

Поразка у війні з Японією та революційні події 1905 р. змусили імперський **державний апарат** піти на тактичні поступки. Маніфест Миколи II став спробою лібералізації **правового поля**, що формально припинив сегрегацію, але де-факто **виконавча влада** продовжувала політику обмежень [14]. Цей період характеризувався закріпленням громадянського суспільства: поява партій, преси та представництва українців у Державній Думі тощо. Однак реакційна **державна політика** швидко згорнула ці процеси, відновивши адміністративні заборони на культурно-просвітницьку діяльність, як-то відзначення 50-річчя смерті Шевченка [33]. В умовах війни обидві імперії застосували жорсткі адміністративно-каральні механізми контролю над населенням. Австро-угорська адміністрація вдалася до масових репресій та позасудових страт за підозрою у нелояльності [6, с. 587-617], що призвело до загибелі до 100 тис. осіб [51]. Росіяни в Галичині реалізовували політику уніфікації: обмеження мови, депортації та репресії проти духовенства (арешт митрополита А. Шептицького) як нейтралізацію інших центрів впливу [33, 51, 73].

Відродження державності у 1917 р. зіштовхнулося з критичною проблемою інституційної неспроможності. Крах Української Народної Республіки був зумовлений не лише зовнішньою агресією, а й нездатністю державного керівництва сформувати єдину управлінську вертикаль. Відсутність національної доктрини та глибинний ментальний конфлікт між регіонами унеможливили консолідацію суспільства навколо державних інституцій. Україну «повернули» в Росію з номінальними правами в складі тоталітарного Радянського Союзу [33]. Політика українізації за радянської влади була короткою, адже вона була використана як тимчасовий інструмент для легітимізації нової влади. Як тільки централізація могла стати проваленою,

радянський держапарат різко змінив курс, повернувшись до русифікації [133] як засобу уніфікації адміністративного простору та усунення загроз суверенітету.

З приходом комуністичного режиму в Україні відбулася радикальна зміна **системи управління**. Сільська громада, як базова одиниця самоврядування та носій ментальності, стала об'єктом жорсткої державної інтервенції, адже колективізація та ліквідація церкви були не просто ідеологічними кроками, а адміністративними заходами для встановлення повного контролю над ресурсами та населенням. Апогеєм **державної політики терору** стали Голодомор 1932-33 рр., який приховували від світу [54], а його жертвами стали не менше 3,7 млн. українців [36, 80]. Він був інструментом для придушення спротиву та остаточної централізації влади. Також вчинявся «червоний терор» до будь-кого, хто мав підозри в «антирадянській діяльності», як-то «розстріляне відродження» [133]. Друга світова війна призвела до колосальних втрат (за думкою історика В. В'ятровича забрала життя приблизно 8-10 млн. українців, більша частина з яких – цивільні [24]), що також стало наслідком нехтування життям цивільних у **стратегічному плануванні** тоталітарних режимів.

На територіях, що увійшли до складу Польщі, **публічна політика** також мала дискримінаційний характер. **Державна адміністрація** впроваджувала заходи асиміляції: заборону етнонімів «українець» в офіційному діловодстві, обмеження доступу до державної служби та освіти. Ліга Націй навіть засудила Польщу [87, 198], але влада йшла на конфлікти [88, с. 237-238, 249-250]: з 1920 р. Західну Україну назвали «Східні Креси» [136, с. 125]. Політика «пацифікації» (умиротворення) 1930 р. та створення концтабору у Березі Картузькій були прикладами використання поліцейсько-адміністративного апарату та військових для вирішення політичних проблем та придушення опозиційних рухів (ОУН) [87, 198]. Після Другої світової війни Польща вдалась до операції «Вісла» в 1947 р. – примусової депортації та розпорошення українців задля асиміляції й зміни демографічної структури регіону за підтримки СРСР. Польща хотіла знищити українську національну свідомість, асимілювати українців і замінити німців на нових західних територіях [82, 87, 198]. Ці події демонструють, як держапарат

може бути використаний для реалізації репресій, наслідки яких впливають на міждержавні відносини навіть через десятиліття [147].

Інтеграція західноукраїнських земель до складу СРСР супроводжувалася жорсткою **адміністративною централізацією**. Ліквідація УГКЦ у 1946 р. та її примусове підпорядкування РПЦ [28] стали актом **державного втручання**, спрямованим на знищення незалежних інституцій та встановлення повного контролю над духовною сферою. УПА після 1960 р. більше не вчиняла активного опору [135]. Русифікація тривала уже не в радикальній формі. **Державна політика** базувалася на доктрині формування «радянського народу», що передбачала стирання національних особливостей через русифікацію, а українці та росіяни вважались «братськими» народами [33]. Українці, які опирались, ставали дисидентами, як до прикладу, «шістдесятники», «сімдесятники» тощо [26]. Контроль над суспільством забезпечувався розгалуженим **апаратом спецслужб**, які активно фільтрували релігійні організації, перетворюючи вище духовенство на агентів впливу, як то патріарх РПЦ Кирило є агентом КДБ [112]. Формальна свобода віросповідання відновила лише в 1988 р., а з 1990 р. – офіційно відновили свободу віри на всій території СРСР [97]. Незважаючи на отримання незалежності, залишки русифікації, економічні й політичні проблеми і далі впливають на менталітет. Це використовуються окремими політичними силами, а особливо Росією, у власних наративах та геополітичних інтересах [33].

Навіть після здобуття незалежності наслідки тоталітарного **управління** деформують свідомість. Науковці виділяють два типи ментальності: західну (демократичну, індивідуалістську) та східну (автократичну, патерналістську) [61, 71, 90]. В Україні ж поєднуються обидва типи, тому важко однозначно визначити її політичну культуру, що призводить до появи численних маргінальних орієнтацій у свідомості населення [61, 71, 76, 90].

Розташування України на межі Західної та Східної цивілізацій зумовило формування гібридної політичної ментальності. Це поєднання (і часто протистояння) європейських та євразійських рис стало визначальним фактором для стратегічного розвитку держави [91]. Історичний поділ на проєвропейську

(західну) та проросійську (східну) ментальності [80, 115], створив складний контекст для **публічного адміністрування**, вимагаючи від влади постійного балансування між різними суспільними запитами. Це стало характерною рисою українського світогляду: поєднання християнського і язичницького, православного і католицького, кочового і осілого [23, 44, 80, 90, 115, 153]. Українців завжди вирізняли працьовитість, гостинність, доброзичливість, емоційність, рішучість, хоробрість, індивідуалізм, любов до свободи, духовність тощо [23, 44, 80, 90, 115, 153]. Водночас вплив імперій породив негативні риси: заздрість, зрадливість, комплекс меншовартості, пасивність, уникання відповідальності і т.д. [23, 44, 76, 80, 90, 91, 115, 153]. Це відображалось серед митців та інтелігенції, серед яких найвизначнішим в історії був Тарас Шевченко [44, 61, 148, 153], як репрезент незламності й боротьби з «малоросійством» [155].

Вплив інших держав створив дві основні ментальності нашої нації. Щодо жителів Центру України вважається, що вони «перехідні» та коливаються між Заходом та Сходом, часто аполітичні, бездіяльні тощо [23, 61]. Сучасний «западенець», високо цінує науку та техніку, але водночас для нього важливо, щоб це було в мирних цілях [91]. Хоч на території Західної України відбувалась постійна сегрегація українського етносу, західна цивілізація допомогла у створенні активних інститутів громадянського суспільства. Західні території України апріорі ближче до Заходу, чого водночас зовсім не скажеш про «східняків». Східні українці терпиміші, пасивніші, звикліші, не люблять опиратись, більш атеїстичні, патерналістські та прагматичні [23], вони або їх предки підпали під радянську пропаганду, були більш схильними до Росії, і таким чином, більшість уже нині немолодого покоління стали репрезентувати типову радянську ментальність «радянської людини» – «homo sovieticus», таким чином, це залишилось в українському генетичному коді [76, 80, 90]. Особливо це має значення в крупних містах, адже в міському житті російський менталітет і мова мали більший вплив на українську спільноту, і тут русифікація була більшою [90]. Зрештою це вплинуло на те, що після проголошення незалежності України одна частина агітувала за Європу, а інша – хотіла повернутись в СРСР [76]. Цей

ментальний розкол, описаний ще В. Липинським як протистояння «європеїзму» та «тюркізму» [44] створив фундаментальну проблему для унітарної державної політики. Після здобуття незалежності це призвело до постійної конкуренції двох стратегій розвитку (проєвропейської та прорадянської), що унеможливлювало консолідацію державних інституцій. Особливістю Східної України виступає виправдання авторитаризму в управлінні для гарантування порядку та стабільності, для Заходу України характерне виявлення зацікавлення особистості і долучення до вирішення суспільних та громадських проблем. Для Сходу типовий колективізм, натомість для Заходу – індивідуалізм, елітаризм [13].

Історична пам'ять, зокрема травма Голодомору, сформувала специфічну **політичну культуру** в Центральній Україні [36], адже вона постраждала гірше, ніж східна, тому можна зазначити, що ментальність центру мутувала: недовіра до **державних інституцій** та орієнтація на виживання, замкнутість через нищення духовних і ментальних цінностей, бажання сильніше захищати свою власність, бо її нищили [153], купувати або вирощувати більше їжі: і сьогодні багато сімей бережуть їжу, бажаючи «зберегти на чорний день», а ресурси віддають дітям і внукам [160], що корелюється з тезами щодо ментальності Центру України [23]! Також зберігається стереотип в контексті бажання воювати за власну державу. О. Гордійчук вирізняла два типи біхевіоризму: «*vita minima*» (ізоляція від світу), і «*vita maxima et heroica*» (героїчний супротив іноді ціною життя) [80]. В умовах війни держава стикається з двома полярностями поведінки: активною (самі йдуть на війну) та пасивною (ізоляціонізм, ухиляння) [163], або навіть колабораціонізм [18], що вимагає від **органів влади** диференційованих підходів у сфері **стратегічних комунікацій** та мобілізаційного менеджменту.

Події Революції Гідності та початок війни на Донбасі можна розглядати як конфлікт двох **адміністративно-політичних парадигм**. За каденції В. Януковича впроваджувалась східна авторитарна модель управління, що спричинило інституційний конфлікт із носіями західної демократичної політичної культури. Війна стала каталізатором трансформації суспільної свідомості [61, 80, 115], однак ментальний поділ залишається викликом для

нацбезпеки та внутрішньої політики. Цей розкол показав провал попередньої державної регіональної політики, яка не змогла інтегрувати носіїв радянської ментальності «*homo sovieticus*» у єдиний національний простір – мовне питання й досі є темою конфліктів, маніпуляцій та деструктивних суперечок [80].

Варто засвідчити, що розвиток у складі різних імперій сформував дуалістичну політичну культуру, що стало ключовим викликом для сучасної системи держуправління. Західний вектор впливу супроводжувався втратою політичної автономії, проте інтегрував регіон у європейський правовий простір через впровадження Магдебурзького права та західних моделей муніципального самоврядування. Східний вектор впливу характеризувався жорсткою централізацією, уніфікацією та репресивною державною політикою, що призвело до катастрофи [114].

Ключова відмінність полягає в господарській **моделі**: українська традиція базувалася на особистому землекористуванні, сприявши формуванню психології власника та здатності до самоорганізації, що контрастувало з російською общинністю, на яку спирався імперський апарат. Навіть тоталітарні методи управління, такі як колективізація, не змогли повністю знищити цей інституційний базис [148], особливо в зонах історичного «фронтиру» (Дикого Поля). Дике Поле було оплотом козацтва, фронтиром, зародком сучасного українського менталітету, але Річ Посполита ніколи не контролювала її повністю. Недарма дослідники проводили кореляцію Дикого Поля з Диким Заходом США [50, с. 207-234]. Хоча частина населення подолати колективні травми та «меншовартість», у багатьох українців ментальність залишається суперечливою, що гальмує розвиток держави [65]. Сьогодні ця ментальна розбіжність ускладнює реалізацію унітарності, спричиняючи внутрішні конфлікти. Водночас, збережена здатність суспільства до самоорганізації є стратегічним ресурсом для **державної стійкості** та адаптивності в умовах війни.

Використовуючи вищевикладену інформацію, можна створити відповідну карту впливу різних цивілізацій в накладенні на сучасні області сьогоденної України (додаток В).

РОЗДІЛ 2

ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ РОЗБІЖНОСТЕЙ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

2.1. Зарубіжні моделі публічного адміністрування в умовах ментальних розколів: порівняльний аналіз та уроки для України

Ментальні розбіжності притаманні не лише Україні – це спостерігається і в інших європейських країнах. Особливо яскравим є приклад Польщі, де складне історичне минуле (поділи, зміни кордонів, переселення) призвело до формування кількох ментальних зон. Дослідники виокремлюють 2–4 ментальності залежно від того, які держави (Німеччина, Росія, Австро-Угорщина) панували на цих землях (рис. 5) [182]. Це ментальне розмежування чітко простежується у політичних уподобаннях і досі [182, 184, 190-192].

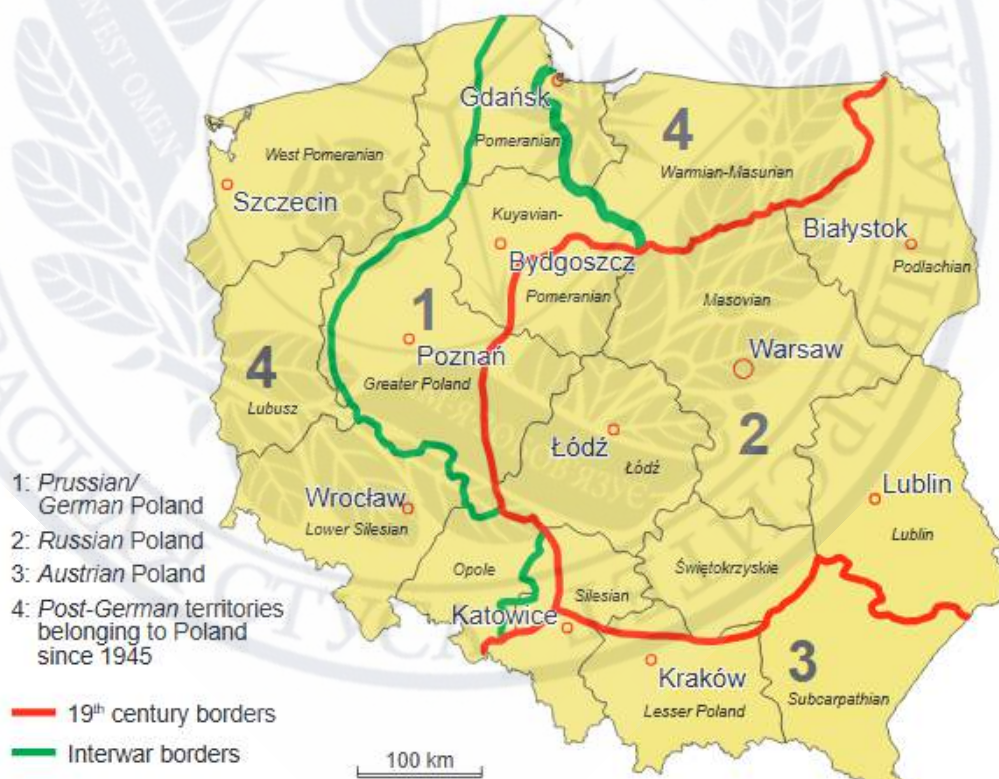


Рисунок 5. Поділи Польщі в історії. Джерело [182].

Історичні кордони імперій у Польщі й досі впливають на **державне управління та регіональну політику**. Цей ментальний кордон відображається не лише в електоральних уподобаннях, але й у соціально-економічному розвитку, що ставить перед урядом складні завдання. Публічна політика змушена долати

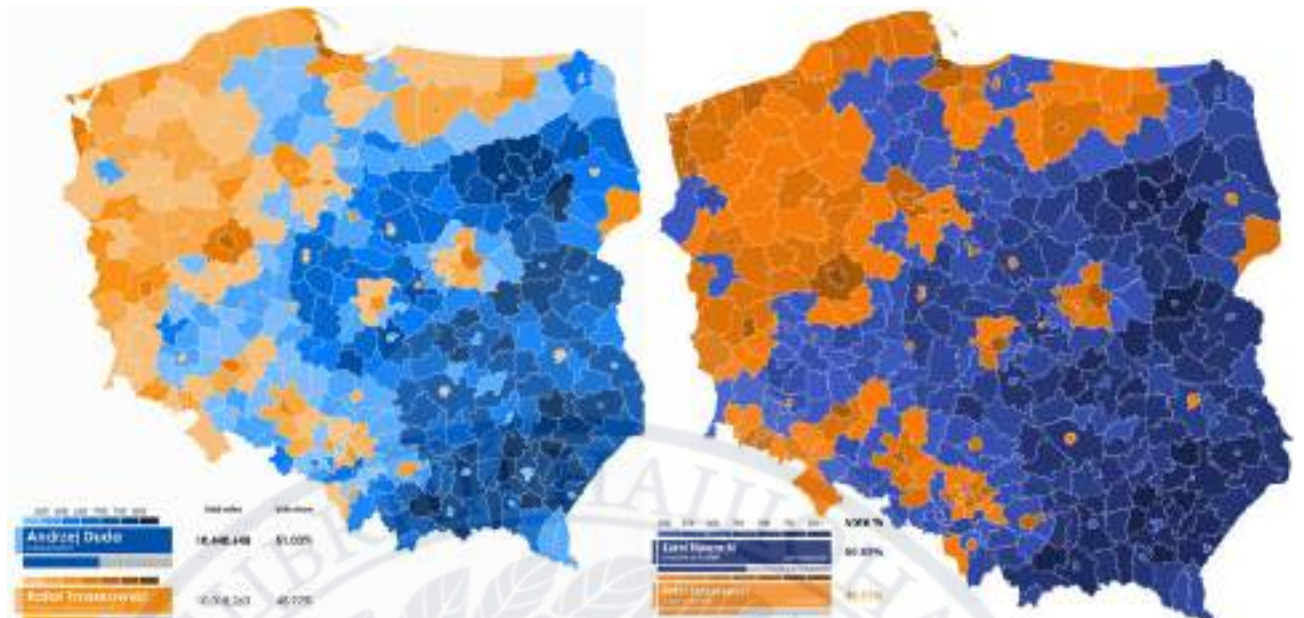


Рисунок 6. На карті других турів президентських виборів в Польщі чітко видно колишні німецькі кордони (там підтримували Р. Тшасковського). Джерело [191].

диспропорції між урбанізованим Заходом та аграрним Сходом через спеціальні програми вирівнювання, інвестиції в інфраструктуру та розподіл дотацій з ЄС, відповідно, історія формує сучасний адміністративний порядок денний там. Проглянувши результати останніх виборів президента Польщі, можна засвідчити, що в Польщі ментальний кордон і досі залишився (рис. 6) [191]. Цей кордон став видимим одразу після віддачі цих земель Польщі, а в контексті публічної політики цю границю почали досліджувати з 1990-х рр. після демократизації Польщі. Винятком з правил вважають парламентські вибори 2001 р., коли єдина партія виграла у всій Польщі [184, 191].

Схожий виклик склався і в Румунії, де останні президентські вибори проявили адміністративну кризу, шокувавши дослідників (рис. 7): в першому турі виграв проросійський кандидат Ж. Сіміон, але в цілому виграв Н. Дан, що свідчить про незвичну ментальну кондицію у румунського електорату в цілому. Непередбачуваність електорату ускладнила довгострокове планування в державному секторі. Ба більше, скасування попередніх виборів через підозри у зовнішньому втручанні та фальсифікаціях (К. Георгеску, колишній кандидат,

**Candidații cu cele mai multe
voturi dintr-un UAT la alegerile
prezidențiale 2025, turul 2**

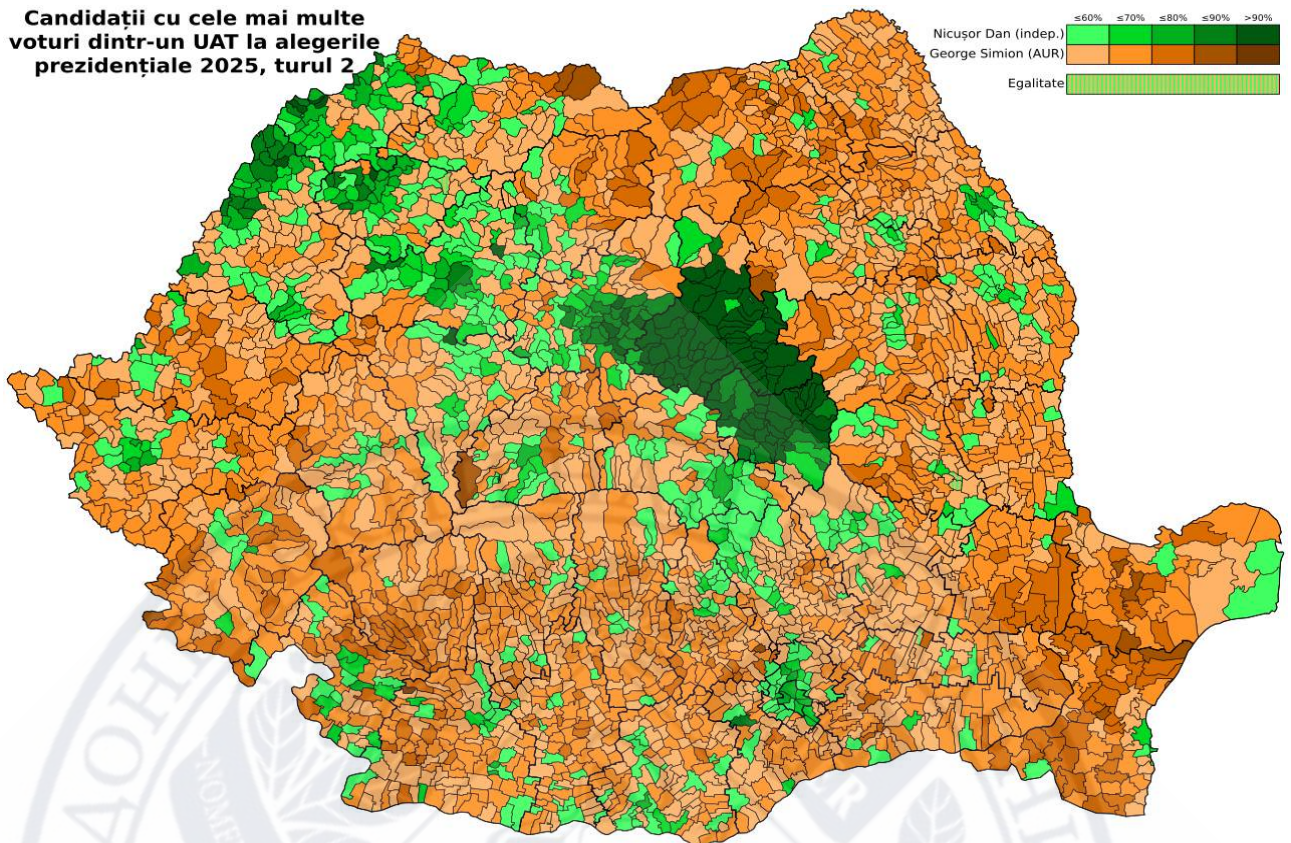


Рисунок 7. На карті результатів другого туру президентських виборів видні колишні кордони Угорщини в Трансильванії. Джерело [167].

подібний за риторикою до Ж. Сіміона, підозрювався в зв'язках з Росією та фальсифікації виборів) [167, 186, 195] вказує на серйозні проблеми в системі виборчого адміністрування та національної безпеки.

Історичні зміни у статусі Трансильванії створили довготривалий виклик для системи державного управління Румунії. Питання територіального устрою та інтеграції угорської меншини стало центральним у публічній політиці країни. Після Другої світової війни регіону було надано автономію, однак за диктатури Чаушеску відбувся різкий розворот до політики централізації та примусової асиміляції, що включало ліквідацію автономії та обмеження прав угорців [21]. Станом на зараз ситуація нагадує заморожений конфлікт, але державна політика Румунії зрештою інтегрувала угорців: автономія не була відновлена, але угорці мають право вчити свою мову в школах, угорська меншина має гарантовані місця в румунському парламенті, що забезпечує її представництво на найвищому політичному рівні (чого зовсім не можна сказати про Україну) [42], але водночас між Угорщиною та Румунією траплялись конфлікти через права угорців в Румунії [21, 42]. Така модель створює унікальну ситуацію в державному управлінні. З

одного боку, вона запобігає сепаратизму, а з іншого – інституціоналізує угорську громаду. Зовнішній вплив, зокрема фінансування Угорщиною угорців, що проживають у Румунії [12], ще більше посилює їхню роль у внутрішній політиці, що і вийшло на останніх виборах президента: голоси угорців (разом з молдаванами) стали вирішальними, засвідчивши, що без їхньої підтримки перемога кандидата Н. Дана була б неможливою [162]! Це показує, як публічна політика щодо національних меншин може безпосередньо впливати на формування вищих органів державної влади.

Порівняння української ситуації з бельгійською є надзвичайно актуальним, особливо в площині державного управління. У Бельгії, провідній країні ЄС, триває заморожений мовний конфлікт, який напряду визначає всю адміністративну та політичну структуру держави. Історично фламандці (нідерландці) не порозумілись із франкомовними, і хоча незалежність проголошено ще в 1830 р. [9], єдиною державною мовою спершу була лише французька, попри чисельну перевагу фламандців [7, 146]. На відміну від України, де ментальний поділ не інституціоналізований, у Бельгії мовно-ментальна межа стала основою для створення федеративної системи. Це компромісне і ключове рішення призвело до утворення трьох мовних (Фламандського, Французького, Німецькомовного) і трьох адміністративних регіонів (Фландрії, Валлонії, Брюсселю) (додаток Г) [7, 9, 10, 22, 137, 146]. Прикметним є те, що хоч в державі узаконені обидві мови, фламандці традиційно знають французьку, а французи не бажають вчити нідерландську [22]. Мовні суперечки в Бельгії загострювались до сепаратизму: деякі радикальні політики навіть пропонували розділити країну між Францією та Нідерландами [22, 137]! Замість того, щоб сприяти інтеграції, федералізація закріпила мовно-ментальний поділ на інституційному рівні. Вся система держуправління пронизана мовним апартеїдом: навіть визначення мови для спілкування з громадянами в муніципалітетах на межі регіонів стають серйозними політичними суперечками [10]. Це перегукується з війною з Росією, але на відміну від споріднених української та російської мов, французька і нідерландська – різні, що робить

проблему складнішою. Схожою є проблема в Канаді з франкомовним Квебеком [72], де розглядали сецесію від Канади по тому же принципу [185].

Приклад Німеччини також надзвичайно актуальний для України: після поразки Третього Рейху країна була поділена на західну, демократичну Німеччину (ФРН) та східну автократію (НДР). Особливу увагу почали приділяти після об'єднання Німеччини, коли одна нація, одна мова, але ментальності стали занадто різними. Після об'єднання Німеччини, з точки зору державного управління, ця подія стала безпрецедентним викликом, що вимагав повної реструктуризації адміністративної системи Східної Німеччини. Ключовим завданням було впровадження західнонімецької моделі публічного адміністрування, заснованої на принципах верховенства права, децентралізації та професійної державної служби. Було проведено масштабну реформу, що включала передачу федеральних законів, реорганізацію місцевого самоврядування за зразком ФРН та переатестацію державних службовців НДР, багато з яких були звільнені через співпрацю зі спецслужбами («штазі»). Цей процес, відомий як *Aufbau Ost* (Відбудова Сходу), фінансувався через спеціальний «податок солідарності», що демонструє, як фінансові та адміністративні інструменти були залучені для подолання ментального та економічного розколу [168, 170, 171, 180, 181, 183, 202, 204]. Але, станом на сьогодні, Німеччина (і столиця Берлін) і досі має ментальний розбрат [3, 150], який чітко відображається на картах, наприклад, в релігійному, в політичному плані і т.д. (додаток Д) [189], засвідчивши, що в контексті держуправління і політики Німеччині подолати ментальну розбіжність, яка впливає на публічну політику, повністю не вдалось. Також тут варто також зазначити Корею, коли одну націю розділили на дві частини: Північну та Південну, які за роки стали непримиримими одне до одного та розділені демаркаційною лінією [55].

Можна підсумувати, що наведене демонструє, як соціокультурне розмежування є фундаментальним викликом для **публічного адміністрування** навіть у сталих демократіях. Держави реагують на них по різному:

- **Інституційні рішення**, як-от федералізм у Бельгії та Канаді, що формалізують поділ на рівні адміністративного устрою.
- **Цільові публічні політики**, які застосовуються в Польщі та Румунії для гармонізації регіональних відмінностей.
- **Довгострокові стратегії інтеграції**, як у Німеччині, що вимагають значних адміністративних та фінансових ресурсів для подолання наслідків минулого.

Відмінність України полягає в тому, що її внутрішні ментальні розколи були використані для зовнішньої агресії, що створило екстремальний тиск на весь державний апарат. Досвід доводить, що такі розбіжності не є вироком, якщо вони стають об'єктом продуманої державної політики. Таким чином, ключове завдання для українського публічного адміністрування – не лише нівелювати розкол, а розробити модель управління, яка перетворить соціокультурну мозаїчність на ресурс для посилення стійкості та ефективності держави.

2.2. Електоральна поведінка як чинник формування політичного курсу та кадрового складу вищих органів влади до 2014 року

Перші роки незалежності України стали критичним етапом для процесу державотворення, а результати президентських виборів 1991 р. одразу висвітлили ключовий виклик для нової публічної адміністрації: управління глибокими регіональними відмінностями. Обрання Л. Кравчука, представника колишньої радянської управлінської еліти, свідчило про запит більшості на адміністративну спадкоємність та стабільність. Водночас голосування в Галичині за В. Чорновола продемонструвало прагнення до радикально іншої моделі державного управління, що дало своєрідний початок, поштовх у створенні напруги в двоїстій молодій політико-адміністративній системі (рис. 8) [53, 127].

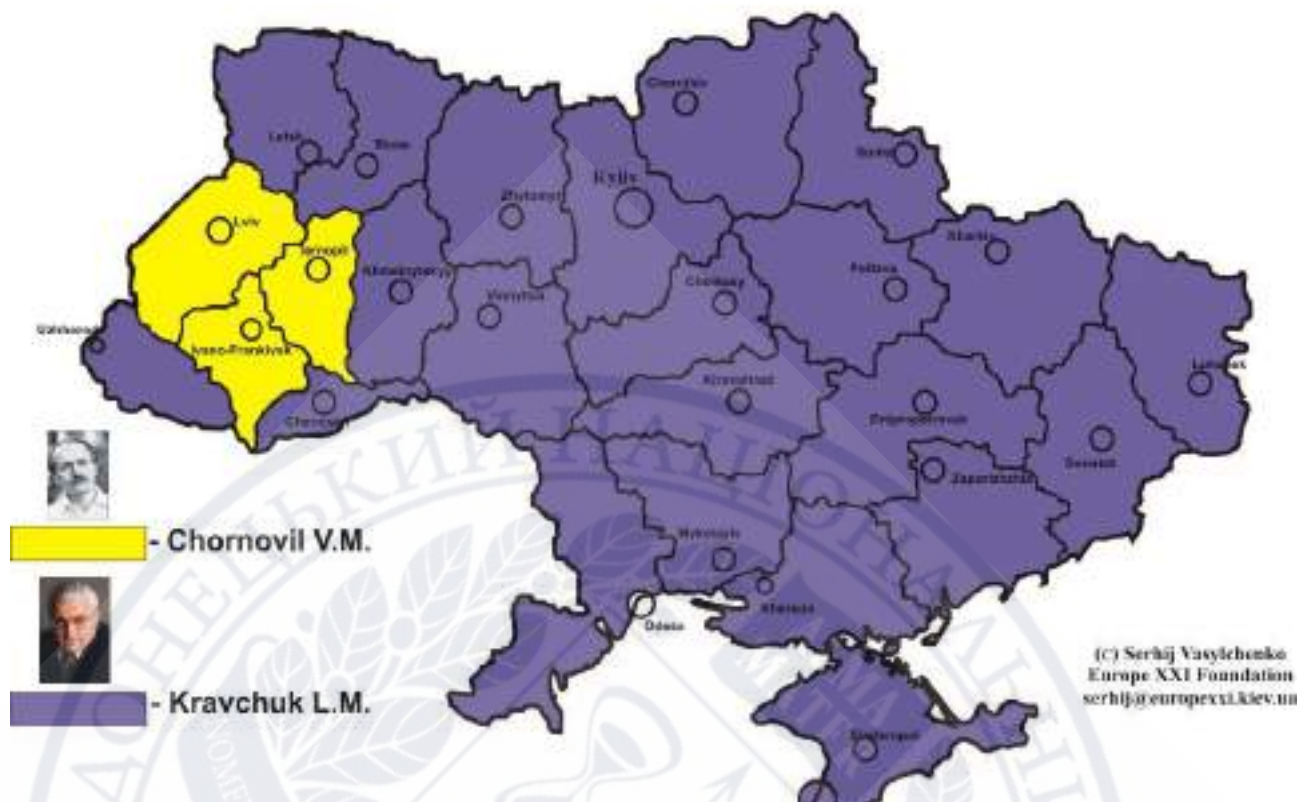


Рисунок 8. Результати виборів президента 1991 р. Джерело [127].

Хоча і Чорновіл, і Кравчук походили із Західної України, саме «шахтарська революція» 1993 р. на Сході поклала край політичній каденції Кравчука. Тоді яскраво в політичних вимогах проявився менталітет Сходу як спадкоємця радянського світогляду – «homo sovieticus»: шахтарі стали вимагати покращення відносин з Росією, автономії для Донбасу та відставки президента. Вони виступали проти економічної кризи, українізації Сходу та конфронтації з Росією. Під тиском протестів [2, 93], влада в 1994 р. побоялась сепаратизму (на Сході провели місцевий референдум, де 80% виступали за федералізацію України, 87% за визнання російської державною, а 89% за тіснішу інтеграцію в СНД) [119, с. 273] і провела дострокові вибори, на яких переміг Леонід Кучма – уродженець Чернігівщини, який намагався балансувати між Сходом і Заходом. Його політика була двоякою: з одного боку, він проголосив «Україна – не Росія», зближувався з ЄС і НАТО, з іншого – встановив авторитарний режим із репресіями (зокрема, справа Гонгадзе) та зблизився з Росією, підписавши «Велику угоду» [93]. Однак одну з головних обіцянок – зробити російську державною [52] він не виконав.

[119, с. 286], хоча саме цією обіцянкою він маніпулював задля отримання голосів виборців на Сході та Півдні України.

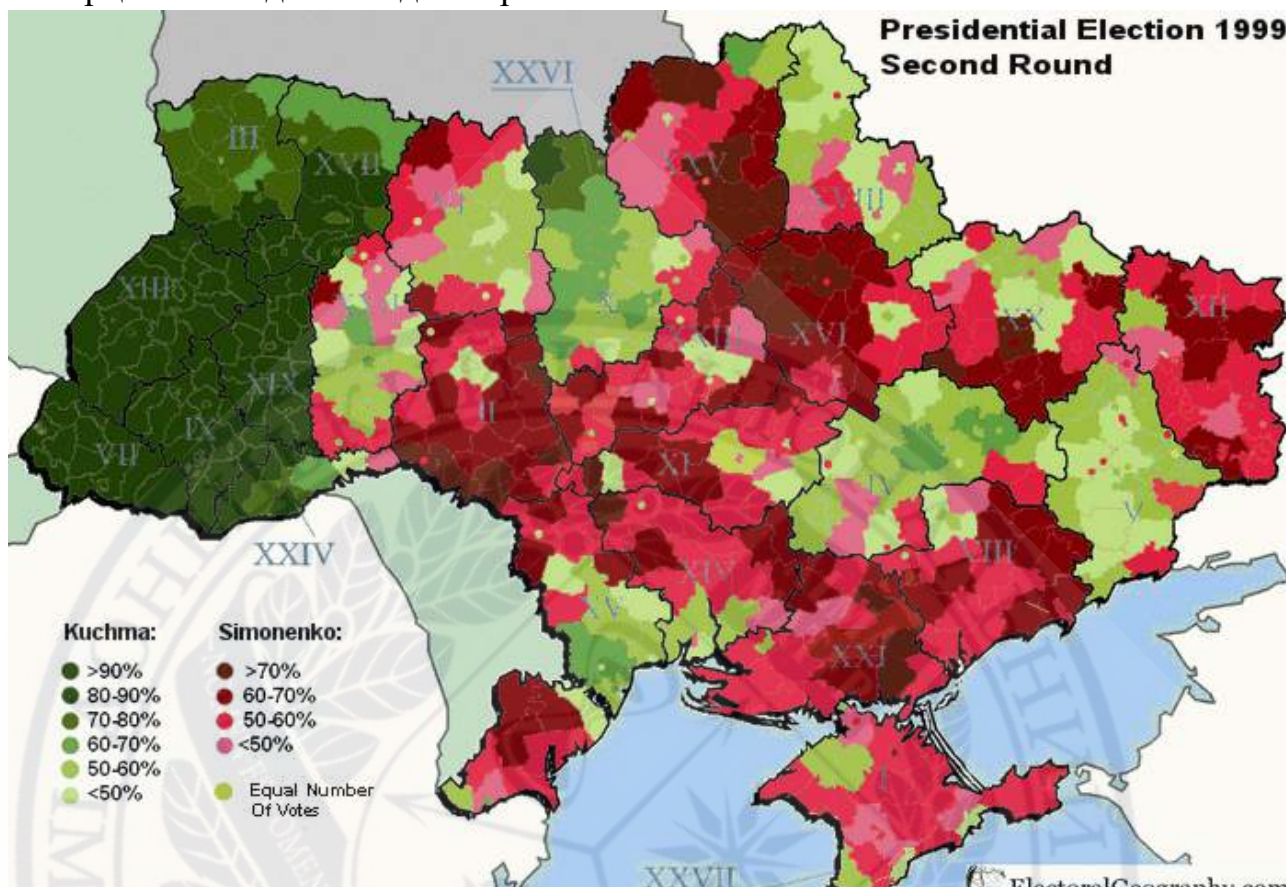


Рисунок 9. Другий тур президентських виборів 1999 р. вкрай чітко показав західний менталітет, водночас в інших регіонах позиція була надто розпорошеною. Джерело [128].

Електоральні цикли 1994–2002 рр. яскраво проявили регіональні розбіжності, які засвідчували проблему для державного управління та формування єдиної публічної політики. Вибори 1994 р. чітко зафіксували розкол у запитах на моделі управління: Захід і Центр підтримували один вектор, а Схід – інший. Хоча вибори 1999 р. показали тимчасове та складне перегрупування електоральних уподобань (рис. 9) [128], парламентська кампанія 2002 р. знову оголила глибокий поділ, коли регіони підтримали політичні сили з діаметрально протилежними поглядами на розвиток держави [123]. Ця постійна електоральна фрагментація свідчила про неспроможність центральної публічної адміністрації виробити інклюзивну національну стратегію, здатну консолідувати країну та подолати глибокі ментальні розбіжності.

Початок правління В. Ющенка був зумовлений глибокою кризою у виді Помаранчевою революцією. Фальсифікація результатів виборів 2004 р. стала свідченням системного збою в роботі виборчої адміністрації та вимагала безпрецедентного рішення – проведення третього туру голосування. Сам ж Ющенко прозахідний, навіть незважаючи на те, що його рідний край – це Сумська область, але беручи до уваги генетичну пам'ять його сім'ї та його рідного села [139], стає очевидним те, що у таких людей буде сильна національна пам'ять та зневага «малоросійства». Управлінська доктрина Ющенка ознаменувала різкий розворот публічної політики в бік західних цінностей та зміцнення національної ідентичності. Ця стратегія йшла врозріз з інтересами східних регіонів, що загостило ментальне протистояння та створило значні виклики для центральних органів влади у забезпеченні національної єдності – на карті залишалась різниця між Заходом та Сходом (рис. 10) [93, 129]. Сама революція стала критичним моментом для системи державного управління. Наміри Януковича застосувати силовий сценарій («тітушки») були зупинені

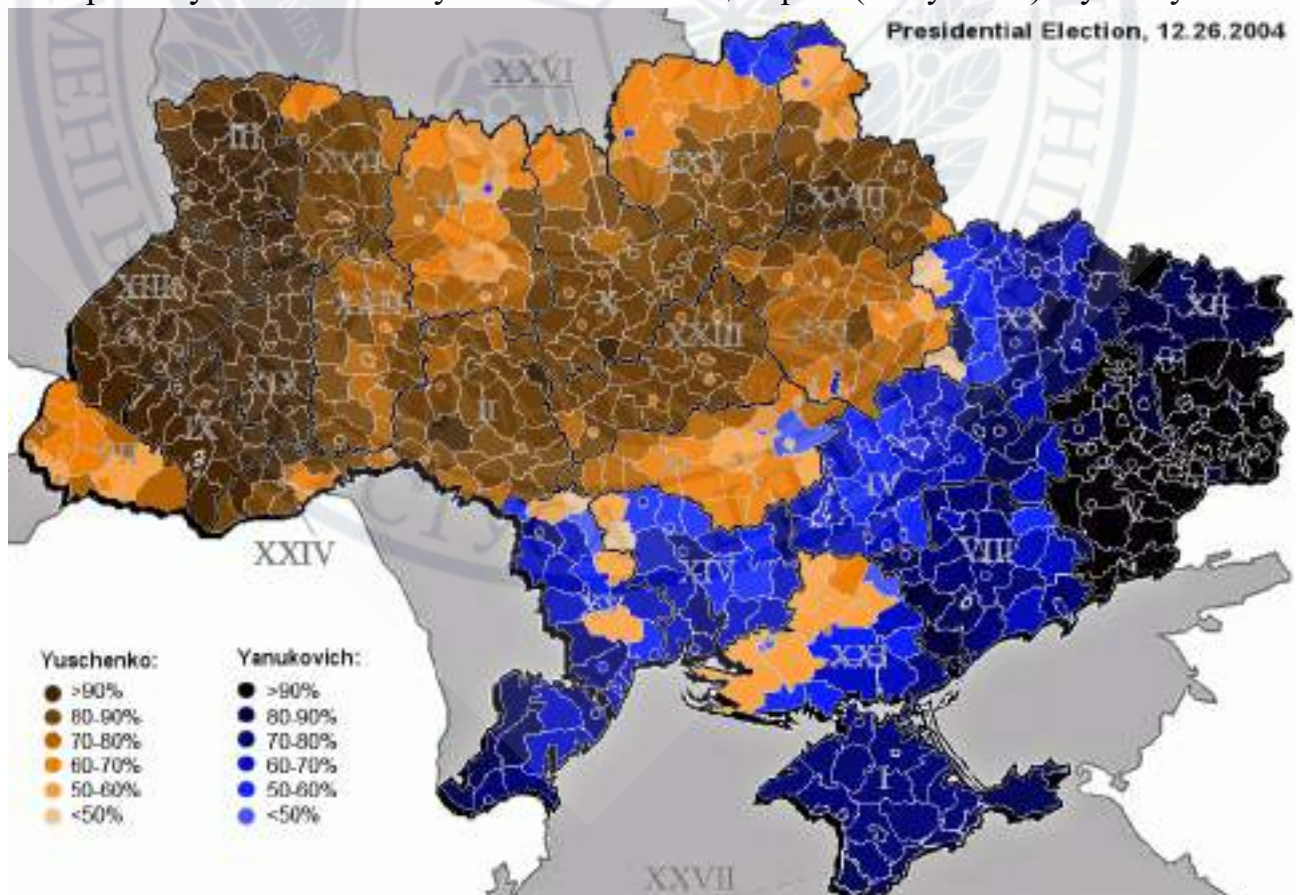


Рисунок 10. Третій тур президентських виборів у 2004 р. показав надзвичайно чітку різницю між Заходом і Сходом України. Джерело [129].

втручанням Кучми, що запобігло колапсу державного апарату [119]. Водночас провалилися спроби Партії Регіонів ініціювати референдум щодо російської мови. Це показало, що навіть маючи вплив, просхідна сила не змінила ключові напрями державної політики через відсутність підтримки в тогочасній коаліції [119, с. 344], попри обіцянки самого Кучми!

За каденції Ющенка держуправління було реформоване за стандартами Заходу. Ключовим напрямом стала реформа Конституції, яка обмежувала владу президента й посилювала парламент, активізація співпраці з ЄС і НАТО, що спричинило напруження у відносинах із Росією у вигляді двох «газових криз». На відміну від Кучми, він відверто був прозахідним, хоча стосунки з РФ залишалися робочими. Важливим вектором публічної політики стала сфера національної пам'яті, інституційне закріплення національної ідентичності через масштабні проекти: вшанування жертв Голодомору, відродження історичних комплексів, як-от «Мистецький арсенал» та м. Батурин, також мали місце спроби здобути церковну автокефалію [93]. Водночас ухвалення резонансних рішень, як-от присвоєння С. Бандері звання Героя України, та його подальше скасування владою Януковича [63] продемонструвало слабкість держави у реалізації символічної політики. Це виявило прогалини у правовому регулюванні таких актів та їхню залежність від політичної кон'юнктури, що є суттєвим викликом для стабільності державного управління.

Партія Регіонів була типовою просхідною партією, яка представляла всі донбаські еліти, в т.ч. і самого Януковича. Проявивши себе на парламентських виборах 2002, 2006 та 2007 рр., а також на президентських 2004 р., Янукович і його еліта почала прибирати всіх і все до своїх рук, намагаючись опанувати всю Україну, але суспільство відповіло непокорю [119, с. 288, 300], і, відповідно, конфлікт Заходу та Сходу вкотре мав місце (додаток Е) [124, 125]. Різними шляхами вони добивалися реваншу, і в 2010 р. Янукович зрештою виграв вибори. Янукович був свідомим представником радикальної східної ментальності [119, с. 39], тому очевидно, що він мав конфлікт як і з Ющенко, так і з Тимошенко.

Президентські вибори 2010 р. лише засвідчили посилення проблеми з ментальним розбратом (рис. 11) [130].

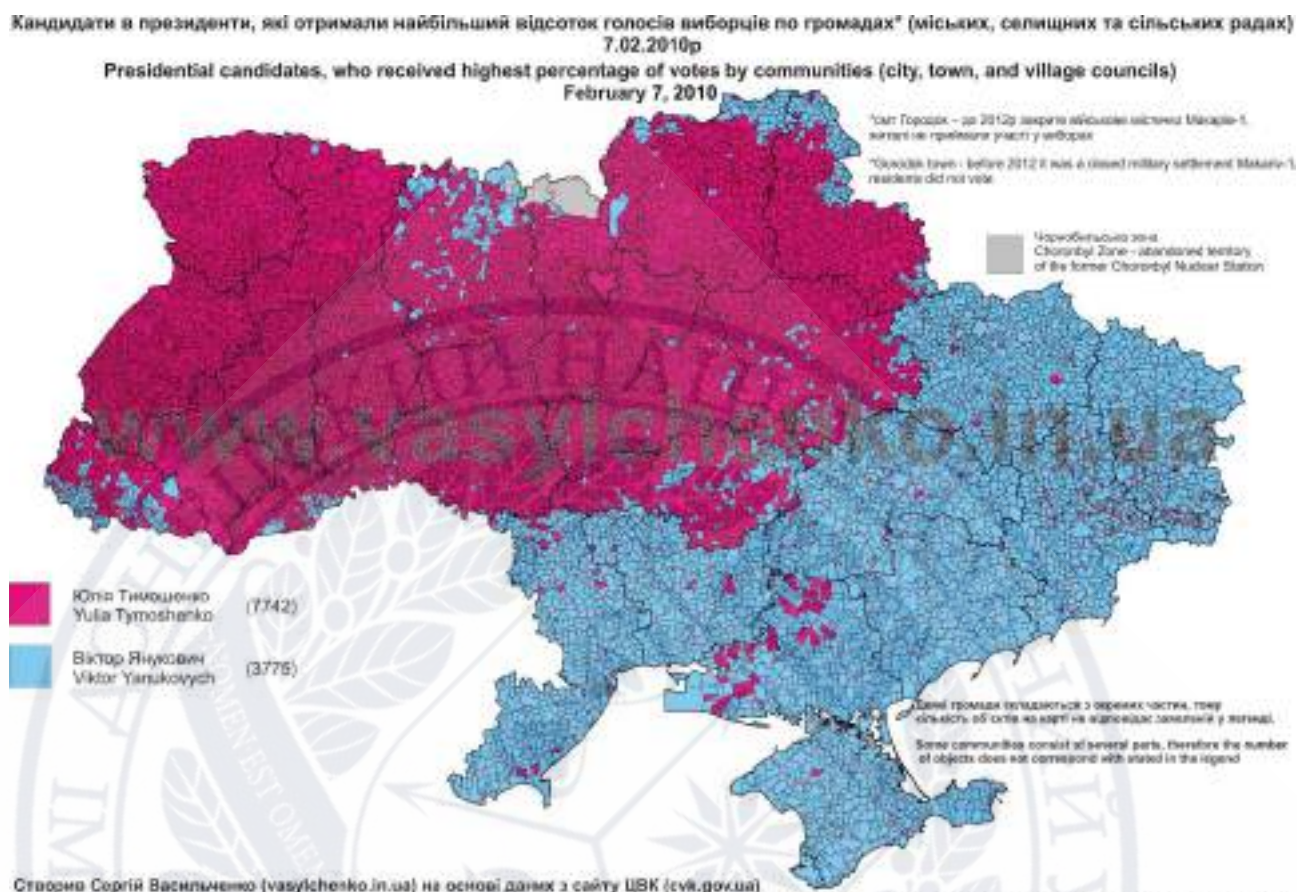


Рисунок 11. На виборах 2010 р. українці знову розділились на два табори. Джерело [130].

Прихід до влади В. Януковича ознаменувався системним викликом для публічного адміністрування та принципів верховенства права. Використання адміністративного та судового ресурсу для політичного переслідування опонентів, ключовим епізодом якого стало ув'язнення Юлії Тимошенко [31], показавши використання державного апарату в своїх цілях: практика «вибіркового правосуддя» підірвала довіру до правоохоронної та судової систем, що є фундаментальною загрозою для будь-якої демократичної системи управління і переходу держави в авторитаризм. Тимошенко була ключовою фігурою людей західного менталітету, але вона родом з Дніпра. Водночас, несприйняття нової влади в прозахідних регіонах засвідчило глибоку кризу легітимності органів влади. Це був не просто ментальний, а управлінський конфлікт, бо значна частина суспільства відкидала корумповану модель Януковича, який за часів СРСР сидів в тюрмі [93, 119, с. 300]. Акції протесту з боку студентства стали проявом активного громадянського суспільства, що

намагалося чинити спротив деградації державних інституцій. За Помаранчевої революції активну участь брали молодіжні та студентські організації, а ще в 2004 р. студент кинув яйцем у В. Януковича [93], коли той приїхав в Івано-Франківськ, засвідчивши те, що «західна» молодь Прикарпаття не підтримує Януковича, як це показували в жовтій пресі [74]. Ці події показали розрив між владою та суспільством, а також неспроможність влади Януковича налагодити діалог та здобути довіру громадян по всій країні.

Політика Януковича щодо релігії стала прикладом деградації публічного адміністрування. На відміну від попередників, його влада не лише заморозила спроби створення автокефальної церкви, а й де-факто зробила УПЦ МП «державною» церквою. Кульмінацією стало використання силових ресурсів для політичного тиску, як погрози з боку СБУ на адресу голови УГКЦ. Це засвідчило факт ксенофобії влади Януковича стосовно західних українців, прагнення повернутись в часи, коли УГКЦ була заборонена в СРСР [119, с. 446], а також відмову від верховенства права та перетворення органів влади в особистий інструмент влади, що є несумісним з належним врядуванням.

Спершу ЄС покладав надії на Януковича, вважаючи, що він провів більше реформ, ніж Ющенко, що сприяло планам підписати угоду про асоціацію [164], однак згодом Єврокомісія зрозуміла, що політик зі східною ментальністю почав узурпувати владу: повернув авторитарну Конституцію, обмежив свободу слова, посилив репресії проти опозиції. За його правління утвердилась номенклатура, коли «донецька мафія» через партійні та олігархічні зв'язки привласнювала ресурси і збагачувалася на державних об'єктах [70, с. 34, 93, 119, с. 311-312].

Парламентські вибори 2012 р. стали прикладом маніпуляції виборчими законами задля посилення контролю над представницькою владою. Зміна виборчої системи на користь мажоритарних округів дозволила провладній партії отримати контроль над парламентом в обхід реальної електоральної підтримки, як наслідок – опозиція взагалі перестала бути вагомим [70, с. 37], руйнування демократичного балансу, що погіршило ментальну різницю (рис. 12) [126].

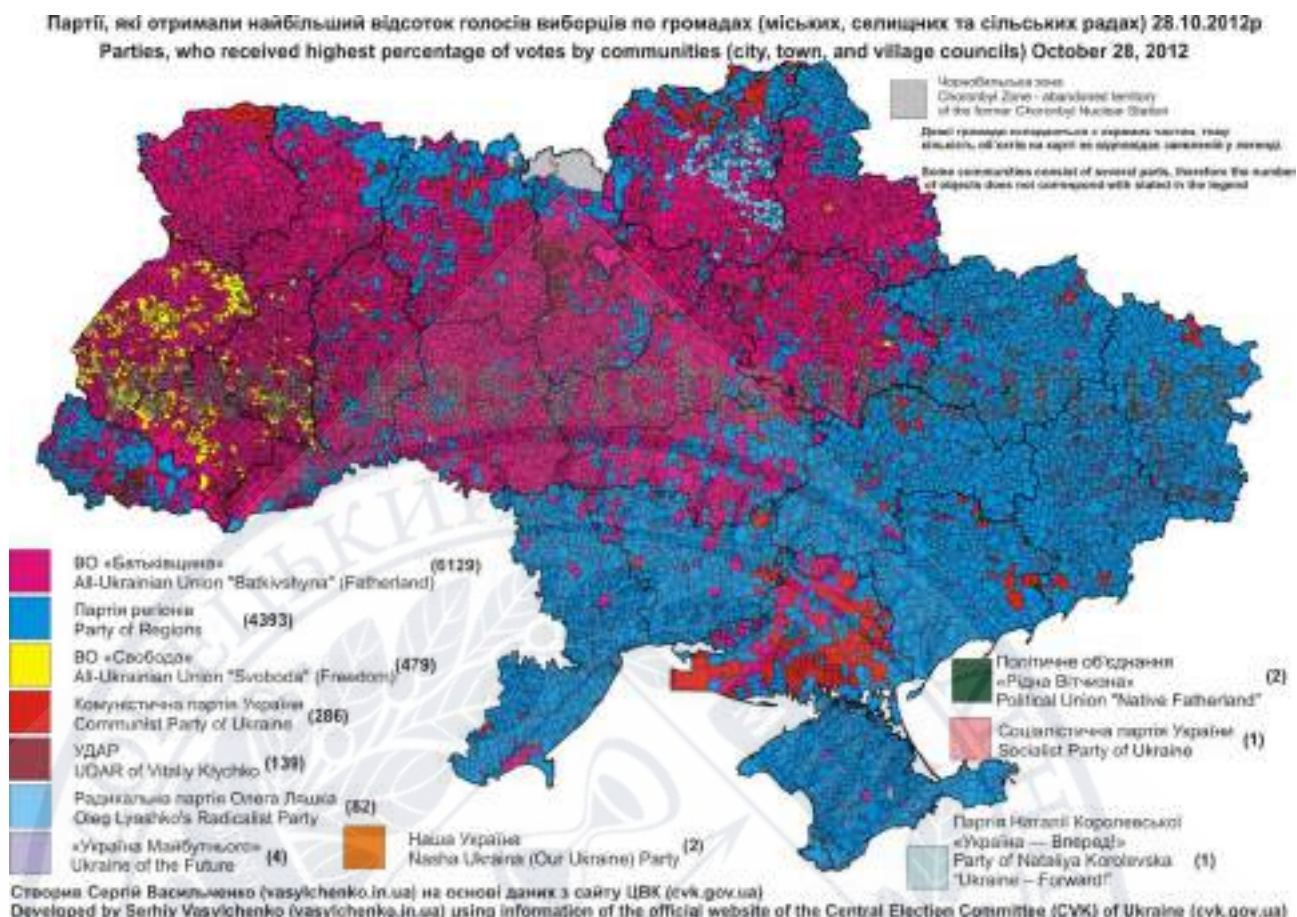


Рисунок 12. Вибори 2012 р. лише засвідчили погіршення ментального розбрату в Україні і небажання влади подолати його. Джерело [126].

Янукович без всякої конспірації тяжів до Росії, не враховуючи думку Західної України, але всьому є свій кінець – в кінці 2013 р. не було підписано Асоціацію з ЄС, через що прозахідні українці вибухнули в протестах, перерісши в Революцію Гідності, закінчивши режим Януковича [70, с. 38-39, 93, 119]. Після цього Росія анексувала Крим і почала війну на Донбасі, яка згодом переросла в повномасштабну війну. Іронічно, що Янукович розчарував навіть своїх: в кінці 2011 р. на Сході його підтримували лише 11% опитаних [30].

Можна підсумувати, що в період від незалежності до Революції Гідності ментальний поділ між Заходом і Сходом напругу підривав інституційну спроможність держави. Постійне коливання державного курсу між європейською інтеграцією та проросійським вектором, що відображалось в результатах президентських виборів, унеможливлювало вироблення довгострокової та послідовної публічної політики. Ця нестабільність послабила держапарат, знизила ефективність управління та створила сприятливі умови для зовнішнього втручання, ставши одним із ключових чинників, призвівши до російської агресії.

Проаналізувавши вищезазначену інформацію, можна засвідчити, що східні українці до 2014 р. з недовірою ставилися до «західної політики», тобто держава, на їхню думку, розвивалась під впливом «західноукраїнського націоналізму». Ще у 1994 р. Ю. Болдирєв, тодішній заступник мера Донецька висловлював надію, що майбутні вибори змінять політичний курс. Він стверджував: «Ми роками жили за правилами, продиктованими ідеологією Західної України. Прийшов час втілити прагнення мешканців Сходу». У 2000-х рр. ці настрої набули нового поширення завдяки діяльності Партії регіонів, яка активно просувала подібну риторичку [119, с. 116]. У 2000-х рр. «Партія регіонів», спираючись на радянське минуле та зв'язки з Росією, просувала політику русифікації Донеччини. У 2007 р. экс-секретар Донецької міськради заявляв: «Українська – це мова фольклору. Після надання російській державного статусу потреба говорити українською відпаде» [133]. Проте з цим погодились не всі. Виходила газета «Донеччина», зростала кількість україномовних класів, в університетах вивчали історію краю як частини єдиної української нації, але у побуті українська була формальністю.

2.3. Трансформація державної політики після 2014 року та консолідація інститутів влади в умовах війни з Росією

У 2014 р. з початком війни на Донбасі, російське вторгнення пробудило національну свідомість. Люди почали масово вивчати українську мову, з'явилося активне громадянське суспільство. Повномасштабне вторгнення лише посилює цей процес: Росія намагалася знищити українське, а натомість отримала потужний спротив. Якщо до 2014 р. вона мала значний вплив у регіоні, то після стала його втрачати, а з повномасштабною війною вона втратила ці позиції [133].

Як зазначив Т. Кузьо, російських керівників нічого не навчила своя ж історія, коли ще в 1990-х рр. зневага Кучмі від тодішнього президента Росії Б. Єльцина стала тригером для розвороту від Росії у бік НАТО та США. Підтримка сьогоденнім диктатором Путіним Януковича в 2004 та 2013 рр. завершилася двома революціями. Замість того, щоби зламати українців, Росія безповоротно змінила самоусвідомлення абсолютно в протилежну сторону [119, с. 46].

Російська агресія, починаючи з 2014 р., стала каталізатором фундаментальних змін, що вплинули на **систему державного управління та національну єдність** в Україні. Ці трансформації відбулися у кількох ключових вимірах. Одним із найбільш значущих наслідків стало переформатування політичного ландшафту, що дозволило консолідувати **державну політику**. Після 2014 р. проросійські політичні сили стали маргіналізовані, а згодом заборонені. Це усунуло перепони для стратегічного розвитку. Вперше парламент став проєвропейським, закріпивши курс в ЄС та НАТО як беззастережний напрям **публічної політики**. Визнання Росії державою-агресором у 2015 р. стало формальністю для нового **адміністративно-політичного консенсусу**.

Війна РФ прискорила процес національної інтеграції, що є критично важливим для ефективності **державного управління** в унітарній країні. Якщо раніше **регіональні адміністрації** та громади сходу і півдня значною мірою орієнтувалися на місцеву ідентичність, то після 2014 р. спостерігається стійке поширення загальноукраїнської громадянської ідентичності. Вперше навіть на контрольованій частині Донбасу українська ідентичність почала переважати над регіональною. Це створило сприятливіші умови для реалізації нових реформ та зменшило ризики регіонального сепаратизму, що значно спростило завдання для **центральных органів влади**. Важливо, що зміцнення патріотизму відбулося на громадянській, а не суто етнічній основі. Зростання патріотичних настроїв серед російськомовних громадян та утвердження двомовності як норми свідчать про формування інклюзивної політичної нації. Для **публічного адміністрування** це означає, що **державна політика** може спиратися на ширшу соціальну базу, об'єднуючи громадян незалежно від мовних чи культурних відмінностей навколо спільних цінностей та ідеї суверенної держави [119, с. 477–478].

Вперше в історії України в 2014 р. у всіх областях (за винятком окупованого Криму) виграв П. Порошенко, а в більшості – його партія, засвідчивши той факт, що в умовах війни або критичної загрози українці можуть стати єдиними в своєму виборі і в своїх цілях і вибрати таким чином правильний курс для публічної політики. Але розбрат ментальності не зник повністю – на фоні

одноголосного вибору Порошенка прихований конфлікт Заходу і Сходу мав місце в контексті явки виборців (явка на Сході була куди менше, ніж на Заході), роз'єднаності в виборі кандидата тощо, також по конкретному кандидату, який зайняв 2-ге місце в регіонах, вибір партії (проросійські партії отримали більше підтримки у східних та південних областях України) [121, 131].

Саме після 2014 р., у відповідь на зовнішню агресію та суспільний запит на зміни, в Україні було запущено низку ключових реформ у сфері державного управління. Найбільш значущою стала реформа децентралізації, яка мала на меті передати повноваження та фінансові ресурси від центральних органів влади на рівень місцевих громад. Було створено нові, більш спроможні адміністративні одиниці як громади (ОТГ), здатні самостійно вирішувати питання свого розвитку: від ремонту доріг та шкіл до надання адміністративних послуг через власні ЦНАПи. Ця реформа стала відповіддю на ризики сепаратизму, пропонуючи не федералізацію, а посилення ОМС в рамках унітарної держави, що підвищило ефективність управління на місцях. Паралельно розпочали розбудову нової антикорупційної системи, що є основою належного врядування. Було створено спеціалізовані органи. Хоча їхня діяльність донедавна зіштовхнулася з опором [35], саме їх створення ознаменувало перехід до боротьби з корупцією, яка роками підривала довіру до державних інституцій.

Порошенко став проводити конкретні дії в відношенні до ЄС і НАТО, отримавши безвізовий режим та закріпивши в Конституції факт курсу на вступ, що є іронічним, адже Порошенко був раніше в клані Януковича. Сам Порошенко також родом з Одеської області і був серйозним прихильником УПЦ МП, і це не завадило йому бути прозахідним президентом і різко змінити свою релігійну доктрину, ставши ініціатором створення томосу [70, с. 45–46, 93, 119, с. 161]! Щоправда, деякі «ноти східності» у Порошенка мали місце. Наприклад, свобода слова не стала краще: Київський міжнародний інститут соціології оцінював рівень свободи 2018 р. майже однаковим до рівня 2013 р. [70, с. 46, 132]. Також Порошенко вчиняв авторитарні дії, які хоч і спрямовані на захист національної

безпеки, але викликали дискусії та суперечки у правозахисних організацій: декомунізація, заборона російських соціальних мереж тощо [70, с. 46–47].

Ключове гасло президентства Порошенка «Армія. Мова. Віра» було не просто політичним слоганом, а й доктриною державного будівництва, реалізація якої виявила як сильні, так і слабкі сторони системи публічного адміністрування. З одного боку, ця політика досягла стратегічних цілей: було посилено обороноздатність країни, зміцнено статус української мови та отримано томос про автокефалію, що є значними успіхами у зміцненні державних інституцій.

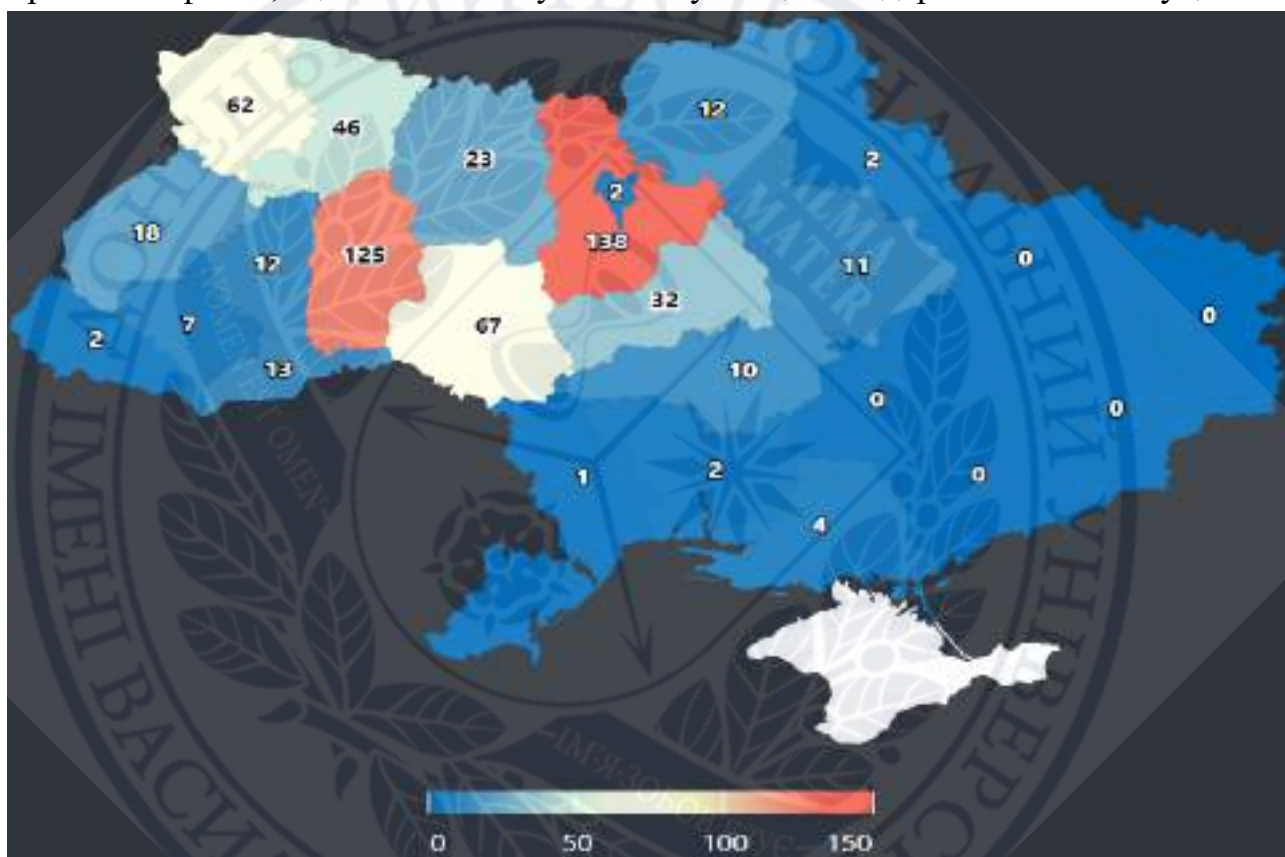


Рисунок 13. Кількість релігійних громад, яка перейшла від УПЦ МП до ПЦУ з початку великої війни. Джерело [5].

Але адміністративна реалізація цих цілей зіткнулася з серйозними проблемами, що підірвало довіру до влади. Успіхи у зміцненні армії були затьмарені корупційними скандалами в оборонній промисловості та залученням до переговорів проросійського політика В. Медведчука. Це показало суттєві вади в системі управління державними закупівлями та кадровій політиці у сфері національної безпеки [84], отримання томосу спровокувало «релігійні війни» – конфлікти за храми на місцевому рівні. Це проявило неспроможність державного апарату запропонувати ефективний та безконфліктний механізм для переходу

релігійних громад, перекладаючи відповідальність на місцеві органи влади, які часто не мали ресурсів для врегулювання таких суперечок [19]. Нерівномірний перехід громад до ПЦУ, що був значно активнішим у центральних та північних регіонах, ніж на Півдні та Сході (за даними «Опендатабот», лише 589 церков перейшли до ПЦУ з 2022 р. (рис. 13)) [5], яскравим індикатором глибинних викликів для регіонального управління. Релігійна карта України значною мірою збігається з ментальними поділами (додаток Ж-3) [5, 27, 95, 96], що ускладнює впровадження єдиної державної політики та пояснює нижчу політичну активність у південних та східних областях. Таким чином, реалізація цієї доктрини висвітлила ключову проблему українського державного управління – розрив між стратегічними цілями та якістю їх втілення на місцях.

Нездатність адміністрації П. Порошенка вирішити проблему ментального розколу, а також корупційні скандали підірвали довіру до державних інституцій, що призвело до запиту на кардинальну зміну управлінської еліти у 2019 р. Прикметно те, що ситуація на президентських і парламентських виборах майже не змінилась: Стійкий регіональний поділ у голосуванні вкотре підтвердив, що поляризація залишається ключовим викликом для **публічного адміністрування** та стабільності держави. Ментальний розбрат не зник, і на Сході та Півдні типово голосували за проросійські партії та їх кандидатів, але прикметним виглядає те, що в кількості % за Зеленського проголосувало більше в цих регіонах, ніж на Заході та Центрі, а Львівщина – єдина область, де виграв Порошенко, діаспора в світі голосувала за Порошенка [122, 132], таким чином засвідчивши, що **державна політика** національної консолідації не досягла успіху. Зеленський – фігура вкрай неоднозначна, родом з Кривого Рогу. Під час виборів і після того, як його вибрали, багато публічних діячів та експертів його критикували на кшталт «клоуни не можуть бути в політиці і керувати», що «Порошенко та Тимошенко були меншим злом» [57, 58, 118], а прибічники Порошенка стали створювати свої агітаційні групи в соцмережах [105], що лише погіршило розбрат, адже населення від 2014 р. стало поляризуватись. В будь-якому випадку, варто засвідчити, що обрання В. Зеленського, кандидата без досвіду в держуправлінні,

стало реакцією на кризу довіри до традиційних політичних еліт і водночас створило нові ризики для інституційної стійкості країни.

На початковому етапі президентства публічна політика Володимира Зеленського була спрямована на подолання ментального розколу між Сходом і Заходом [83], які, щоправда, він не виконав [46]. Обраний **адміністративний підхід**, що базувався на нівелюванні значущості історичних та культурних маркерів (риторика «*яка різниця...*» щодо назв вулиць та пам'ятників), виявився вкрай суперечливим. Експерти розцінили таку **стратегію державного управління** як спробу «всидіти на двох стільцях», що не лише не сприяла єдності, а й поглибила поляризацію суспільства через нехтування питаннями національної ідентичності та державності [56, 156].

Ця управлінська доктрина значною мірою спиралася на ідеологічний фундамент, закладений у серіалі «Слуга народу». Його наративи, що просували ідею пост-національної держави без акценту на мові чи історії та корелювались із тезами російської пропаганди, стали предметом гострої критики [110]. Звинувачення у «малоросійстві» посилювались і через використання назви «слуга народу» – вислову тирана Й. Сталіна, що викликало негатив [111]. Таким чином, початкова політика примирення через нехтування чутливих тем стала невдалою управлінською стратегією, яка лише посилила розкол у суспільстві.

Частково Зеленський зміг об'єднати громадян під впливом сучасних технологій, в особливості, цифровізації, того, чого не встиг зробити Порошенко. Його політика «держави у смартфоні» стала одним із найуспішніших прикладів реформи публічного адміністрування. Запуск єдиного порталу державних послуг «Дія» дозволив перевести найпопулярніші адміністративні послуги в онлайн-формат: від отримання цифрових копій документів (паспорта, водійського посвідчення) до реєстрації бізнесу та подання заяв на соціальну допомогу. Це не лише підвищило зручність для громадян, а й стало потужним антикорупційним інструментом, мінімізуючи контакти з чиновниками та роблячи процеси більш прозорими. В умовах пандемії та війни «Дія» стала критично важливим інструментом для надання допомоги переселенцям та управління соціальними

виплатами, продемонструвавши здатність держави до швидкої адаптації управлінських процесів до кризових умов. Пандемія COVID-19 поставила всіх українців в однакові умови, а також сприяла цифровізації держави [69]. Але водночас за результатами всеукраїнського опитування «Цифрова грамотність населення України» у динаміці 2019-2021 рр. спостерігалось нечітке розмежування ментальності і в контексті цифрових навичок громадян: частка (в %) повністю неосвічених людей в цифрових навичках (no skills) на Півдні збільшилась у порівнянні з іншими регіонами: від 9% до 13.6%, в той же час частка просунутих громадян (above basic skills) на Заході навпаки зменшилась: з 32.6% до 28.4%! Також жителі Півдня та Сходу вважали, що навчання «цифрі» куди важливіше, ніж жителі Центру та Півночі, також респонденти звідти хотіли проходити професійні курси [144].

Велика війна застала державу шукати нові шляхи цифровізації публічного адміністрування для громадян, які постраждали внаслідок війни, створюючи нові шляхи для порятунку, допомозі через цифрові адмінпослуги [69], але зрештою сукупність причин поклали чергову ментальну границю: за винятком Дніпропетровщини та Харківщини, південні та східні області по рівню цифровізації сильно поступаються іншим областям [49]. Війна спочатку об'єднала Схід та Захід в єдиному пориві проти російських окупаційних військ, однак з часом ця єдність стала тріщати по швах. Цю єдність розбило бажання іти воювати у людей: хтось не може чи не хоче, спори щодо агресивної мобілізації ідуть і досі [17], дехто взагалі переходять на бік ворога [18, 80, 163], і досі продовжуються конфлікти через мову та політичні бажання: не без допомоги Росії створюються наративи на кшталт «східняки завжди були за Росією», а «западенці – фашисти і бандерівці» [43, 94], що аж ніяк не сприяють ні політичному, ні управлінському компромісу. І досі продовжуються конфлікти щодо Зеленського, пред'являючи логічні та аргументовані претензії (наприклад, питання російського бліцкригу на початку війни) [37], а інші створюють йому культ особистості [48]! Між Зеленським та Залужним (тодішнім Головнокомандувачем ЗСУ) був конфлікт, через що той подав в відставку.

Офіційно ніхто не підтверджував цього, однак різні джерела підозрювали наявність у Залужного політичних амбіцій [157, 178]. Залужний родом з Житомирщини, тому можна умовно наділити його «західною» ментальністю, в той же час Зеленський не втратив «східної» ментальності повністю, і це могло спричинити конфлікт інтересів й відповідні політико-управлінські наслідки.

Східна ментальність Зеленського не була втрачена, це можна побачити по його публічній політиці. Велика війна поставила перед державним управлінням України безпрецедентні виклики, призвівши до значної трансформації публічної політики та посилення централізації влади. Дискусія про сумісність демократичних принципів та вимог воєнного стану стала ключовою, оскільки ухвалені адміністративні рішення торкнулися ключових сфер функціонування держави: було створено «єдиний марафон» – кричуще порушення свободи слова [161], посилились репресії щодо колишнього президента Порошенка, в особливості, були накладені санкції [143, 178], а також репресії щодо деяких органів місцевого самоврядування [38, 66], через що мер Києва В. Кличко звинуватив Зеленського в авторитаризмі [38, 178], обмежена свобода пересування для чоловіків, однак деякі юристи вважають про відсутність заборони виїзду за кордон [152], насильницькі методи мобілізації, які влада заперечує і називає «провокаціями» з боку Росії [17, 104], було заборонено проросійські партії [120, 205], але це правильне рішення, незважаючи на спори. Також водились дискусії щодо заборони соціальних мереж Telegram та TikTok [67]. Актуальним залишається питання законності заборони УПЦ МП [39], тоталітаризації держави та деградації її демократичних інституцій – варто згадати інцидент з антикорупційними органами, через що навіть вчинялись акції протесту [108]. Ці адміністративні заходи, хоч і можуть бути спрямовані на консолідацію зусиль у боротьбі з агресором, ставлять перед **публічним адмініструванням** питання: як зберегти баланс між національною безпекою та збереженням демократії у довгостроковій перспективі.

Можна засвідчити, що з 2014 р. українська національна ідентичність посилилась – громадяни активізувалися в мовному, громадянському та

політичному вимірах, а повномасштабна війна це підтвердила: російський вплив у регіонах став мізерним, а українці мобілізувалися на рівні політичної єдності, патріотизму та цифрової взаємності, що посилює прозахідну доктрину публічної політики вищих ешелонів влади України.

Можна підсумувати, що війна Росії зрушила менталітет українців на всіх рівнях: лише в 2014–15 рр. парламент поступово змінився – від маргіналізації проросійських сил до приходу євроінтеграції й визнання Росії агресором. Це призвело до поширення громадянської ідентичності на схід та південь, формуванню двомовного патріотизму та зростанню ролі української у формуванні національного самоусвідомлення.

Доктрина Порошенка «Армія. Мова. Віра» стала єднати, хоча й не позбавила конфліктів через авторитарну риторику, особливо через релігію. Було підтверджено курс на ЄС та НАТО. Ментальний розкол намагались згладжувати, хоч і частково – особливо в питаннях регіональної мобілізації, мовних ідентичностей, а також політичних обраннях. Загроза державі зблизила націю, але ментальні різниці не зникли – з часом вони лише погіршилися.

2.4. Стратегічні напрями вдосконалення державної політики національної єдності та подолання ментальних бар'єрів

Аналіз соціокультурних та електоральних даних підтверджує наявність стійкого ментального поділу в Україні, умовною межею якого є річка Дніпро. Ця неоднорідність, що посилюється існуванням таких виразних соціокультурних полюсів, як Галичина та Донбас, є не просто історичною особливістю, а фундаментальним викликом для **системи державного управління**. Складна історія формування кордонів та перебування різних частин країни у складі відмінних імперій призвели до формування різних **адміністративних традицій**, моделей політичної поведінки та рівня довіри до **державних інституцій**.

До 2014 р. цей поділ напряду впливав на стратегічне планування держави, створюючи постійне коливання між проєвропейським та проросійським векторами розвитку. Нездатність публічної адміністрації виробити інклюзивну політику національної єдності створювала ризики для державної стійкості, на що вказували й зовнішні спостерігачі: багато років тому американський посол у Москві писав, що питання щодо членства України в НАТО «може розколоти країну навпіл, що призведе до насильства, або навіть до громадянської війни...» [205]. Навіть в умовах повномасштабної війни ці розбіжності продовжують впливати на ефективність державного управління, що знаходить відображення в даних соціологічних опитувань. Хоча регіональні відмінності у рівні довіри до Президента дещо згладилися, вони все ще існують (станом на грудень 2024 р. Схід та Південь були більш критичними до Зеленського), що ускладнює стратегічні комунікації та забезпечення рівномірної підтримки державних рішень по всій країні (рис. 14) [35]. В контексті опитування прийнятності мирного плану Росії, Європи і США східні українці найбільш радикальні у поглядах щодо мирної доктрини Росії і найбільш лояльні до планів США та Європи [113]. Нижчий відсоток готовності населення східних регіонів

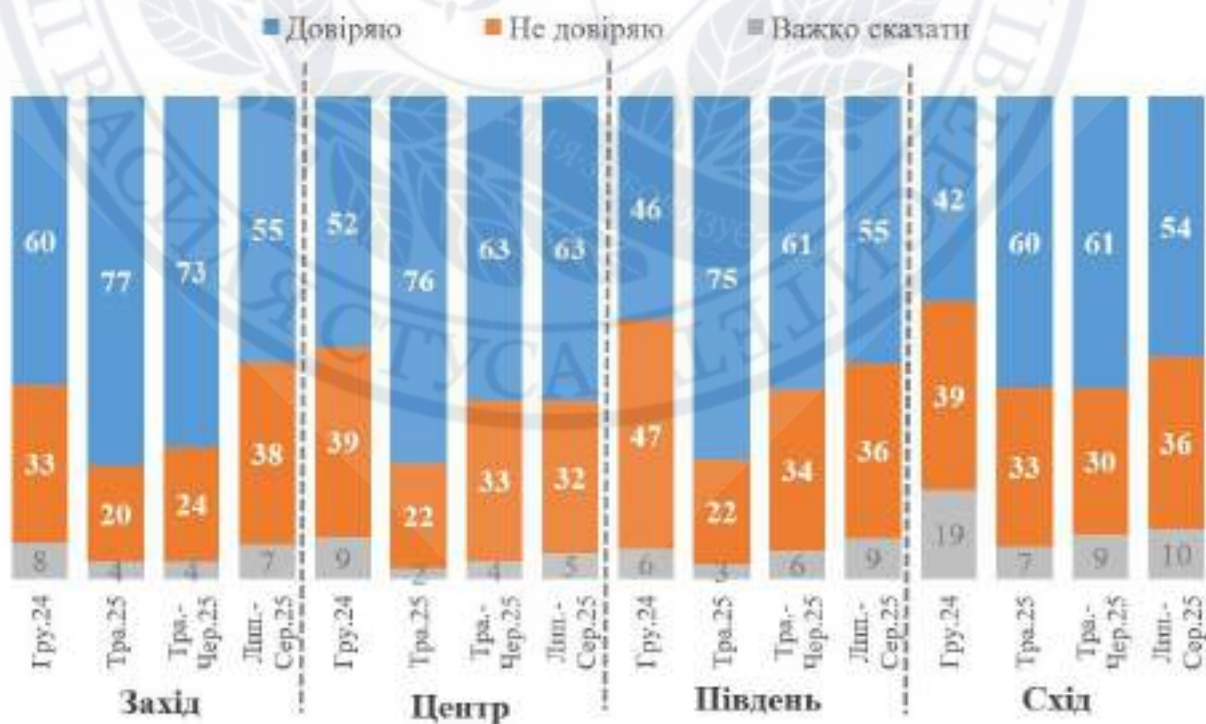


Рисунок 14. Контраст у недовірі до Зеленського серед жителів Сходу та Півдня був куди виднішим в кінці 2024 р., на відміну від нинішніх показників. Джерело [171].

витримувати тривалу війну (51% станом на червень 2025 р) [109] є важливим сигналом для публічної адміністрації про ризики соціального виснаження та необхідність розробки цільових програм підтримки, а вищий відсоток мешканців Півдня (35%) та Сходу (37%), на відміну від мешканців Заходу (30%) і Центру (33%), які вважають, що країна рухається шляхом розколу, свідчить про кризу довіри до здатності держави забезпечити національну консолідацію по регіонах.

Аналіз діяльності вищих ланок державної влади України свідчить про хронічну відсутність стратегічної послідовності у публічній політиці. Державний курс коливався залежно від домінуючої політичної еліти: від політики «багатовекторності» Кравчука та Кучми до чіткого прозахідного курсу Ющенка, який змінився проросійським реверсом за Януковича. Ці різкі зміни управлінських парадигм унеможлилювали сталий інституційний розвиток та провокували глибокі суспільно-політичні кризи, зокрема протести та революції. Хоч Революція Гідності остаточно закріпила курс в ЄС, нестабільність зберігається, створюючи ризики для демократичних інституцій, посилюючи автократію, адже зараз Україна радше авторитарна, ніж демократична [70].

Ці політичні флуктуації мали деструктивний вплив на національну єдність. Замість того, щоб впроваджувати публічну політику національної консолідації, державний апарат та правлячі еліти часто використовували ментальні розбіжності як адміністративно-політичний інструмент для мобілізації електорату та утримання влади. Наприклад, ще в 2013 р. історик В. Расевич зазначав, що «...західноукраїнська модель базується на моделі етнічності, а східноукраїнська – на наднаціональності», «відмінність між Сходом і Заходом стала політичним інструментом, що лише роз'єднує українців», «українці з різних регіонів насправді не знають один одного, а уряд не дбає про обміни поміж регіонами, щоб люди знайомились ближче» [94]. Ці тези лишаються актуальними, незважаючи на заперечення влади: «провокації», «вплив Росії» тощо [86], це вказує на системний провал публічного адміністрування у сфері інтеграційної політики, який не можна пояснити лише зовнішнім впливом.

Поліетнічність України та складна історія створюють системні ризики для державного управління. Причини соціокультурного розбрату, як-от соціальна нерівність, мовна напруга, складність інтеграції тощо [75, с. 112-114], є прямими викликами для ефективності публічної політики. Зовнішнє втручання Росії, яка маніпулювала релігійним і мовним чинником, спровокувавши війну [75, с. 114], спричинивши смертельну загрозу національній безпеці України.

Станом на зараз скандали на мовній складовій продовжуються. Найбільш абсурдним виглядає коментар скандально відомої І. Фаріон щодо українських російськомовних військових, яких вона не вважала українцями, порівнювавши їх з «кацапами», викликавши безпрецедентну критику: українці формально об'єднались в небувалій критиці її заяви (порівнявши її з Арестовичем, Медведчуком, згадавши її колишню кар'єру в Компартії СРСР) та навіть бажали здати її Росії [8, 89]. СБУ відкрила проти неї кримінальну справу, а в липні 2024 р. вона була убита у Львові. Дехто назвав це «убивством за мову», а дехто ставить це в один ряд з убивствами О. Бузини (антагоністом Фаріон) та П. Шеремета. Прикметно, що перед загибеллю вона різко критикувала Зеленського та його партію, а їх світогляд називала «совковим» [89]. Є і зворотна сторона – і досі фіксуються недотримання мовних законів [138]: лише в 2024 р. кількість протоколів за порушення мовного законодавства зросла в 1,7 разів.

Досвід провідних країн ЄС, таких як Бельгія та Італія, демонструє, що соціокультурні розбіжності є довготривалим викликом для **публічного адміністрування**. В Італії, попри півтора століття єдності, зберігається глибокий розрив між промисловою північчю та аграрним півднем, що вимагає від державного апарату постійних зусиль у сфері **політики регіонального вирівнювання**. Різниця між ними не менша, аніж різниця між Заходом та Сходом України [99]. За словами В. Расевича, «люди в президентських кріслах не хотіли виправити ситуацію, ... свій варіант України поширювали на всю Україну, і це призводило до конфліктів і колотнечі...» [94].

Публічне адміністрування, що базується на толерантності, розглядається як альтернатива політиці жорстких заборон, які мають зворотний ефект. І хоча

мовні обмеження мають історичне підґрунтя як відповідь на століття утисків, вони важко узгоджуються з принципами демократичного врядування. Варто зазначити, що у 2014 р., в кризовий момент для державності, лунали конкретні, логічні і адекватні політичні пропозиції, спрямовані на національну консолідацію через мовний компроміс. Обговорювалися ідеї кодифікації окремого українського варіанту російської мови (за аналогією з німецькою в Австрії та Швейцарії) [77, 151], визнання російської мови елементом культури України, що позбавило б РФ монополії на її використання як інструменту впливу [151]. Феноменальним є те, що нині покійний Ю. Шухевич та частина львівської інтелігенції у 2014 р. зверталися до **перехідних органів влади** з проханням проводити виважену мовну політику щодо Сходу та Півдня, аби не допустити їх відчуження [107], що свідчить про наявність альтернативних шляхів для **державного управління**, які, однак, не були реалізовані через заангажованість.

Аналіз чинного законодавства, зокрема Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [40], загалом свідчить про відсутність норм, що обмежують використання інших мов. за винятком ч. 14 ст. 10 Закону України «Про національні меншини» [41], де така дискримінаційна норма існує. Ця норма некоректна, адже російська мова не є ексклюзивною власністю Російської Федерації та використовується не лише етнічними росіянами. Прикметно, що у 1989 р. кіногерой А. Джигарханяна у фільмі «Князь Удача Андреевич» заявив, що російської мови немає, а «росіяни – штучна нація з украденою мовою та історією» [59], в 2013 р. російський політолог В. Жаріхін з Інституту СНД засвідчив, що російська мова пішла від української [20], а в 2023 р. білоруський письменник і журналіст С. Філіпенко заявляв, що «російська мова не належить лише Росії» [103]. Таким чином, це питання становить значну складність для коректного адміністративного врегулювання та вносить дисонанс в процеси національної консолідації. Це підкреслює важливість збереження незмінними фундаментальних гарантій, закладених у ст. 10 Конституції України, яка слугує основою для збалансованої та інклюзивної державної політики.

Питання толерантності до мови агресора в умовах війни ставить складну дилему перед державною політикою. Хоча інтуїтивним рішенням видається заборона, альтернативний управлінський підхід пропонує розглядати мову як стратегічний інструмент. Пропозиція щодо кодифікації власного варіанту російської мови в Україні є прикладом такої публічної політики. Її мета – не лише задовольнити культурні потреби частини громадян, але й нівелювати ключовий пропагандистський наратив агресора про «сегрегацію російськомовних», фактично позбавивши Росію монополії на мову. Історичний досвід СРСР під час Другої світової війни пропонує показовий приклад державного адміністрування у схожій ситуації. Німецька мова не була заборонена; навпаки, її вивчення використовувалося для посилення обороноздатності та опору. Парадоксально, але мовне питання після війни вирішилося самостійно, без прямого державного втручання. Англійська мова почала витіснити німецьку лише перед розпадом СРСР [149], свідчачи, що прагматична публічна політика буває більш ефективною у довгостроковій перспективі, ніж заборонні адміністративні заходи.

Питання церкви стане серйозним викликом для України. Заборона УПЦ МП є складним викликом для державного адміністрування. Використання прямого примусу (заборони) породило безпрецедентні суспільні дискусії та несе ризики поглиблення суспільного розбрату, аж до громадянської війни. З точки зору **належного врядування**, такий підхід критикується як потенційно тоталітарний. Як коректні **управлінські механізми** можна розглянути всеукраїнський референдум або стимулювання церковного діалогу (Собору). Вороги є не лише серед російськомовних та прихожан УПЦ МП, такі є і серед тих, хто надягає вишиванку і спілкується найчистішою українською мовою. Серед священства УПЦ МП є і ті, хто допомагає ЗСУ [25, 106]. Обрана політика заборони вже викликала критику з боку міжнародних партнерів, зокрема США, [39], порівнявши з ситуацією в Китаї з католицькою церквою [205]. Водночас засудження УПЦ МП російської агресії [45] та її готовність до діалогу з ПЦУ [102] свідчать про можливість для компромісного **політичного врегулювання**.

Варто зазначити, що міжнародні спостерігачі пов'язують подолання суспільного розколу не лише з релігійними чи мовними питаннями, а й з фундаментальними збоями у системі державного управління. Головними перешкодами на шляху до єдності називаються корупція та недостатній захист свободи слова [39]. Окремим стратегічним завданням для публічного адміністрування стане політика реінтеграції майбутніх деокупованих територій. Роки пропаганди та відриву від українського адміністративного та культурного простору [133] вимагатимуть від держaparату розробки надзвичайно складних та комплексних механізмів для подолання ментального розбрату та відновлення соціальної згуртованості. На кінець варто зазначити, що в кінці 2023 р. проводилось опитування, що якщо люди опинились б в 1991 р., то 74% респондентів проголосували би за Чорновола, але і тут є відмінність в ментальності – 58% на Півдні і 63% на Сході у порівнянні з 80% у Центрі та 86% на Заході відповідно [158]. Можливо, всіх проблем в Україні і не було би, але історія не терпить умовностей.

Війна спричинила глибоку диспропорцію в регіональному розвитку, що становить серйозний виклик для державного управління. Фронтові та прифронтові території зазнали катастрофічних інфраструктурних втрат, тоді як західні регіони, що прийняли мільйони ВПО та релоковані підприємства, отримали імпульс для розвитку. Державна політика повоєнної відбудови має базуватися на принципах інклюзивного врядування, щоб уникнути поглиблення старих ліній розколу. Без цільових державних інвестицій та спеціальних адміністративних режимів для постраждалих регіонів, ризик посилення соціально-економічної нерівності та суспільної напруги значно зростатиме.

Ментальний поділ України, що має історичне коріння, систематично посилювався через відсутність послідовної **публічної політики** національної єдності. Нестабільність **державного курсу**, інструменталізація мовно-культурних суперечностей та зовнішній деструктивний вплив перетворили соціокультурні відмінності на чинник дестабілізації. Навіть в умовах часткової консолідації під час війни, регіональні розбіжності залишаються викликом. Це

свідчить про системні провали **публічного адміністрування** у сфері соціальної згуртованості та необхідність розробки нових **державних стратегій** інтеграції.

Мовна сфера залишатиметься однією з найскладніших для державного регулювання. Подальша публічна політика має базуватися на принципах толерантності та інклюзивності. Відмова від ототожнення російської мови з агресором є прагматичним управлінським рішенням для збереження лояльності мільйонів громадян. Для мінімізації маніпуляцій з боку РФ, державному апарату варто розглянути альтернативні адміністративні інструменти, наприклад, кодифікацію українського варіанту російської мови.

Державна стратегія реінтеграції окупованих територій стане безпрецедентним викликом для публічного адміністрування. Роки пропагандистського впливу та відсутність українських державних інституцій вимагатимуть повного відновлення публічної влади та довіри. Україні доцільно використати успішні зарубіжні управлінські моделі (досвід Німеччини, Балкан), зокрема, впровадження механізмів перехідного правосуддя та програм примирення із залученням місцевих спільнот [29].

Подолання соціокультурної фрагментації вимагає переходу від реактивного та заборонного адміністрування до гнучкої, плюралістичної державної політики. Це передбачає розробку адаптивних регіональних стратегій, побудову ефективного діалогу «центр-регіони», створення стійкої, демократичної та компромісної нормативно-правової бази і політики у сфері релігії та мови, а також формування інклюзивного громадянського наративу через державну політику в освіті та культурі.

ВИСНОВКИ

Було здійснено комплексний аналіз впливу ментальних та соціокультурних особливостей громадян України на процеси формування та функціонування вищих ланок державного управління. Доведено, що «ментальні кордони» (мовні, релігійні, історичні, ціннісні) в системі публічного адміністрування і публічної політики є не аморфними та абстрактними категоріями, а реальними неформальними інститутами. Вони безпосередньо впливають на легітимність влади, рівень довіри до державних інституцій та електоральну поведінку громадян. Встановлено, що ці соціокультурні розмежування часто не співпадають з адміністративно-територіальним устроєм, що створює системні дисфункції в реалізації унітарної державної політики.

Визначено, що дуалізм політичної культури (умовний поділ на «Захід» і «Схід» з перехідним «Центром») є результатом тривалого перебування українських земель у складі різних імперій з відмінними адміністративними традиціями. Радянська політика русифікації та репресій законсервувала патерналістські установки у південно-східних регіонах, тоді як на заході сформувалися більш індивідуалістичні та національно-орієнтовані моделі. Ця історична спадщина стала фундаментом для формування регіональних політичних еліт (зокрема, «донецького» та «галицького» типів), які змагалися за контроль над центральними органами влади.

Аналіз електоральних циклів підтвердив, що ментальні розбіжності були ключовим фактором формування вищого державного керівництва. Політичні сили інструменталізували регіональні відмінності (мовні, конфесійні, зовнішньополітичні) як технологію мобілізації електорату. Це призводило до «маятникового» характеру державного курсу, інституційної нестабільності та неможливості формування консолідованої національної еліти, орієнтованої на довгостроковий розвиток, а не на задоволення регіонально-кланових інтересів.

З'ясовано, що російська агресія (з 2014 р. і особливо після 2022 р.) стала каталізатором кардинальних змін у структурі національної ідентичності. Відбулася маргіналізація проросійських політичних сил та посилення

громадянської солідарності навколо ідеї державності. Однак війна не усунула ментальні розбіжності повністю, а трансформувала їх: виникли нові лінії напруги (ВПО, мовне питання, питання УПЦ МП). Ігнорування цих факторів у державній політиці створює критичні ризики для соціальної згуртованості.

Було доведено, що подолання ментального розбрату неможливе силовими, заборонними чи виключно адміністративними методами. Для забезпечення ефективного формування та функціонування влади було запропоновано комплекс **стратегічних напрямів державної політики.**

Дослідження підтвердило, що ментальні та соціокультурні особливості є визначальним фактором архітектури влади в Україні. Еволюція від «homo sovieticus» до європейської політичної нації є тривалим процесом, який вимагає від держави системної, виваженої політики. Формування стійких вищих ланок державного управління можливе лише за умови, коли ментальне різноманіття регіонів перестане бути інструментом політичних маніпуляцій і трансформується в ресурс національного розвитку через механізми демократичного врядування. Також варто засвідчити, що в першу чергу ментальність проходить через саму людину, «через серце або підсвідомість», а «за 2-3 покоління українці можуть стати європейцями без євразійських сентиментів, якщо будуть існувати саме в європейському цивілізаційному середовищі», як зазначав Й. Зігельс, а «скинути Леніна сьогодні на постаменті чи в голові – це значить розширити межі Європи», зазначав Д. Лубківський [159].

Таким чином, обрана тема відповідає актуальним викликам українського суспільства й водночас заповнює важливу прогалину в науковій літературі. Це обґрунтовує необхідність комплексного міждисциплінарного підходу до аналізу ментальних та соціально-політичних особливостей у державному управлінні та визначає цілісність і практичну спрямованість даного дослідження.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. 1775 – руйнування Запорозької Січі. URL: <https://surli.cc/mpmetf> (дата звернення 23.07.2025).
2. 1993 рік: Протести шахтарів, знецінення валюти та перший мобільний зв'язок. URL: <https://surl.li/qvralk> (дата звернення 03.08.2025)
3. 35 років тому впав Берлінський мур, але східні німці досі не бачать у свободі цінності. Німецький історик написав про це книжку – вона стала скандальним бестселером. Ось її основні тези. URL: <https://surli.cc/byjqjw> (дата звернення 02.08.2025)
4. 360-річчя Гадяцької угоди: велич задуму і причини краху. URL: <https://surl.lu/aoubmr> (дата звернення 20.07.2025)
5. 589 українських церков залишили Московський патріархат. URL: <https://surl.li/ihrazn> (дата звернення 09.08.2025)
6. А.В. Вендланд. Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848-1915 / Пер. з нім. Х. Назаркевич. Львів: Літопис, 2015. 688 с. URL: <https://surl.li/wenjot> (дата звернення 22.07.2025)
7. А.П. Крук. Проблема сепаратизму в Бельгії та ймовірні варіанти розвитку ситуації. Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки. Актуальні проблеми країнознавчої науки, 2015. С. 144-147. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/12215> (дата звернення 31.07.2025)
8. Арестович навиворіт або Медведчук у спідниці. Як маячня Ірини Фаріон про російськомовних військових об'єднала Україну в закликах здати її СБУ. URL: <https://tinyurl.com/mvhdnvmz> (дата звернення 17.08.2025)
9. Бельгія на порозі распада: чому може зникнути країна со штабами НАТО и ЕС – Politico. URL: <https://surl.lu/mbfhcz> (дата звернення 31.07.2025)
10. Бельгійська двомовність: виникла з сепаратизму, завершується розколом. URL: <https://surl.li/mzubqc> (дата звернення 31.07.2025)
11. Білі янголи. Як поліцейський загін умовляє людей евакуюватися з лінії вогню. URL: <https://surl.li/gpxuuj> (дата звернення 18.07.2025)

12. Будапешт продовжує заохочувати угорців Румунії боротися за національну автономію. URL: <https://surli.cc/ktuadu> (дата звернення 30.07.2025)
13. В.А. Шеховцова-Бурянова. Особливості регіональної ідентичності українців. Актуальні проблеми філософії та соціології. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, №29, 2021. С. 54-58. URL: <https://surl.lu/xsfgmh> (дата звернення 29.07.2025)
14. В.Г. Сарбей. ЕМСЬКИЙ АКТ 1876 [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й, ред.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – Київ, Наукова думка, 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Emsky_akt_1876 (дата звернення 23.07.2025)
15. Велич і падіння Республіки Обох Народів: Україна та Литва у добу Речі Посполитої. URL: <https://surl.li/mhuayi> (дата звернення 18.07.2025)
16. Велика Україна (іредентизм). URL: <https://surl.li/dciypt> (дата звернення 18.07.2025)
17. Викрадачі людей: NYT пише про порушення під час мобілізації в Україні. Що каже влада? URL: <https://surl.li/mmmngr> (дата звернення 13.08.2025)
18. Від матушки УПЦ до брата АТОшника: як українці стають агентами росіян і що отримують за зраду. URL: <https://surl.lu/ujojkw> (дата звернення 28.07.2025)
19. Війна за храми. URL: <https://surl.lu/xrcrtm> (дата звернення 09.08.2025)
20. В Інституті СНД визнали, що російську мову придумали в Україні. URL: <https://is.gd/8C9ER5> (дата звернення 18.08.2025)
21. Вішати поруч із прапором: конфлікт Угорщини та Румунії та його 5 уроків для України. URL: <https://surli.cc/dsqjds> (дата звернення 30.07.2025)
22. В. Р. Савченко. Етнонаціональні проблеми в державах Європейського Союзу: кваліфікаційна робота на здобуття наук. ст. магістра. Ніжин, 2021. 84 с. URL: <https://surl.li/klpifd> (дата звернення 01.08.2025)
23. В.С. Кобко-Одарій. Регіональні особливості правового менталітету українського етносу. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. № 2, 2019. С. 8-11. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2019/4.pdf (дата звернення 28.07.2025)

24. Втрати України у Другій світовій. Історик озвучив ймовірну цифру. URL: <https://surli.cc/rtsghf> (дата звернення 25.07.2025)
25. В УПЦ допомагають воїнам ЗСУ, нужденним, біженцям та лікарняним установам. URL: <https://is.gd/qvJbPg> (дата звернення 18.08.2025)
26. Г.В. Дядченко. Українські поетичні покоління другої половини XX століття: мовно-естетичний аналіз / Культура слова: збірник наукових праць. Вип. 90. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. С. 104-119. URL: <https://surl.lu/jynhca> (дата звернення 26.07.2025)
27. Географія релігії в Україні (навчальний методичний матеріал у вигляді карти). Тернопільський національний медичний університет ім. І. Горбачевського, 2017. URL: <https://surl.li/acvukr> (дата звернення 10.08.2025)
28. Греко-католицька церква – фенікс, якого знищували, але він постійно відроджувався – історик Валерій Ластовський. URL: <https://surl.li/osfmhv> (дата звернення 20.07.2025)
29. Громадські настрої в Україні: національна єдність проти регіонального розходження. URL: <https://tinyurl.com/42ncjy9b> (дата звернення 17.08.2025)
30. Два роки після обрання Януковича: незадоволені всі. URL: <https://surli.cc/rxsgzd> (дата звернення 08.08.2025)
31. Десять років тому Юлія Тимошенко отримала сім років тюрми. URL: <https://surl.li/oxkcwn> (дата звернення 05.08.2025)
32. Державна територія і державний кордон: навчальний посібник / Д. А. Купрієнко, Ю. А. Дем'янюк, О. В. Діденко. – Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2014. – 256 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32308101.pdf> (дата звернення 07.07.2025)
33. Дзюба І.М. РУСИФІКАЦІЯ в українському контексті [Електронний ресурс]. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Rusyfikatsiia> (дата звернення: 23.07.2025)
34. Дикан О. В. Лінгвістичні аспекти вивчення ментальності. Науковий потенціал, 2016, Івано-Франківський національний медичний університет. URL: <https://surl.li/ypvldm> (дата звернення 14.07.2025)

35. Динаміка довіри Президенту В. Зеленському в 2019-2025 роках, опитування КМІС. URL: <https://tinyurl.com/449445e8> (дата звернення 15.08.2025)
36. Дослідження демографії Голодомору 1932–1933 рр. URL: <https://www.idss.org.ua/holodomor> (дата звернення 25.07.2025)
37. Дороги замість безпеки. Чи був готовим південь України до війни? URL: <https://surl.li/rwbtic> (дата звернення 13.08.2025)
38. Експерт про спробу влади звинуватити Кличка у ситуації з метро: «Банковій Кличка треба «збити». А війна з РФ почекає». URL: <https://surl.li/soxhar> (дата звернення 14.08.2025)
39. «Заборона православної церкви»: в Конгресі США назвали причину не надавати зброю Україні. URL: <https://surl.li/zduowh> (дата звернення 15.08.2025)
40. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 р. № 2704-VIII. База даних «Законодавство України». URL: https://u.to/gR_XGw (дата звернення 18.08.2025)
41. Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» від 13.12.2022 р. № 2827-IX. База даних «Законодавство України». URL: <https://is.gd/y5hA85> (дата звернення 18.08.2025)
42. Замінник автономії: як Румунія інтегрує угорську меншину, не поступаючись у головному. URL: <https://surl.li/lrnuhr> (дата звернення 30.07.2025)
43. «Западенці» VS «східняки»: як росіяни роками розколювали Україну. URL: <https://surl.li/mymlbx> (дата звернення 14.08.2025)
44. З.В. Бойко. Менталітет як образно-художнє відображення дійсності. Культурологічна думка. №10, 2016. URL: <https://surl.li/digulp> (дата звернення 27.07.2025)
45. Звернення єпископату УПЦ до Президента України Володимира Зеленського. URL: <https://u.to/42ZUIg> (дата звернення 18.08.2025)
46. Зеленський не виконав своїх основних передвиборчих обіцянок трирічної давнини – КВУ. URL: <https://surli.cc/optxyw> (дата звернення 11.08.2025)
47. І.В. Чепетін. До проблеми визначення м'яких і жорстких політичних кордонів в історичному та філософському контекстах. Культурологічний альманах, №3,

2023. С. 237–242. URL: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.3.3318> (дата звернення 11.07.2025).
48. Із Зеленського роблять Кім Чен Ін? URL: <https://surl.li/pbncru> (дата звернення 13.08.2025).
49. Індекс цифрової трансформації територіальних громад України. URL: <https://hromada.gov.ua/index> (дата звернення 13.08.2025)
50. І.П. Чорновол. Компаративні фронтири: світовий та вітчизняний вимір. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. Львів, 2016. 392 с. URL: <https://surl.li/rcbtqi> (дата звернення 16.07.2025)
51. І.Р. Берест. Репресивні акції щодо населення Східної Галичини в роки Першої світової війни. Львівський національний університет імені Івана Франка. 2007. С. 52–57. URL: https://vlp.com.ua/files/07_7.pdf (дата звернення 24.07.2025)
52. Історія виборів: дострокові вибори Президента України у 1994 році. URL: <https://surl.lu/jjmken> (дата звернення 03.08.2025)
53. Історія виборів: перші вибори Президента України. URL: <https://surli.cc/pihaip> (дата звернення 03.08.2025)
54. Історія Голодомору. URL: <https://surl.li/gksczf> (дата звернення 25.07.2025)
55. Їх розділяє паралель. Коротка історія протистояння і відносин двох Кореї. URL: <https://surl.lu/xlcimq> (дата звернення 02.08.2025)
56. Какая разница. Зеленский проговорился, что сделает с историей Украины. URL: <https://surl.li/oiefai> (дата звернення 11.08.2025)
57. Клоун не може бути головнокомандувачем: учасники АТО про Зеленського. URL: <https://surl.li/uwwkic> (дата звернення 10.08.2025)
58. Клоуни не можуть бути суб'єктами міжнародної політики: Головний військовий прокурор України Матіос епічно «перевзвся». URL: <https://surli.cc/loqrrb> (дата звернення 10.08.2025)
59. Коли українська мова стане державною не лише за статусом, а й за функцією? URL: <https://u.to/h2VUIg> (дата звернення 18.08.2025)

60. Коч С. В. Транскордоння: простір соціального порядку і політичної дії : монографія / С. В. Коч. Одеса: Фенікс, 2019. 357 с. URL: <https://hal.science/hal-03547924v1/file/transkord.pdf> (дата звернення 17.07.2025)
61. Л. Алексієвець, М. Юрій. Менталітет і його різновиди // Україна–Європа–Світ: міжнародний збірник наукових праць. Сер. Історія, міжнародні відносини. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. Вип. 23. С. 36–48. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/16790> (дата звернення 13.07.2025)
62. Люблінська унія: як українці змінили «прописку» з литовської на польську. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30027589.html> (дата звернення 18.07.2025)
63. Львівська облрада вимагає повернути Бандері звання Героя України й оголосила 2021-й роком Коновальця. URL: <https://surl.lu/thplrp> (дата звернення 04.08.2025)
64. Менталітет. URL: <https://www.psykholoh.com/post/менталітет-це> (дата звернення 12.07.2025)
65. Ментальність / І. М. Грабовська, С. І. Грабовський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. URL: <https://esu.com.ua/article-66534> (дата звернення 13.07.2025)
66. Мер йде проти Банкової. Очільник Чернігова Владислав Атрошенко звинувачує Офіс президента у спробах його усунути. URL: <https://surl.lu/nflquu> (дата звернення 14.08.2025)
67. Можлива заборона TikTok і Telegram в Україні: у ЗСУ оцінили доцільність. URL: <https://surl.li/kpcvqe> (дата звернення 15.08.2025)
68. М. Кравцов, М. Польовий. Вплив політичної ментальності українців східних та західних областей на вибір влади та його наслідки в контексті публічної політики. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. (дата звернення 11.11.2025)
69. М. Кравцов, Н. Буга, М. Дубель. Цифровізація адміністративних послуг в Україні під час воєнного стану. Національні інтереси України, розділ «Публічне

- управління та адміністрування». №4 (9), 2025. С. 801-812. URL: <https://surl.li/cjlelw> (дата звернення 12.08.2025)
70. М.І. Кравцов. Авторитаризм в Україні в площині президентської вертикалі: минулі та майбутні тенденції: кваліфікаційна робота на здобуття наук. ст. бакалавра. Хмельницький нац. ун-т. Хмельницький, 2024. 106 с. URL: <https://surli.cc/tknzsu> (дата звернення 07.08.2025)
71. М.І. Мілова. Політична культура посткомуністичних країн як чинник входження «в Європу»: український та болгарський досвід. Гуманітарний вісник ЗДІА. № 25, 2006. URL: <https://surl.lu/cmcasr> (дата звернення 28.07.2025)
72. Міф про канадську двомовність – очима українця з Квебеку. URL: <https://surl.lt/tnageh> (дата звернення 01.08.2025)
73. М.М. Климчук. ВАЛУЄВСЬКИЙ ЦИРКУЛЯР [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В. Ред.: В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. – Київ. «Наукова думка», 2003. 688 с.: URL: http://www.history.org.ua/?termin=Valuievskiy_tsyrkuliar (дата звернення: 23.07.2025)
74. Молоді та завзяті: як студенти творили українські революції. URL: <https://surli.cc/yrlabm> (дата звернення 06.08.2025)
75. М. Токар. Вплив російсько-української війни на регіональну соціокультурну мозаїку України: приклад багатокультурного Закарпаття – колективна монографія. Мови та культури під час війни: (не)можливе, (пере)осмислене, (не)кероване. Ужгородський національний університет, 2025. URL: <https://tinyurl.com/ks7wj4va> (дата звернення 17.08.2025)
76. Національний менталітет / О. Д. Бойко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-71042> (дата звернення 13.07.2025)
77. Не віддамо нашу російську мову росіянам! URL: <https://u.to/IWRUIg> (дата звернення 18.08.2025)
78. Нинішній рівень свободи слова в Україні майже відповідає періоду Януковича – опитування. URL: <https://surl.li/hfqiam> (дата звернення 09.08.2025)

79. О. Є. Пасечник. До питання про розрізнення понять «менталітет» і «ментальність» у лінгвістиці та суміжних дисциплінах // Наукові праці. Т. 70. Вип. 57. / Миколаївський державний гуманітарний університет ім. П. Могили. Миколаїв, 2012. С. 86–90. URL: <https://surl.li/mcdeyt> (дата звернення 14.07.2025)
80. О.О. Гордійчук. Генеза української політичної ментальності. *Політичне життя, ДонНУ ім. Василя Стуса*. №3, 2024. С. 73–80. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/16383> (дата звернення 27.07.2025)
81. Особливості менталітету. URL: <https://www.psykholoh.com/post/особливості-менталітету-це> (дата звернення 13.07.2025)
82. Остаточне вирішення української проблеми в Польщі. URL: <https://www.istpravda.com.ua/digest/2012/04/28/82934/> (дата звернення 26.07.2025)
83. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського. URL: <https://program.ze2019.com/> (дата звернення 11.08.2025).
84. Петро Порошенко | 2014–2019. URL: <https://surl.lt/mqnjme> (дата звернення 09.08.2025).
85. «Поверх кордону»: концепція прикордоння як об'єкт дослідження (Форум). Переклад з англ. М. Єгорченко, з нім. Р. Свято. Україна Модерна, №18, 2011. С. 47–78. URL: <https://surl.lu/inoqet> (дата звернення 17.07.2025).
86. Поділ українців на «східняків» і «западенців» існує лише у головах кремлівських очільників. URL: <https://tinyurl.com/4z4pfkc9> (дата звернення 16.08.2025).
87. Польська окупація Західної України в 1918-1939 роках. Як це було. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/02/3/21714/> (дата звернення 26.07.2025)
88. Польща – нарис історії. за ред. В. Менджецького та Є. Брацисевича. / пер. з пол. І. Сварника. Інститут національної пам'яті. Варшава, 2022. 368 с. (дата звернення 22.07.2025).
89. Постріл в Україну: ким була Ірина Фаріон, яку вбили у Львові. URL: <https://tinyurl.com/5d2zmcmr> (дата звернення 17.08.2025).

90. Причина, чому ми такі, чи привід, щоб не змінюватись: що таке менталітет та якою є ментальність українців. URL: <https://surl.li/mrxcun> (дата звернення 13.07.2025).
91. Про менталітет українців на основі оповідання Леся Мартовича «Стрибожий дарунок». URL: <https://lysty.net.ua/mentality/> (дата звернення 27.07.2025)
92. Путин заявив о претензиях России на всю Украину. URL: <https://surl.li/yiuubc> (дата звернення 16.07.2025).
93. П'ять президентів України: чим вони запам'ятались. URL: <https://surl.lu/pzoyvp> (дата звернення 04.08.2025).
94. Регіональні відмінності України – інструмент спекуляцій політиків і влади. URL: <https://tinyurl.com/44ezwzjb> (дата звернення 16.08.2025).
95. Религиозная карта Украины. URL: <https://surl.li/klysqf> (дата звернення 10.08.2025).
96. Релігія в Україні. URL: <https://surl.li/yqgkxk> (дата звернення 10.08.2025).
97. Релігія і «перебудова». URL: https://risu.ua/religiya-i-perebudova_n34959 (дата звернення 26.07.2025).
98. Риси менталітету. URL: <https://www.psykholoh.com/post/риси-менталітету-це> (дата звернення 12.07.2025).
99. Різниця між регіонами в Україні така ж, як і в країнах Західної Європи – оглядач. URL: <https://tinyurl.com/yuvwmpvt> (дата звернення 17.08.2025).
100. Річ Посполита XVIII століття: реформи... та зникнення з політичної карти. URL: <https://surl.lu/nwtyid> (дата звернення 21.07.2025).
101. Річ Посполита трьох народів: утопія чи реальність? URL: <https://surl.lt/ppogcq> (дата звернення 21.07.2025).
102. Рішення Московського патріархату створює можливість для об'єднання православних в Україні. URL: <https://u.to/5mZUIg> (дата звернення 18.08.2025).
103. «Російська мова не належить лише Росії». URL: <https://is.gd/aANK1S> (дата звернення 18.08.2025).
104. Росія використовує скандали довкола ТЦК в Україні, проводячи свою ІПСО. URL: <https://surl.li/hgrorl> (дата звернення 14.08.2025).

105. Рух «25%»: надута сила чи реальна підтримка Порошенка. URL: <https://surl.lu/etjxqh> (дата звернення 10.08.2025).
106. Священник УПЦ МП отримав від ЗСУ Подяку за значну волонтерську допомогу. URL: <https://is.gd/VQCbOU> (дата звернення 18.08.2025).
107. Син Романа Шухевича виступив на захист російської мови. URL: <https://u.to/42RUIg> (дата звернення 18.08.2025).
108. Скандальний закон про НАБУ та САП: що насправді підписав Зеленський і як він вплине на боротьбу з корупцією. URL: <https://tinyurl.com/24hv372h> (дата звернення 15.08.2025).
109. Скільки часу українці готові нести тягар війни, опитування КМІС. URL: <https://tinyurl.com/3vft57vp> (дата звернення 16.08.2025).
110. Слуга народа-3: трехчасовой предвыборный ролик кандидата Зеленского. URL: <https://surl.li/djqhtr> (дата звернення 11.08.2025).
111. Слуга народу. Як Сталін допомагає Зеленському брати владу. URL: <https://surl.li/qrijsz> (дата звернення 11.08.2025).
112. СМИ: Патриарх Кирилл в 1970-е годы был агентом КГБ в Женеве. URL: <https://surl.li/oyykgi> (дата звернення 26.07.2025).
113. Сприйняття окремих мирних планів для завершення війни, опитування КМІС. URL: <https://tinyurl.com/77swuzyk> (дата звернення 16.08.2025).
114. Суспільно-політичний лад і право України під владою Польщі та Речі Посполитої. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/idpu_2021/info/lec4.html (дата звернення 19.07.2025).
115. Т. В. Андрійчук. Українська ментальність та імператив України. Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. Світоглядно-методологічні основи соціальної роботи. Чернігівський національний технологічний університет. №1 (5), 2015. URL: <https://surl.li/tosaeb> (дата звернення 27.07.2025).
116. Територія і кордони у міжнародному праві: навчальний посібник / Ю. А. Дем'янюк, Д. А. Купрієнко, О. В. Діденко [та ін.]. – Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2014. – 232 с. URL: <https://surl.li/umvrka> (дата звернення 07.07.2025).
117. Територія і кордони. URL: <https://surl.li/zpmhmi> (дата звернення 08.07.2025).

118. Тетяна Пришляк: «Галичани були помірковані, подумали, що Порошенко та Тимошенко є меншим злом». URL: <https://surl.li/edczbk> (дата звернення 10.08.2025)
119. Т. Кузьо. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / Пер. з англ. Андрія Павлишина. К.: Дух і Літера, 2018. 560 с. URL: <https://surl.li/aqkzhp> (дата звернення 05.08.2025)
120. Указ Президента України №153/2022 Про рішення РНБО України від 18 березня 2022 року «Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій». База даних «Законодавство України». URL: <https://surl.li/tvwtxh> (дата звернення 14.08.2025)
121. Украина. Выборы в Верховную Раду 2014. URL: <https://surl.lu/vhfwpg> (дата звернення 08.08.2025)
122. Украина. Выборы в Верховную Раду 2019. URL: <https://surl.li/pwffym> (дата звернення 10.08.2025)
123. Украина. Парламентские Выборы 2002. URL: <https://surl.li/wiqiri> (дата звернення 04.08.2025)
124. Украина. Парламентские Выборы 2006. URL: <https://surl.lu/lkysyt> (дата звернення 05.08.2025)
125. Украина. Парламентские Выборы 2007. URL: <https://surl.li/zjnsoz> (дата звернення 05.08.2025)
126. Украина. Парламентские выборы 2012. URL: <https://surl.li/bqgnnb> (дата звернення 07.08.2025)
127. Украина. Президентские выборы 1991. URL: <https://surl.lu/etncsn> (дата звернення 03.08.2025)
128. Украина. Президентские выборы 1999. URL: <https://surl.li/lrldos> (дата звернення 03.08.2025)
129. Украина. Президентские выборы 2004. URL: <https://surl.li/plugvg> (дата звернення 04.08.2025)
130. Украина. Президентские выборы 2010. URL: <https://surl.li/emyhgv> (дата звернення 05.08.2025)

131. Україна. Президентские выборы 2014. URL: <https://surli.cc/aupodv> (дата звернення 08.08.2025)
132. Україна. Президентские выборы 2019. URL: <https://surl.li/fodknd> (дата звернення 10.08.2025)
133. Українізація та коренізація – інструменти радянського контролю над Україною. URL: <https://surl.li/wrdcam> (дата звернення 25.07.2025).
134. Українська етнічна територія. URL: <https://surli.cc/vyekji> (дата звернення 18.07.2025).
135. Українська повстанська армія. URL: <https://surl.lu/lssmbg> (дата звернення 26.07.2025).
136. Україна – це не забудьте прикордоння: історики розвінчали міф про окраїну Російської імперії. URL: <https://surl.li/eowchx> (дата звернення 16.07.2025)
137. У Нідерландах запропонували розділити Бельгію на дві частини: одну віддати Франції. URL: <https://surl.lu/xpqava> (дата звернення 01.08.2025)
138. У 1,7 разів зросла кількість протоколів за порушення мовного закону у 2024. URL: <https://is.gd/iiV4a7> (дата звернення 18.08.2025)
139. Учитель і повстанці. URL: <https://surl.li/gajeuz> (дата звернення 04.08.2025)
140. Ф.Д. Тернер. Значення фронтиру в американській історії. Переклад з англ. М. Єгорченко. Україна Модерна, №18, 2011. С. 11-46. URL: <https://surli.cc/qnsaal> (дата звернення 15.07.2025)
141. Філософський енциклопедичний словник (довідкове видання). Національна академія наук України. Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди. Київ, Абрис, 2002. URL: <https://surl.lt/tebhyd> (дата звернення 14.07.2025)
142. Хто і як знищував Запорізьку Січ. URL: <https://surl.li/nmigcn> (дата звернення 23.07.2025)
143. Це політичні репресії, хоч би як їх маскували: реакції на санкції проти Порошенка. URL: <https://surl.lt/mjhlmh> (дата звернення 14.08.2025)
144. Цифрова грамотність населення України: звіт за результатами загальнонаціонального опитування. 2021 р. (веб-презентація). URL: <https://surl.lt/dolmsh> (дата звернення 12.08.2025)

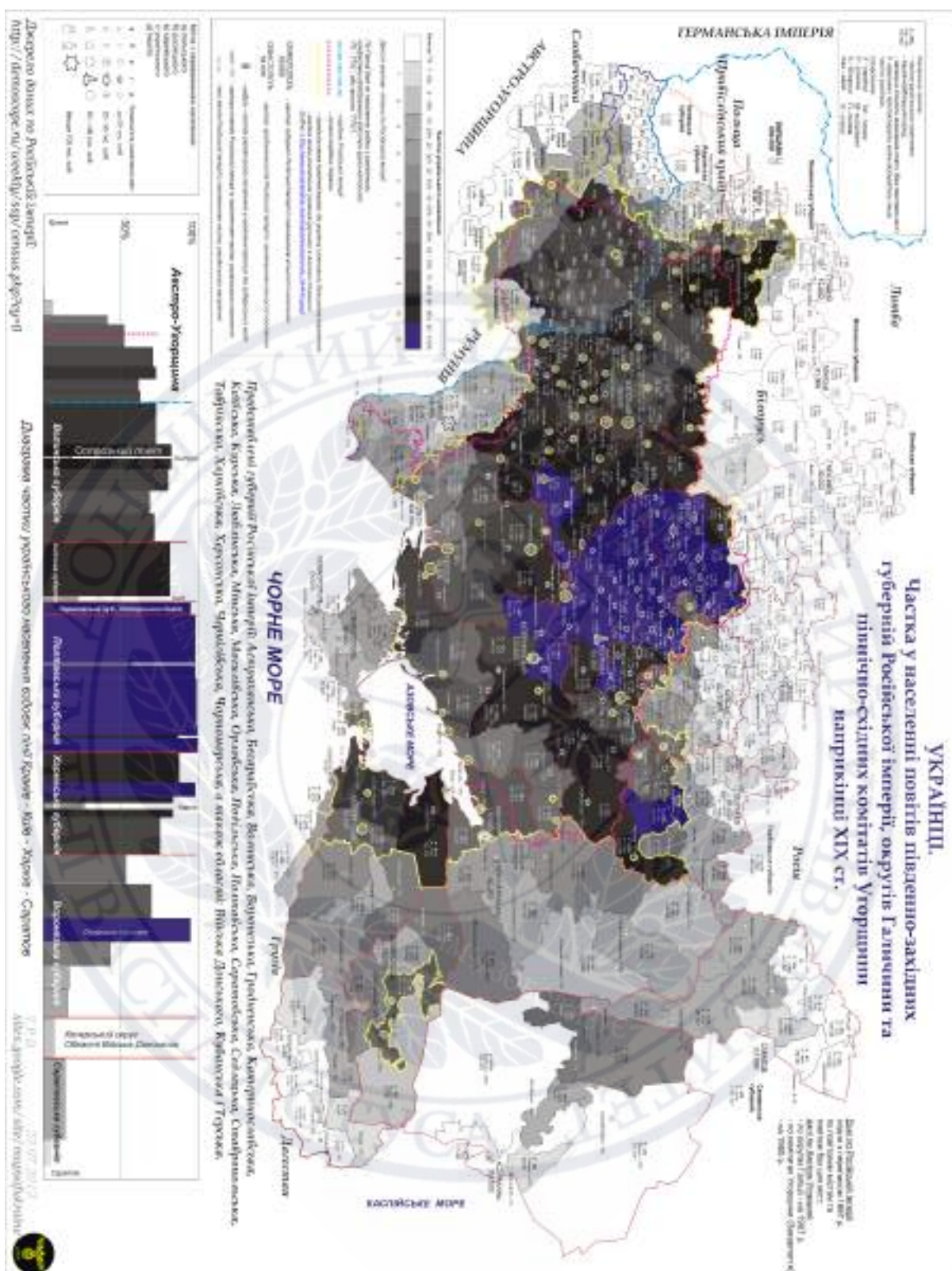
145. Чи йдуть українці до єднання і як українці бачать майбутнє України, опитування КМІС. URL: <https://tinyurl.com/mrtr8sdh> (дата звернення 16.08.2025)
146. Чому безвладні? Бо двомовні. Через конфлікт фламандців та валлонців Бельгія вісім місяців живе без уряду. URL: <https://surl.lu/qjghem> (дата звернення 31.07.2025)
147. Чому поляки змінюють думку про українців? URL: <https://surli.cc/pptyfa> (дата звернення 26.07.2025)
148. Чому Російська імперія не змогла асимілювати українців у XIX столітті. URL: <https://surl.li/lbtqfl> (дата звернення 24.07.2025)
149. Чому у СРСР всі вчили німецьку мову: пояснення. URL: <https://is.gd/1BF1dO> (дата звернення 18.08.2025)
150. Чому через 34 роки після об'єднання Німеччини жителі східних регіонів почуваються громадянами другого сорту і як це впливає на Україну. URL: <https://surl.lu/eigdko> (дата звернення 02.08.2025)
151. Що нам робити з російською мовою? URL: <https://u.to/pmRUIg> (дата звернення 18.08.2025)
152. Юридичний казус: закону щодо заборони виїзду за кордон чоловікам немає. URL: <https://surl.li/akbaph> (дата звернення 14.08.2025)
153. Я. Калакура. Ментальність як концепт гуманітаристики // Україна–Європа–Світ. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. 2017. Вип. 19. С. 373–385. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/9453> (дата звернення 11.07.2025)
154. Я. Калакура, М. Юрій. Архаїзація українського суспільства як ментальне явище сьогодення. // Україна–Європа–Світ. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. 2017. Вип. 19. С. 42–54. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/9404> (дата звернення 13.07.2025)
155. Я. Калакура, М. Юрій. Малоросійство як руйнація української ідентичності // Україна–Європа–Світ / Ukraine–Europe–World: міжнародний збірник наукових праць. Історія, міжнародні відносини. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. Вип. 24. С. 187–198. URL: <https://surl.li/ekavdd> (дата звернення 26.07.2025)

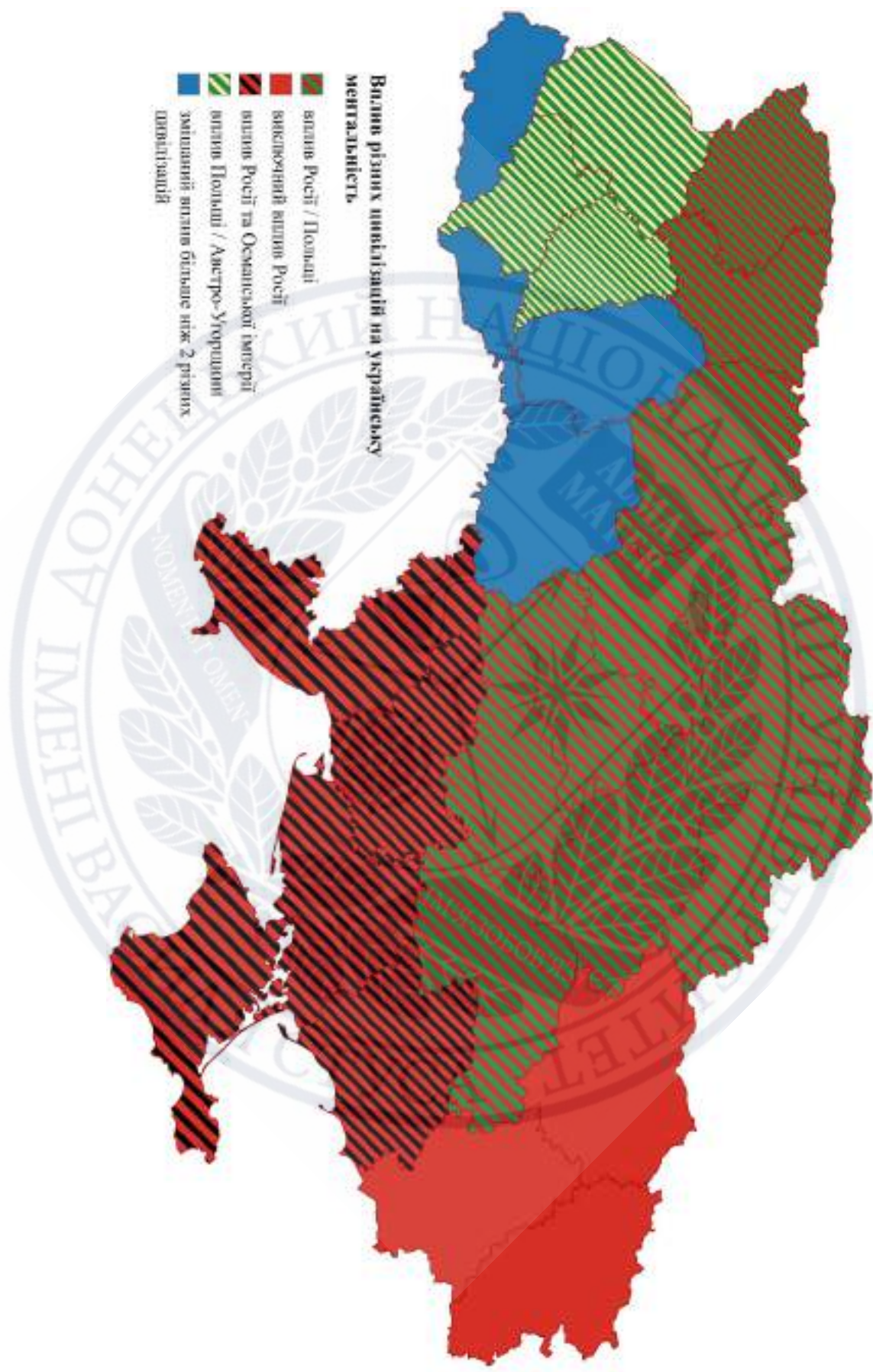
156. Яка різниця. Що насправді хотів сказати Зеленський? URL: <https://surl.lu/aaqaum> (дата звернення 11.08.2025)
157. Яка справжня причина відставки Залужного і чого чекати від Сирського? URL: <https://surl.lu/ertzud> (дата звернення 14.08.2025)
158. Як би проголосували українці на перших президентських виборах, якщо би опинилися в 1991 році, опитування КМІС. URL: <https://u.to/wHRUIg> (дата звернення 18.08.2025)
159. Як викинути Леніна з голів українців? URL: <https://u.to/PnVUIg> (дата звернення 18.08.2025)
160. Як Голодомор впливає на Україну сьогодні? URL: <https://surl.lu/nmcvwn> (дата звернення 28.07.2025)
161. Як телемарафон «Єдині новини» загрожує свободі слова і медіабізнесу. URL: <https://surl.li/ojwdfd> (дата звернення 14.08.2025)
162. Як угорці та молдовани врятували демократію в Румунії. URL: <https://surl.li/rvaptk> (дата звернення 30.07.2025)
163. «Я не хочу бути мертвим героєм, хочу бути живим ухилинтом». Як тікають від армії і що з цим робити. URL: <https://surli.cc/mnkrqd> (дата звернення 28.07.2025)
164. Янукович стає чимось більшим, аніж Кучма (європейська преса). URL: <https://surl.lt/deokxz> (дата звернення 07.08.2025)
165. 13 Examples of Relic Boundaries (Human Geography Definition) URL: <https://surl.li/wshlpz> (дата звернення 10.07.2025)
166. 14 Types of Boundaries (Human Geography). URL: <https://helpfulprofessor.com/types-of-political-boundaries/> (дата звернення 08.07.2025)
167. 2025 Romanian presidential election. URL: <https://surl.li/onkfug> (дата звернення 30.07.2025)
168. Act regarding the records of the State security service of the former German Democratic Republic (Stasi records act). 48 p. from 14 November 1991. URL: <https://www.bundesarchiv.de/en/stasi-records-archive/legal-basis/> (дата звернення 14.10.2025)

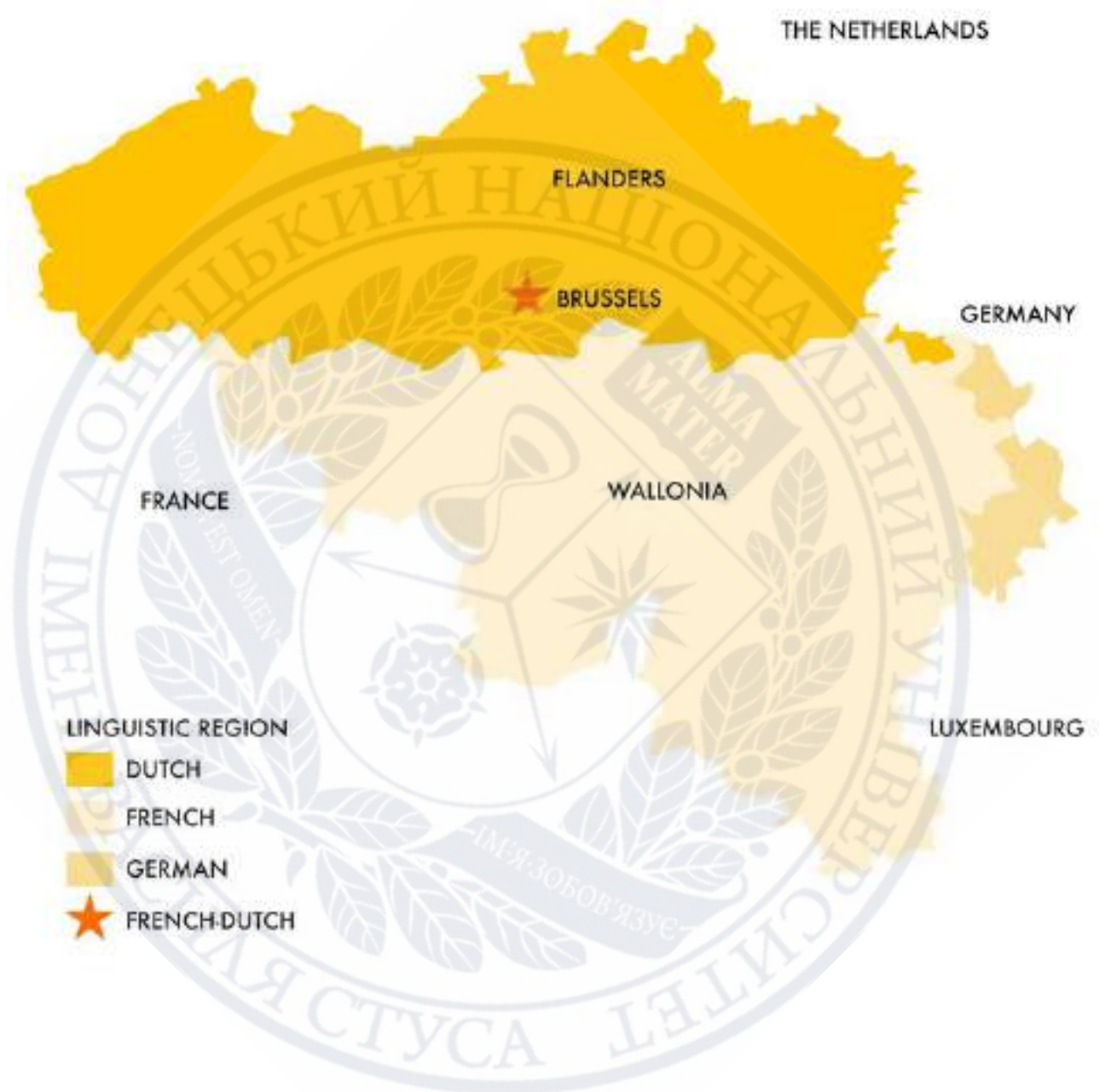
169. Antecedent Boundary Examples & Definition (Human Geography). URL: <https://surl.li/hnzkmj> (дата звернення 08.07.2025)
170. Aufbau Ost. URL: <https://surl.lu/bxtssm> (дата звернення 14.10.2025)
171. Aufbau Ost: Verblühende Landschaften. URL: <https://surl.lu/utzekf> (дата звернення 14.10.2025)
172. Baudry Sandrine, Hélène Ibata, et Monica Manolescu, éd. Borders in the English-Speaking World. Strasbourg: Presses universitaires de Strasbourg, 2022. URL: <https://books.openedition.org/pus/30035> (дата звернення 08.07.2025)
173. Borderlines and borderlands: political oddities at the edge of the nation-state / edited by Alexander C. Diener and Joshua Hagen. 2010, Rowman & Littlefield Publishers, Inc. Lanham, Boulder. New York, Toronto, Plymouth, UK. (Дата звернення 06.07.2025)
174. Borders and Boundaries / Joshua Hagen. Oxford Bibliographies. URL: <https://surl.li/ziidxx> (дата звернення 01.07.2025)
175. Consequent Boundary – Definition & Examples (Human Geography). URL: <https://surli.cc/leqvol> (дата звернення 09.07.2025)
176. Create your own custom map. URL: <https://surl.li/ojutgz> (дата звернення 29.07.2025)
177. Cultural identity – Definition and Explanation. The Oxford Review. URL: <https://surl.li/ozcydb> (дата звернення 18.07.2025)
178. Eurotopics: Is Ukraine's Unity Crumbling? URL: <https://www.kyivpost.com/post/25352> (дата звернення 14.08.2025).
179. Frontiers / Oxford Research Encyclopedia of Anthropology. URL: <https://surl.li/sgivac> (дата звернення 15.07.2025).
180. German Reunification Lessons from the German approach to closing regional economic divides. K. Enenkel and F. Rösel. December 2022. URL: <https://surli.cc/nagdtz> (дата звернення 14.10.2025).
181. H. Wollmann (2021). Transformation of Public Administration in East Germany Following Unification. In: Kuhlmann, S., Proeller, I., Schimanke, D., Ziekow, J. (eds.). Public Administration in Germany. Governance and Public Management. Palgrave

- Macmillan, Cham. P. 253-270. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-53697-8_15 (дата звернення 13.10.2025)
182. J. Jańczak. Phantom borders and electoral behaviour in Poland. Historical legacies, political culture and their influence on contemporary politics. ERDKUNDE, 69(2), 2015. P. 125-137. URL: <https://doi.org/10.3112/erdkunde.2015.02.03> (дата звернення 29.07.2025)
183. K. Gogic (2016). Models of Lustration in Post-Communist Countries. URL: <https://surl.lu/yutnss> (дата звернення 14.10.2025)
184. K. Kowalczyk. Typologia polskich partii politycznych według kryterium programowego. Środkowoeuropejskie Studia Polityczne: № 1, 2014. P. 73–99. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/154447005.pdf> (дата звернення 30.07.2025)
185. Le référendum du 30 octobre 1995: une analyse des résultats. P. Drouilly, Université du Québec à Montréal (веб-архів). URL: <https://surl.li/azaqxq> (дата звернення 01.08.2025)
186. Nicușor Dan elected president of Romania in landmark vote against nationalist rival. URL: <https://surl.li/bzbwml> (дата звернення 30.07.2025)
187. Our Lives: An Ethnic Studies Primer. Module 2. Our Power & Identity. URL: <https://surl.lu/vgjsix> (дата звернення 18.07.2025)
188. Overview: What Are Borders? URL: <https://surl.li/rpuqpc> (дата звернення 08.07.2025)
189. Phantom borders. URL: <https://surli.cc/iunwwr> (дата звернення 02.08.2025)
190. Poland 2025 presidential elections: First round reflects deep regional divides. URL: <https://surl.li/oxvkpk> (дата звернення 30.07.2025)
191. Poland A and B. URL: <https://surl.lu/mdupuy> (дата звернення 30.07.2025)
192. Polska nierówna. URL: <https://surli.cc/xainil> (дата звернення 30.07.2025)
193. R. Braun, O. Kienitz. Comparative Politics in Borderlands: Actors, Identities, and Strategies. Annu. Rev. Political Science. 2022. 25. P. 303–321. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-051120-010103> (дата звернення 18.07.2025).
194. Restriction and Progress: The Multifaceted Roles of Borders in Shaping Societies. URL: <https://surl.li/kmlztt> (дата звернення 03.07.2025).

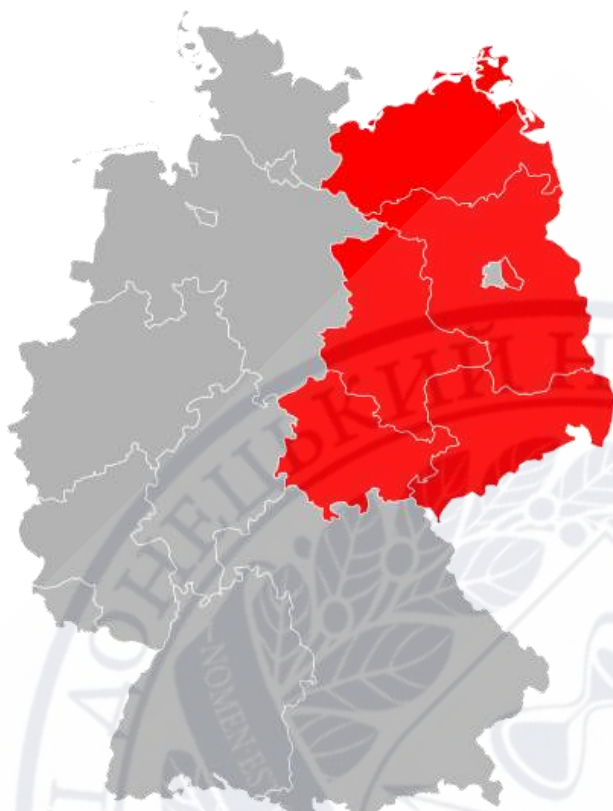
195. Romania's 2025 presidential election: First-round results and what they mean for the country's future. URL: <https://surl.li/htnwvz> (дата звернення 30.07.2025).
196. Russian irredentism. URL: <https://surl.li/bgrdo> (дата звернення 18.07.2025).
197. Simmel, Georg. 1997. «The Sociology of Space». In Simmel on Culture: Selected Writings, translated by Mark Ritter and David Frisby, edited by David Frisby and Mike Featherstone, 137–70. London: Sage. (дата звернення 08.07.2025).
198. S. Klymovska, O. Udovenko. 2019. Relations between Poles and Ukrainians in the 1917-1945 period. In: M. Apollo, M. Krupska-Klimczak (Eds.), Poland and Ukraine: Problems and prospects (pp. 488-505). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego. URL: <https://surl.li/jcnupo> (дата звернення 26.07.2025).
199. Subsequent Boundary Definition & Examples (Human Geography) <https://surl.li/lajlwa> (дата звернення 10.07.2025).
200. Superimposed Boundaries (Definition & 13 Examples). URL: <https://surl.li/cpkxjn> (дата звернення 10.07.2025).
201. The Boundary Paradox: How Limits Create Freedom. URL: <https://surl.li/bzlbay> (дата звернення 15.07.2025).
202. The challenge «Aufbau Ost». URL: <https://surl.li/iawccc> дата звернення 14.10.2025.
203. The Constitution in the 100-Mile Border Zone. URL: <https://surl.li/yspytf> (дата звернення 11.07.2025).
204. U. Blum. What Can Ukraine Learn from Aufbau Ost? Intereconomics. Volume 58, 2023, №2 pp. 119–126. JEL: F1, O4, P5. URL: <https://doi.org/10.2478/ie-2023-0023> (дата звернення 14.10.2025).
205. Ukraine's Famed Unity Is a Myth | Opinion. URL: <https://surli.cc/rlgtym> (дата звернення 14.08.2025).
206. What are Political Boundaries (College Board AP® Human Geography): Study Guide. URL: <https://surli.cc/spnmif> (дата звернення 20.05.2025).



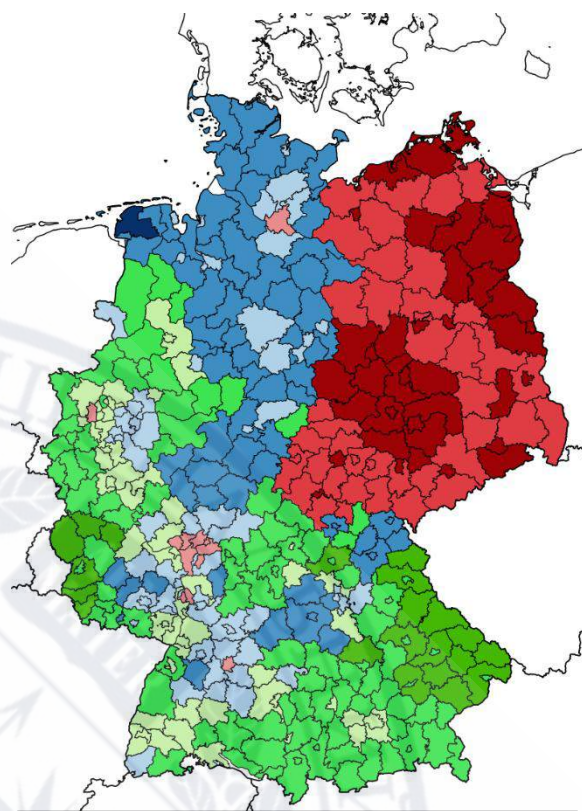




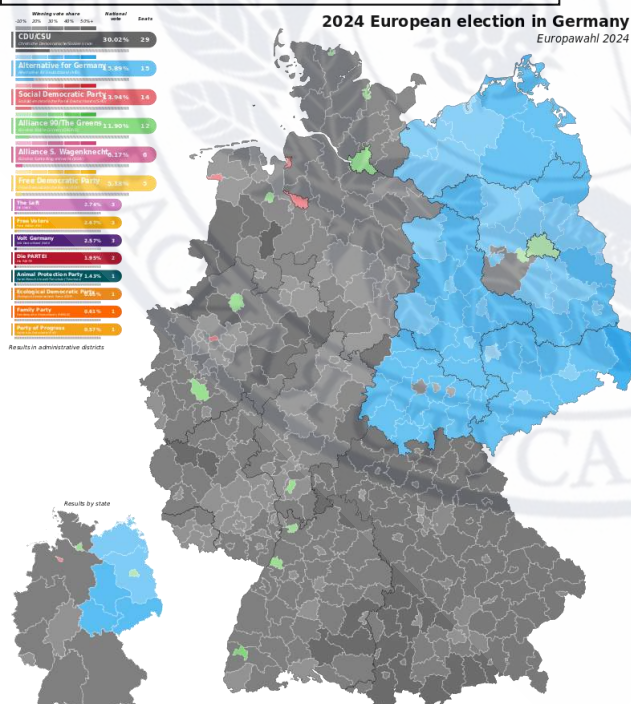
Компіляція карт, які свідчать про ментальну розділеність західної та східної Німеччини



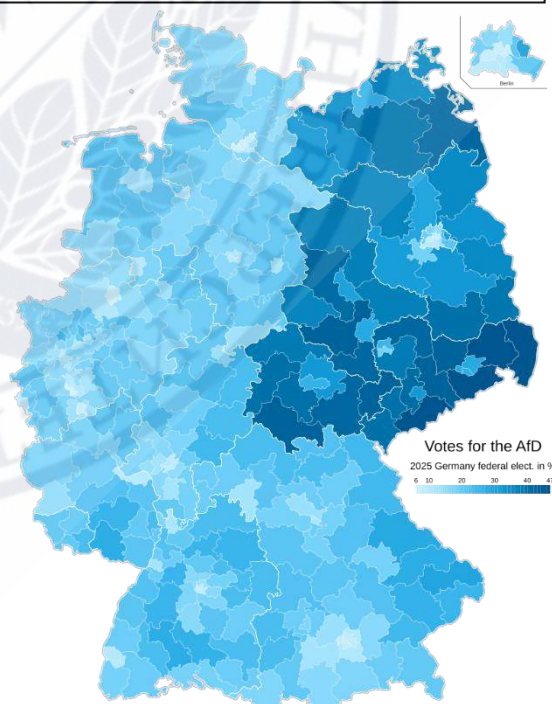
Так була розділена Німеччина після Другої світової війни до 1990 р.



Карта релігій – зелені католики, сині протестанти, червоні атеїсти.

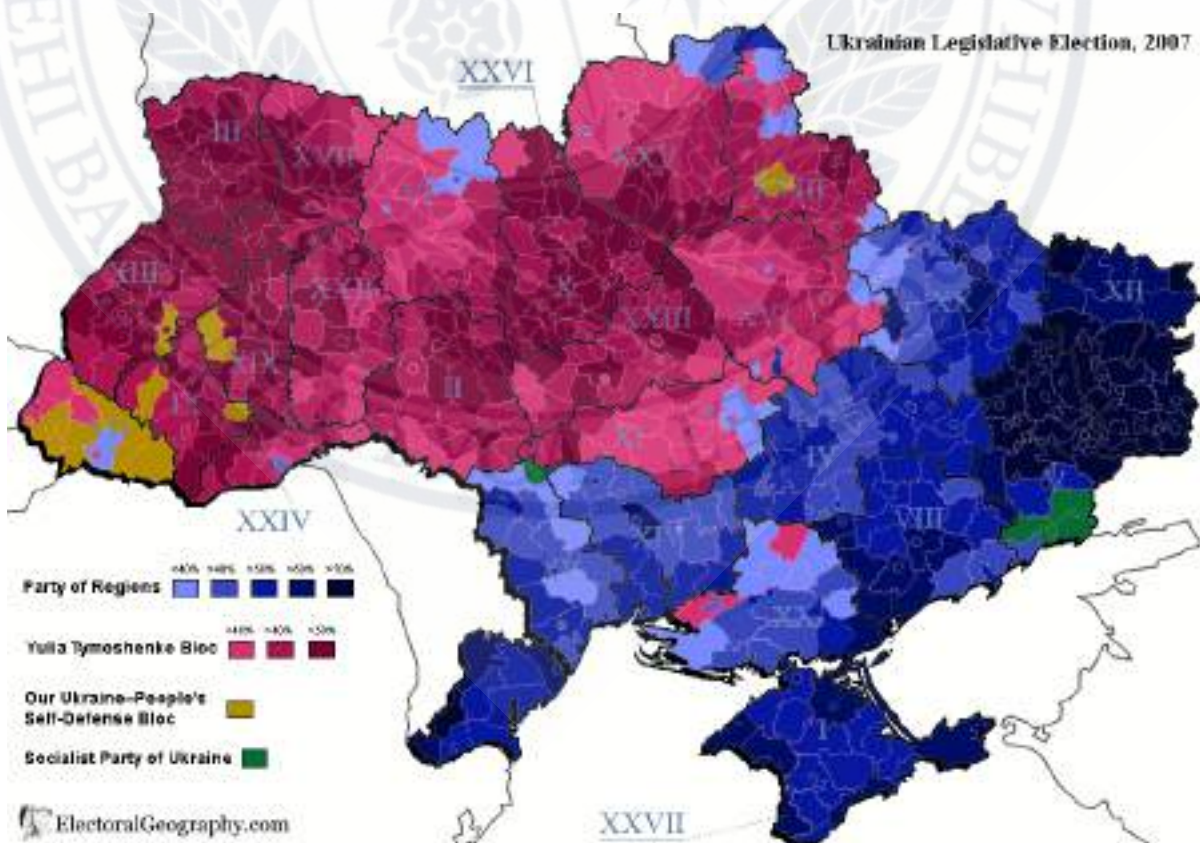
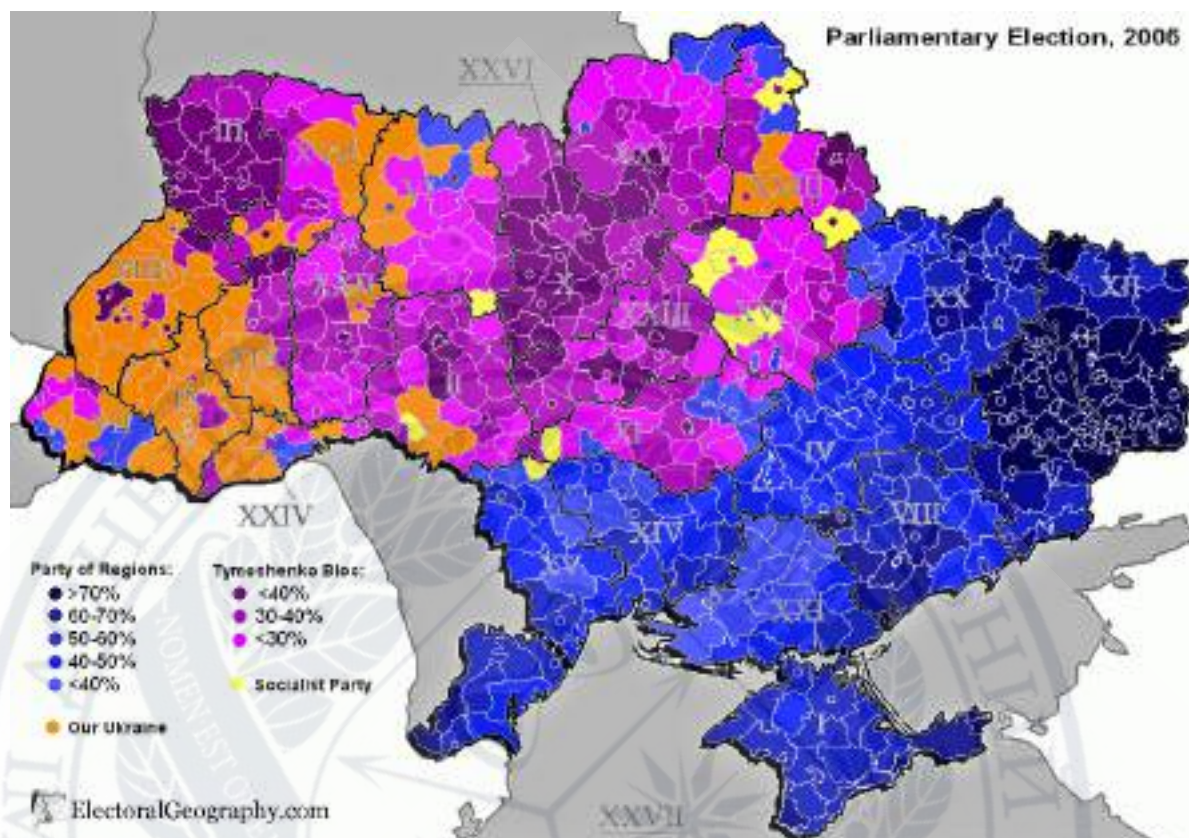


Парламентські вибори 2024 р. зафіксували різницю в ментальності: схід цілком проголосував за праву партію «Альтернатива для Німеччини»

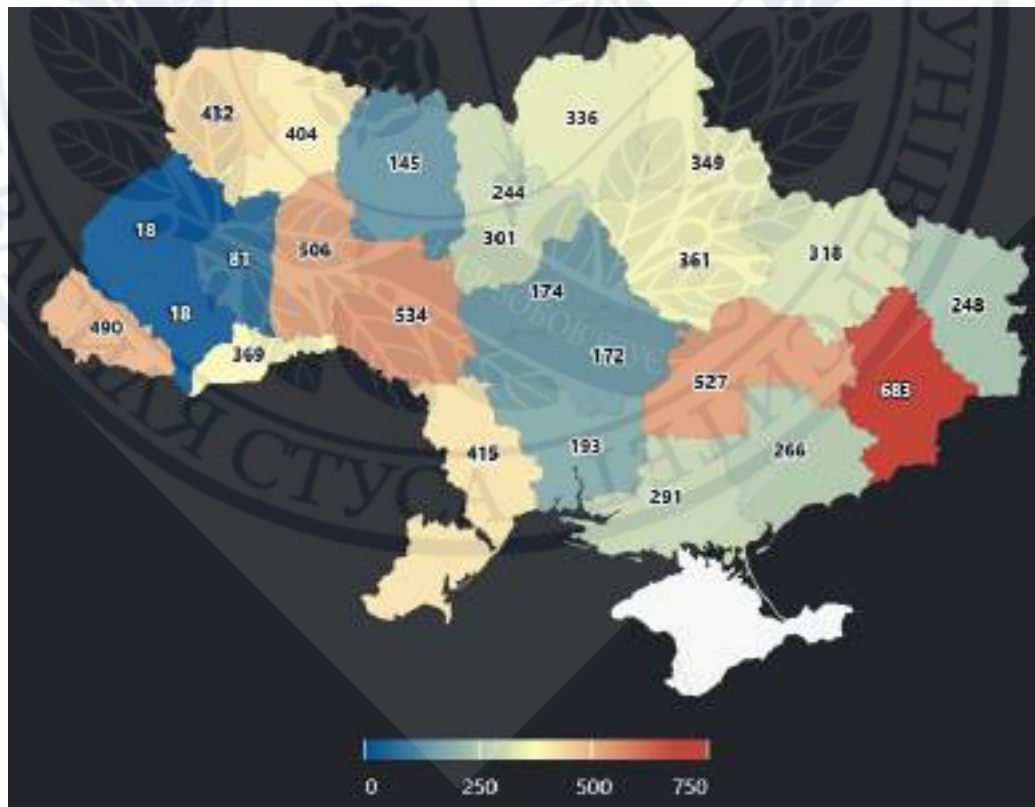


Кількість % виборців, які голосували за «Альтернативу для Німеччини».

Компіляція карт, які свідчать про ментальну розділеність західної та східної України на парламентських виборах 2006 і 2007 рр.



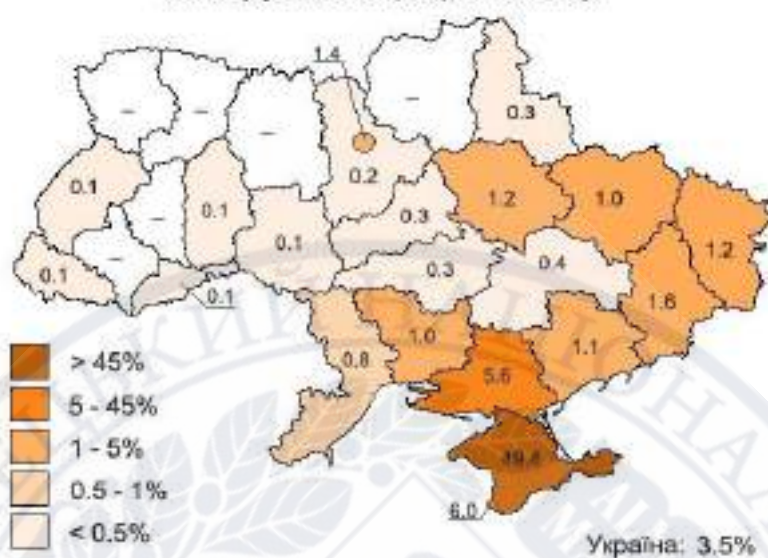
Додаток Ж



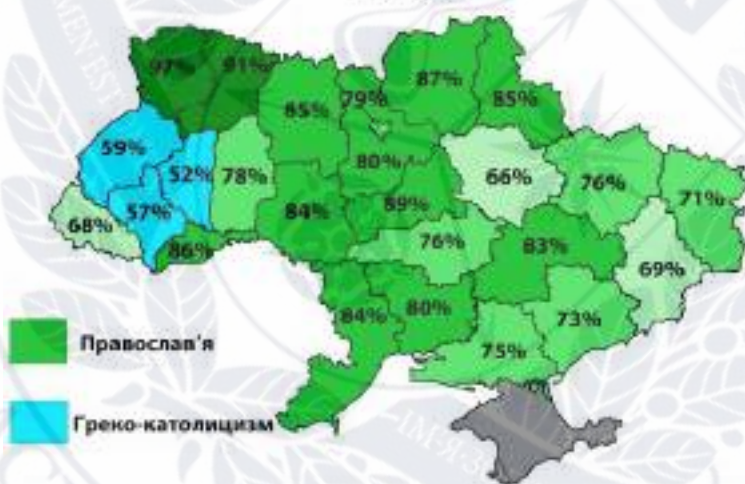
92

Компіляція релігійних карт України

Частка мусульманських громад на поч. 2010 р.



Релігія



Відсоток людей, які не відносять себе до жодної релігії

